

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ESTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

ANADOLU SAHASINDAKİ MİTONİMLER
(MİTADLARI) ÜZERİNE BİR DİL İNCELEMESİ

Yüksek Lisans Tezi

TUBA SALMAN

İZMİR-2022

**T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

**ANADOLU SAHASINDAKİ MİTONİMLER
(MİTADLARI) ÜZERİNE BİR DİL İNCELEMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

TUBA SALMAN

DANIŞMAN: PROF. DR. ŞABAN DOĞAN

İZMİR-2022

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Anadolu Sahasındaki Mitonimler (Mitadları) Üzerine Bir Dil İncelemesi” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

14/11/2022

Tuba SALMAN

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

ANADOLU SAHASINDAKİ MİTONİMLER (MİTADLARI) ÜZERİNE BİR DİL İNCELEMESİ

TUBA SALMAN

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Anadolu Sahasındaki Mitonimler (Mitadları) Üzerine Bir Dil İncelemesi başlıklı tezimizin konusunu Anadolu sahasında kullanılan mitonimlerin etimolojisi ve sınıflandırması oluşturmaktadır. Tezin konusunun belirlenmesindeki başlıca etkenlerden biri mitonimlerin yalnızca halkbilimi sahasında çalışılmış olmasıdır. Mitonimler hakkında herhangi bir onomastik çalışma mevcut değildir. Bu açıdan tezimiz bu alanda çalışılmış ilk onomastik çalışma niteliğindedir. Tezimizin amacı mitonimlerin kökenlerinin tespit edilmesi, dil ve kültür bağlamında incelemesi ve bu incelemeler ışığında bir sınıflandırma oluşturup olağanüstü varlık adlarının ad verme, adlandırma geleneğini ortaya çıkarmaktır. Tezin birinci bölümünde mitonimlerin Tür Sınıflandırılması başlığı altında cinsiyet sınıflandırılması yapılmış ve sözcüklerin kökenbilimsel incelemesi yapılmıştır. İkinci bölümde mitonimler “Leksik- Semantik Sınıflandırma” başlığı altında Örtmece ile Oluşturulan Mitonimler, Yansıma Seslerden Oluşan Mitonimler, Görünüşüne Göre Adlandırılan Mitonimler, Yaptığı Kötülüğe Göre Adlandırılan Mitonimler, Görüldüğü, Sahiplendiği Mekana Göre Adlandırılan Mitonimler, Yaptığı Eyleme Göre Adlandırılan Mitonimler, Ortaya Çıktığı Zamana Göre Adlandırılan Mitonimler, Hayvan Adlarıyla Adlandırılan Mitonimler, Sayılarla Adlandırılan Mitonimler ve Anlamı Belirsiz Olan Mitonimler olarak sınıflandırılmıştır. Çalışmamızda apelyatif (cins, tür adı) olan sözcükler leksik-semantik sınıflandırmaya dahil edilmemiştir. Üçüncü bölümde mitonimler “Yapı Bakımından Sınıflandırma” başlığı altında Basit Mitonimler, Türemiş Mitonimler ve Birleşik Mitonimler olarak sınıflandırılmıştır.

Sonuç bölümünde ise çalışmamızın tüm bölümleri hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Etimoloji, Adbilim, Mitonimler, Demonimler Sınıflandırma.

ABSTRACT

Master Thesis

A Language Study On Mitonyms (Mitads) in Anatolian Field

TUBA SALMAN

İzmir Kâtip Çelebi University

Social Sciences Institute

Department of Turkish Language and Literature

The subject of our thesis titled A Language Study on Mitonyms (Mitads) in the Anatolian Area is the etymology and classification of the mitonyms used in the Anatolian area. One of the main factors in determining the subject of the thesis is that the mitonyms were studied only in the field of folklore. There are no onomastic studies about mitonyms. In this respect, our thesis is the first onomastic study in this field. The aim of our thesis is to determine the origins of mythonyms, to examine them in the context of language and culture, and to create a classification in the light of these studies and to reveal the tradition of naming and naming the names of extraordinary beings. In the first part of the thesis, gender classification of mitonyms was made under the title of Species Classification and etymological analysis of words was made. In the second part, mitonyms are titled "Lexic-Semantic Classification", Mitonyms Created by Euphemism, Mitonyms Composed of Reflected Sounds, Mitonyms Named Based on Appearance, Mitonyms Named Due to Evil, Named According to the Space It Is Seen and Owned Mitonyms are classified as Mitonyms Named Based on the Action He Makes, Mitonyms Named Based on the Time It Occurs, Mitonyms Named Based on the Animal Name, Mitonyms Named Based on their Number and Mitonyms with Uncertain Meaning or Origin. In our study, words with apeliative (genus, species name) were not included in the lexical-semantic classification. In the third chapter, mitonyms are classified as Simple Mitonyms, Derived Mitonyms and Compound Mitonyms under the title of "Classification in terms of Structure".

In the conclusion part, a general evaluation has been made about all parts of our study.

Keywords: Etymology, Onomastics, Mitonims, Donyms, Classification.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	ii
ÖZET.....	iii
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	xii
ÖN SÖZ.....	xiii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	8
1. TÜR SINIFLANDIRMASI VE KÖKENBİLİMSEL İNCELEME..	8
1.1. Dişi Demonimler	8
1.1.1. Albastı (Alkarısı / Alkızı - Alanası / Halkarısı / Elkanası).....	8
1.1.2 Arap	10
1.1.3. Cadı	11
1.1.3.1. Cazıgarı/ Cadıgarı	15
1.1.3.2. Cadaloz	18
1.1.4. Çarşamba Karısı	19
1.1.5. Çay Ninesi.....	20
1.1.6. Dağlar Anası.....	20
1.1.7. Ebemgarı	21
1.1.8. Gelin	21
1.1. 9. Küpegiren	22
1.1. 10. Peri.....	22
1.1.11. Pirabok.....	24
1.1.12. Pispatik	25
1.1.13. Sarıkız.....	25
1.1.14. Şahmaran	26
1.1.15. Şubat/ Şubat Karısı	28
1.2. Eril Demonimler	29

1.2.1. Ambar Ata	29
1.2.2. Dağ Adamı	29
1.2.3. Gece Adamı	30
1.2.4. Albız/ İblis	31
1.2.5. Kayı Baldır / Kayış Baldır	32
1. 3. Hem Dişi Hem Eril Olabilen Demonimler.....	33
1.3.1. Bizden İyiler (Bizden Yegler)	33
1.3.2. Boğanak.....	34
1.3.3.Canavar.....	35
1.3.4. Cin	35
1.3.4.1. (Cinni / Ecin (Ecünnü) / Ecinni)	37
1.3.5. Davara / Tavara	37
1.3.6. Dev	38
1.3.7. Ejderha.....	40
1.3.8. Evren / Ebren.....	42
1.3.9. Hortlak (Hartlah / Hırtlak / Hortdah (Hortanboz)	42
1.3.10. Hozik	44
1.3.11. Hut.....	45
1.3.12. İyi Sıhhatte Olsunlar (İyi Saatte Olsunlar)	45
1.3.13. Kapoz /Kepuze	47
1.3.14. Kara Kunduz.....	47
1.3.15. Karabasan (Garabasan).....	48
1.3.15.1. Karavura / Karagura.....	50
1.3.16. Öcü (Öce, Öcen, Öcö , Öcük, Öççen , Öhçü , Önü) / Ücü / Ünü / Böcü / Yöcü.....	50
1.3.17. Öşek.....	51
1.3.18. Şeytan	51
1.3.19. Ummacı	53

1.3.20. Üç Harfliler.....	54
1.3.21. Yol Azdıran	55
1.3.22. Zırtlan	55
1.4. Cinsiyeti Olmayan ya da Cinsiyeti Belirlenemeyen Mitonimler.....	56
1.4.1. Cicaz.....	56
1.4.2. Congulus / Congolos/ Koncolos/ Kara- Congolos/ Kara Koncolos.....	56
1.4.3. Çor/ Çör.....	57
1.4.4. Dırman	58
1.4.5. Dışarlık	59
1.4.6. Dizban / Dizman	59
1.4.7. Eciş Meciş	59
1.4.8. Enkebir / Erkebit	60
1.4.9. Erişif (Erişik(Li))	60
1.4.10. Geçkin / Geçkinci/ Geçkinciler	61
1.4.11. Gezer	62
1.4. 12. Haftar / Haftık / Haftik.....	63
1.4.13. Hahoç	63
1.4.14. Hebep	63
1.4.15. Hıbilik (Hibilik / Gıbilik).....	64
1.4.16. Henkür Menkür / Hınkır Munkur.....	65
1.4. 17. Hırtık	65
1.4.18. Hohu (Hohucuh)	66
1.4.19. Hombu (Homhom (I), Hommu, Homurtu)	66
1.4. 20. Hothot / Hotot	67
1.4.21. Hotik.....	67
1.4. 22. Hömere.....	68
1.4. 23. Ivkar	68
1.4. 24. Kardek.....	68

1.4.25. Karoğla.....	69
1.4.26. Kırkbasan	69
1.4.27. Korkut	70
1.4.28. Meker / Meker Nekir	71
1.4.29. Mellavuş.....	71
1.4.30. Momo (Momoç, Moo)	72
1.4.31. Muzu	72
1.4.32. Nönnü.....	72
1.4.33. Obur/ Ubur	73
1.4. 34. Ocuk	74
1.4.35. Oğrak.....	75
1.4.36. Öhmen	75
1.4.37. Öllak.....	76
1.4.38. Ömmen.....	76
1.4.39. Ötçen	76
1.4. 40. Sayıp.....	77
1.4. 41. Şirret.....	77
1.4.42.Teccel	77
1.4. 43. Tırnakçı	78
1.4.44. Uçuk/ Uçuh	78
İKİNCİ BÖLÜM.....	80
2.LEKSİK- SEMANTİK SINIFLANDIRMA.....	80
2.1 Örtmece ile Oluşturulan Mitonimler	80
2.2. Yansıma Seslerden Oluşan Mitonimler	82
2.3. Görünüşüne Göre Adlandırılan Mitonimler	83
2.4. Yaptığı Kötülüğe Göre Adlandırılan Mitonimler	83
2.5.Görüldüğü, Sahiplendiği Mekana Göre Adlandırılan Mitonimler	83
2.6. Yaptığı Eyleme Göre Adlandırılan Mitonimler.....	83

2.7. Ortaya Çıktığı Zamana Göre Adlandırılan Mitonimler	84
2.8. Hayvan Adlarıyla Adlandırılan Mitonimler	84
2.9. Sayılarla Adlandırılan Mitonimler	84
2.10. Anlamı Belirsiz Olan Mitonimler	84
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	85
2. YAPI BAKIMINDAN SINIFLANDIRMA	85
3.1. Basit Mitonimler	85
3.2. Türemiş Mitonimler	85
3.3. Birleşik Ad Olan Mitonimler	87
3.3.1. Sıfat - Fiil Grubu Olan Mitonimler	87
3.3.2. Kısaltma Grubu Olan Mitonimler	87
3.3.3. Sıfat Tamlaması Olan Mitonimler	88
3.3.4. Belirtisiz İsim Tamlaması Olan Mitonimler	88
3.3.5. Belirtili İsim Tamlaması Olan Mitonimler	88
3.3.6. Anlamca Kaynaşmış Kalıplaşmış Mitonimler	88
3.3.7. Tekrar Grubu Olan Mitonimler	88
SONUÇ	90
KAYNAKLAR	91

KISALTMALAR

akt.	:Aktaran
Alm.	:Almanca
An. ağl.	:Anadolu Ağızları
Ar.	:Arapça
çev.	:Çeviren
DS	:Derleme Sözlüğü
Erm.	:Ermenice
ET.	:Eski Türkçe
Far.	:Farsça
Fr.	:Fransızca
İng.	:İngilizce
Kırg.	:Kırgızca
mec.	:Mecazi anlam
Moğ.	:Moğolca
s.	:Sayfa
TDK	:Türkçe Dil Kurumu
TETTS	:Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Sözlüğü
TS	:Türkçe Sözlük
YTS	:Yeni Tarama Sözlüğü
Yun.	:Yunanca

ÖN SÖZ

Anadolu sahasındaki mitonimlerin adbilimsel incelemesini konu edinen bu çalışmada amaç, tespit edilen sözcüklerin kökenleri hakkında bilgi vermek ve bu tespitler neticesinde sözcükleri sınıflandırmaktır. Tüm bunlar sonucunda da mitonimlerin oluşum yollarını, ad verme geleneğini ortaya çıkarmaktır. Çalışmamızın kaynağı olan mitonimler bugüne değin yalnızca halkbilimi sahasında çalışılmıştır. Mitonimler üzerine herhangi bir dilbilimsel çalışmanın gerçekleştirilmemiş olması konu seçimimizde önemli bir etkidir. Yapılan çeşitli taramalar sonucunda Anadolu sahasındaki 86 mitonim seçilmiş, tezin malzemesi ortaya konmuştur. Söz konusu olan mitonimler kökenbilimsel açıdan incelenmiş ve sınıflandırılmıştır.

Mitonimlerin tespitinde ve listenin oluşturulmasında başta Türkçe Sözlük, Derleme Sözlüğü, Yeni Tarama Sözlüğü olmak üzere halkbilim kaynaklarından Seçkin Sarpkaya'nın Türklerin Şeytani Masalları "Türk Masal ve Efsanelerinde Demonik Varlıklar", Ahmet Burak Turan'ın Türk Canavarları Sözlüğü, İrfan Polat'ın Türk Masal ve Efsanelerinde Olağanüstü Güçler ve Varlıklar adlı çalışması kaynak olarak kullanılmıştır.

Mitonimlerin kökenbilimsel incelemesi için başta Türkiye Türkçesinin Tarihi ve Etimolojik Sözlükleri olmak üzere alandaki diğer bilimsel çalışmalardan faydalanılmıştır. Sözcüklerin kökenini tespit ederken kullandığımız temel sözlükler; "Andreas Tietze'nin Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı, Nişanyan'ın Çağdaş Türkçenin Etimolojisi, Tuncer Gülensoy'un Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, Hasan Eren'in Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü" dür. Çalışmamızın kaynağını mitonimler oluşturduğu için sözcüklerin kökenbilimsel incelemesini yaparken öncelikle halkbilimsel tanımlara yer verilmiştir. Bu tanımlarda kullandığımız iki temel kaynak; Seçkin Sarpkaya'nın Türklerin Şeytani Masalları Türk Masal ve Efsanelerinde Demonik Varlıklar ve İrfan Polat'ın Türk Masal ve Efsanelerinde Olağanüstü Güçler ve Varlıklar adlı eseridir. Bu halkbilimi tanımlamalardan yola çıkılarak adlandırmaların oluşum yolları tespit edilmeye çalışılmıştır. Sözcüklerin sınıflandırılması hususunda ise çalışmamızın temel kaynaklarından biri olan İbrahim Şahin'in Adbilim adlı kitabının "Adbilimde

Sınıflandırma Meselesi ve Bazı Sınıflandırma Örnekleri” bölümünden faydalanılmıştır.

Konu seçimimde bana güvenen, destek veren tez yazım aşamasında bana gösterdiği sabır ve anlayıştan dolayı danışmanım, hocam Prof. Dr. Şaban Doğan’a, tezimin içeriği hakkında öneri ve fikirleriyle destek olan Doç. Dr. İbrahim Şahin’e, yüksek lisans hayatım boyunca maddi manevi yanımda olan ve bana her zaman destek olan aileme ve tez yazımı öncesinde ve sonrasında bana her zaman psikolojik destekte bulunan arkadaşlarım Afra Bıyıklıoğlu’na, Esra Köksal’a, ve Cem Akdağ’a çok teşekkür ederim.

Tuba SALMAN

İzmir-2022

GİRİŞ

Dil, bir anda düşünemeyeceğimiz kadar çok yönlü, değişik açılardan bakınca başka başka nitelikleri beliren, kimi sınırlarını bugün de çözemediğimiz büyüklü bir varlıktır. Dilbilimin ise en kısa tanımı “dili inceleyen bilim, dilin bilimi” biçimindedir (Aksan, 1977: 12-15).

Dilbilimin birçok dalları mevcuttur. Aksan dilbilim dalları üzerinde çalışan çevrelerde, dilbilimin sınırları ve araştırma dalları üzerinde tam bir görüş birliğinin bulunmadığını belirtmekle birlikte, bütün dünyadaki çalışmalarını dikkate alarak dilbilimin özellikle sesbilim, fonoloji, biçimbilgisi, dizimbilgisi, anlambilim, sözcükbilim, sözlükbilgisi, adbilim, lehçebilim alanlarından söz etmektedir (Aksan, 1977: 24-33).

Çalışmamız dilbilim dallarından adbilim’in sınırları içerisine girmektedir.

Adbilim Türkçe Sözlükte; “*Özel adlar üzerinde duran ve özel adları köken bilgisi, tarihi gelişme, dil ve kültür sorunları açısından inceleyen bilim dalı*” (TDK, 1998: 24) şeklinde tanımlanmıştır.

Berke Vardar, “Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü”nde “*adbilim 1- [Alm. Onomastik, Namenkunde] [Fr. onomastique] [İng. onomastics]: Özel ad niteliği taşıyan kişi ya da yer adlarının köken ve gelişimini inceleyen sözlükbilim dalı.*

2- [Alm. Onomasiologie] [Fr. onomasiologie] [İng. onomasiology]: *Kavramdan, gösterilenden kalkarak anlatımı, bir başka deyişle gösterilenin bağlandığı gösterenleri inceleyen anlambilimsel araştırma. // Adbilim, kavrambilimin yaklaşımına karşıt bir yoldan anlam sorunlarını inceler*” (Vardar, 1980: 16) açıklamasını yapmıştır.

“*Onomastik, ad bilimi demektir. Her türlü özel ismi inceleyen ad bilimi, isimlerin orijinini de inceler. Ad bilimin en önemli alt başlığını toponomi yani yer adları bilimi oluşturur. Akarsu, göl, deniz adlarını inceleyen şubesine hidronomi ismi verilirken dağ adlarını inceleyen birimine oronomi denir*” (Demirci, 2013: 53).

“Adbilgisi, has isimleri, göbekadlarını, soyadlarını, unvanları ve nihayet yeradlarını tetkik eder ve etimolojinin bir kolu sayılır” (Üçok, 2004: 186).

“1. Anlambilimle yakınlığı olan ancak yöntem bakımından ondan ayrılan ve sözcük-kavram ilişkisine önem veren bilim dalı. Bu daldaki çalışmalarda herhangi bir kavramdan (örneğin güzellik, balık, zaman) hareket edilerek bu kavramın herhangi bir dilde nasıl anlatım bulduğu ve anlatımda hangi etkenlerin rol oynadığı incelenir. Bu alana geniş ad bilimi adını verebiliriz. Çünkü ele alınan sözcükler genellikle dilbilgisinde ad sayılan öğelerdir ve bu bilimin bu türü doğrudan doğruya adlara yönelir.

2. Genellikle her dilde özel ad sayılan öğeler üzerinde duran ve özel adları köken bilgisi, tarihsel gelişme yönünden ve çeşitli dil ve kültür sorunları açısından inceleyen bilimdir. Yer adları üzerinde duran dalı (yeradibilim, toponymie ya da toponomastique) olduğu gibi; kişi adları, coğrafya adları üzerinde çalışan dalları da vardır. Örnek olarak nehir, ırmak, göl gibi su adları üzerinde duran hydronymie, dağ adlarını inceleyen horonymie dallarını gösterebiliriz. Bu alanın çeşitli sorunları lehçebilim ile geçişme halindedir” (Aksan, 1977: 32).

“Adbilim” başlıklı çalışmasında İbrahim Şahin, yapılan bazı adbilim tanımlarına yer verip bu tanımları değerlendirdikten sonra bazı eksiklikleri ve hataları göz önünde tutarak kapsamlı bir adbilim tanımı yapmıştır;

“ Her türlü özel adın ortaya çıkışı, tarih içindeki gelişimi, onun yapısı gibi konuları araştıran ve bunun sonucunda özel adların ortaya çıkış geleneğini tespit etmeyi hedefleyen bu dil bilim alanı; bir dilin linguistik birimlerini yapı ve anlam bakımından inceleyen leksikoloji ile gösteren ve gösterilen arasındaki ilişkiyi ele alan ve bu çerçevede sözcüklerin tarihçesini ve onların anlamalarında meydana gelen değişimleri inceleyen semasiyoloji alanlarının birleşerek özel adlar üzerine odaklanmasından doğmuştur. Özel adların derlenmesi, türlerinin, yapılarının belirlenmesi, onomastik çalışmalarının leksikoloji ile ilgili boyutunu teşkil ederken özel adlardaki gösteren-gösterilen ilişkisi, onların özel ad haline gelmeleri, özel ad haline gelmeden önceki anlamları, sözcükte yaşanan anlam değişiklikleri boyutu semasiyoloji ile ilgilidir” (Şahin, 2018: 17).

Tanımlarda göze çarpan önemli bir husus adbiliminin leksikoloji (sözlükbilim), semantik (anlambilim) ve etimoloji (kökenbilimi) bilimlerinin bir alt kolu olarak ele

alınmasıdır. Adbilim bu üç bilim dalının bir alt kolu değildir başlı başına bir dilbilim dalıdır.

Adbilimi, adları yapısal ve anlamsal yönden ele alan, bunu yaparken de leksikoloji (sözlükbilim), semantik (anlambilim) ve etimolojiden (kökenbilim) yararlanan aynı zamanda da sözcüklerin örtmecelerini, adlandırılma biçimlerini dil ve kültür çerçevesinde ele alan dilbilim dalıdır.

Aksan dilbilimin dallarına geniş bir şekilde yer verdiği kitabında adbilimini “Özel Adlar Alanı” ve “Tür Adları Alanı” olarak iki alana ayırmış; Özel Adlar Alanında şu alt alanlara yer vermiştir:

“a) Yer adları bilimi ya da yeradibilim (*toponymie, toponymy, Toponymie*)

b) Coğrafya adları bilimi: Akarsu adları bilimi (*hydronymie, hydronymy, Hydronymie*), dağ adları bilimi (*oronymie, oronymy, Oronymie*) gibi altalanları vardır.

c) Kişi adları bilimi (*anthroponymie, anthroponymy, Anthroponymie*)” (Aksan, 1990: 102)

İbrahim Şahin’in Adbilim” başlıklı “çalışması, sadece *toponim (yeradı)* ve *antroponimi (kişiadı)* baz alan bir sınıflandırma olmayıp geniş çerçevede ele alınmış kapsamlı bir sınıflandırma olmuştur.

Ayrıca Şahin, “adbilimin sınırlarının halen genişlemekte olduğunu, bu nedenle kesin ifadelerle bir çerçevesinden söz etmenin mümkün olamayacağını belirtmiştir”(Şahin, 2018 :7).

“1. *Anemonim (rüzgaradı)* ve *Anemonimi (rüzgaradibilimi)*

2. *Antroponim (kişiadı)* ve *Antroponimi (kişiadibilimi)*

3. *Astronim (yıldızadı)* ve *Astronimi (yıldızadibilimi)*

4. *Dokümantonim (belgeadı)* ve *Dokümantonimi (belgeadibilimi)*

5. *Ergonim (örgütadı)* ve *Ergonimi (örgütadibilimi)*

6. *Etnonim (kökadı)* ve *Etnonimi (kökadibilimi)*

7. *Fitonim (bitkiadı)* ve *Fitonimi (bitkiadibilimi)*

8. *Hrematonim (eseradı)* ve *Hrematonimi (eseradibilimi)*

9. *Hrononim (zamanadı)* ve *Hrononimi (zamanadibilimi)*

10. *Kozmonim (uzayadı) ve Kozmonimi (uzayadbilimi)*
11. *Mitonim (mitadı) ve Mitonimi (mitadbilimi)*
12. *Poreyonim (araçadı) ve Poreyonimi (araçadbilimi)*
13. *Pragmatonim (ürünadı) ve Pragmatonimi (ürünadbilimi)*
14. *Planetonim (gökadı) ve Planetonimi (gökadbilimi)*
15. *Toponim (yeradı) ve Toponimi (yeradbilimi)*
16. *Urbonim (kentlikadı) ve Urbonimi (kentlikadbilimi)*
17. *Zoonim (hayvanadı) ve Zoonimi (hayvanadbilimi)” (Şahin, 2018: 29).*

Çalışmamızın malzemesi olan mitonimler konu ve kapsam alanı itibariyle Mitonimi (Mitadbilim) alanına girmektedir.

Mitonim (mitadı): “Mitlerde, masalarda geçen ve özel adlandırmalara sahip olan varlıkların adını ifade etmektedir”(Şahin, 2018: 64).

Mitonimi (mitadbilim): “Masal, destan, efsane, bilmece vb. edebi ürünlerde anılan adbilimcil her türlü inanç ve hayal mahsülü varlığın özel adını (mitoantroponim, mitotoponim, mitozoonim, mitofitonim, teonim, demonim vb.), onların dildeki görevlerini, sözcük olarak anlamlarını ve yapılarını, ortaya çıkışkanunlarını araştıran ve bu yolla dilcilik çalışmalarına katkı sunan adbilim alanıdır” (Şahin, 2018: 64).

“Mitonimleri türleri bakımından şu gruplara ayırabiliriz: teonim (iyeadı), demonim (öcüadı), mitoantroponim (mit-kişiadı), mitoponim (mit-yeradı), mitozonim (mit-hayvanadı), mitofitonim (mit-bitkiadı). Bunlardan teonim ve demonim mitonime has türlerdir. Diğerleri, her ne kadar mitler içerisinde farklı karakterler kazanıp birtakım olağanüstülükler, tanrısal özellikler sergileseler de, esasen onimin başka türlerinin mitlerdeki yansımalarıdır. Yalnızca mitonimi alanı çerçevesinde araştırılabilecek olan mitolojik adlandırmalar, adın göstergesi olan varlıkların mitlerdeki, iyilik ve kötülük fonksiyonlarını dikkate alarak onları teonim ve demonim olarak iki gruba ayırıp iyilik rolünü yerine getiren varlıkların adını teonim; kötülük rolünü icra eden varlıklarını ise demonim terimiyle adlandırabiliriz” (Şahin, 2018: 65).

Çalışmamızda tespit edip incelediğimiz 86 mitonim yalnızca demonim sınıfına girmektedir, teonim sınıfına giren mitonimler mevcut değildir.

“Demonimi (öcüadibilim): Demonimlerin (öcüadlarının) ortaya çıkışlarını; anlamlarını; dil yapılarını; tarihi süreç içerisinde uğradıkları fonetik, morfolojik, leksik, semantik değişiklikleri; ortaya çıkışlarında etkili olan dilsel gelenekleri; bu adlandırmaların koşullarını (allodemonim) araştıran alan” (Şahin, 2018: 67)

Çalışmamızda Türk lehçelerinde geçen mitonimlere yer verilmemiştir. Bu tezdeki mitonimlerin çoğunluğu Derleme Sözlüğünde yer almaktadır. Derleme sözlüğünü tarama sonucunda tespit ettiğimiz mitonimlerin çoğu yansıma ses kökenlidir. Mitonimler yalnızca halkbilimi alanında çalışılan bir konu olmuştur. Fakat Derleme sözlüğünde tespit ettiğimiz yansıma ses kökenli mitonimler üzerine gerçekleştirilmiş bir halkbilimsel çalışma mevcut değildir. Yapılan çalışmalar efsanelerde ve masallarda sıkça rastladığımız “cin, cadı, peri, congolos, çarşamba karısı, şahmaran” gibi mitonimlerdir. Çalışmamız dilbilim kapsam alanına girmektedir. Sözcükler dilbilimin alt dallarından olan adbilim çerçevesinde bir incelemeye tabii tutulmuştur. Fakat mitonimlerin etimolojik incelemesinde halkbilimi alanından da büyük ölçüde faydalanılmıştır. Her bir sözcüğün halkbilimsel tanımına yer verilmiştir. Sözcüklerin köken bilgisi tespitinde halkbilimi kaynakları bize yol gösterici olmuştur.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde çalışmamızın malzemesini oluşturan mitonimler Tür Sınıflandırılması başlığı altında cinsiyet sınıflandırılmasına tabii tutulmuş ve bu sınıflandırma içerisinde her bir sözcüğün kökenbilimsel incelemesi yapılmıştır.

İkinci bölümde mitonimler “Leksik- Semantik Sınıflandırma” başlığı altında Örtmece ile Oluşturulan Mitonimler, Yansıma Seslerden Oluşan Mitonimler, Görünüşüne Göre Adlandırılan Mitonimler, Yaptığı Kötülüğe Göre Adlandırılan Mitonimler, Görüldüğü, Sahiplendiği Mekana Göre Adlandırılan Mitonimler, Yaptığı Eyleme Göre Adlandırılan Mitonimler, Ortaya Çıktığı Zamana Göre Adlandırılan Mitonimler, Hayvan Adlarıyla Adlandırılan Mitonimler, Sayılarla Adlandırılan Mitonimler ve Anlamı Belirsiz Olan Mitonimler olarak sınıflandırılmıştır.

Üçüncü bölümde mitonimler “Yapı Bakımından Sınıflandırma” başlığı altında Basit Mitonimler, Türemiş Mitonimler ve Birleşik Mitonimler olarak sınıflandırılmıştır.

Sonuç bölümünde ise çalışmamızın tüm bölümleri hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Tezimizin konusunu Anadolu sahasındaki mitonimlerin adbilimsel incelemesi oluşturmaktadır. Adbilimsel inceleme kapsamında mitonimlerin köken bilgisi tespiti, bu tespitler sonucunda sözcüklerin leksik- semantik sınıflandırılması yapılmıştır. Tüm bunlar neticesinde de mitonimlerin oluşturulma biçimleri, ad verme gelenekleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Tezimizin amacı, Anadolu sahasında yer alan mitonimlerin adbilimsel incelemesi ve bu inceleme neticesinde mitonimlerin oluşturulma biçimlerini, ad verme geleneklerini ortaya koymaktır. Çalışmamız dilbilimsel bir çalışma olsa da malzemenin niteliği itibarıyla hem dilbilim hem halkbilim hem de sosyoloji alanlarıyla yakından ilişkilidir.

Taranan kaynaklar neticesinde tespit edilen 86 mitonimin derlenmesi, söz konusu sözcüklerin köken bilgisi tespiti, halkbilimsel tanımlamaları ve leksik-semantik sınıflandırma tezimizin kapsamını oluşturmuştur.

Anadolu Sahasında yer alan mitonimlerin tespit edilmesinde tarama yöntemi kullanılmıştır. Türkçe Sözlük, Derleme Sözlüğü, Yeni Tarama Sözlüğü taranmış ve demonim listesi oluşturulmuştur. Tezimizde adbilimde kullanılan yöntemlerden olan tarihi yöntem kullanılmıştır;

“Tarihi yöntem çözümü amaçlanan adın veya adların bir geçmişi olduğu gerçeğinden hareketle, onun kökeni, yapısı ve anlamını geçmişte yaşanan olaylarda, bu çerçevede tarihi eserlerde ve belgelerde aramadır. Tarihi yöntem uygulamasında, örneğin günümüzde kullanılan bir yeradı, geçmesi muhtemel kaynaklarda araştırılır; bu kaynaklardaki imla özellikleri tespit edilir, kaynaklarda bu ad çerçevesinde verilen bilgiler toparlanır ve elde edilen bilgiler değerlendirilerek adın hangi dilde oluştuğu, kökü, yapısı ve anlamı konusunda bir sonuca varılır” (Şahin, 2018: 26).

Adbilim üzerine Türkiye’de yapılan ilk araştırmaların, çalışmaların hangi tarihe dayandığını tespit etmek gttr. nkn eski tarihlerde birçok eserlerde adlar incelenmiş, szlkler hazırlanmıştır. Fakat bu incelemeleri adbilim çalışması varsaymak kabul edilemez. Bu alışmalar adbiliminin kuramsal çerçevesinin dışında kalan çalışmalardır.

Doğan Aksan, “Her Yönüyle Dil Ana izgileriyle Dilbilim” kitabının birinci cildinde adbilimin kapsamlı tanımını yapmıştır. nnc cildinde ise adbilime ve adbilim alanlarına geniş bir yer verip bu alanları açıklamıştır. Aksan, adbilimin szkbilim ve anlambilimle yakın bir ilişki içinde bulunduğunu ifade etmektedir. Aksan’ın çalışması adbilim alanı üzerine çalışacaklar için temel kaynaklardan biridir.

Saim Sakaoğlu’nun “Türk Adbilimi” başlıklı çalışması adbilimi ve adbiliminin alanlarıyla ilgili yeterli veri sunmamaktadır. Daha çok adbilimi üzerinde yapılan araştırmaları, çalışmaları ve bu çalışmaları yapan kişileri tanıtın bibliyografya çalışması olmuş diyebiliriz. Kitap adbilim araştırmalarına yeni başlayan araştırmacılar için kaynak bulma konusunda kılavuz olma mahiyetindedir.

İbrahim şahin’in “Adbilim” kitabı, adbilimi geniş bir çerçevede ele alan diğer kaynaklardan sıyrılan bir çalışmadır. Çalışma adbilimin kuramsal çerçevesini oluştırmaktadır. Adbilim terimlerinin, adbilim çalışmalarında uygulanması gereken yöntemlerin, adbilimde gerçekleşen sınıflandırma sorunlarının ele alındığı çalışma alandaki temel kaynaklar arasındadır. Adbilim zerine çalışacak araştırmacıların ilk edinmesi gereken kaynakların başındadır.

Çalışmamızın kapsam alanına giren mitonimi alanı üzerine gerçekleştirilmiş dilbilim ya da adbilim çalışması mevcut değildir. Konuyla ilgili mevcut çalışmaların daha çok halkbilimi alanında yapıldığı grlmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TÜR SINIFLANDIRMASI VE KÖKENBİLİMSEL İNCELEME

1.1.Dişi Demonimler

1.1.1. Albastı (Alkarısı /Alkızı -Alanası / Halkarısı / Elkanası)

“Alkarısı, Türk boylarının tamamında farklı adlarla ve ortak özelliklerin yanında boydan boya fark eden işlevlerle görülen bir demondur. Çok çirkin, çeşitli fiziki form bozukluklarına sahip, iri göğüslerini omuzlarından çaprazlayıp geriye atan, genellikle uzun ve kıvrıkcık saçlı, kırmızı veya siyah giyinen bir kadın olarak tasavvur edilir. Bunun yanında farklı hayvanların görüntüsüne de sahip olarak tasavvur edildiği de bilinmektedir. Özel olarak gece vakitleri lohusalara, yeni doğmuş çocuklara ve atlara musallat olur, zarar verir. Türk mitolojisinde Umay ve al ruhu ile ateş- ocak kültü ve su kültü ile ilişkilendirilir” (Sarpkaya, 2018: 212).

“Türk cinciliğinin bir figürü olan Al- Bastı, doğüstü bir kadın yaratık olarak tasvir edilir. Özellikle loğusa kadınlara musallat olur, onlarda loğusa sıtması çıkarır ve hastaların ölümünü sağlayabilir; bu hastalık çoğunlukla al-bastı ifadesiyle, “Al’ın eziyeti” anlamında kullanılır” (Boratav, 2012: 32).

Albastı, Türkçe Sözlükte; “albastı şeklinde yer almış; Doğum sırasında temizliğe dikkat edilmemesi yüzünden loğusanın tutulduğu ateşli hastalık, loğusa humması, albasma” (TS, s. 75) olarak anlamlandırılmıştır.

Sözcük, Derleme Sözlüğünde “elkanası şeklinde yer almış; Loğusa kadınlara zarar verdiği inanan hayali yaratık” (Erciş – Vn), (DS, V, E-F, 1719) olarak anlamlandırılmıştır.

Albastı TETTS’de “al II / al karısı/ al kızı/ albastı şekillerinde yer almış; Türk ve İran folklorunda al elbise giymiş hayali bir görüntüdür, loğusaların üzerine çöker,

ciğerlerini çekip çıkararak onları öldürürmüş” (Tietze, 2016: 317-318) olarak açıklanmıştır.

Sevan Nişanyan¹, “sözcüğün kökeni olarak düşündüğümüz al sözcüğünün Eski Türkçe *āl* “3. renk, boya, özellikle kızıl renk, 2. (mecazi) göz boyama, hile” sözcüğünden evrildiği görüşündedir”.

Tuncer Gülensoy, sözcüğü “albastı ‘Loğusa humması’ olarak anlamlandırmış; kökenini ise < *âl ‘ruh, kötü ruh’ + bas-tı” (Gülensoy, 2011: 64) şeklinde açıklamıştır.

Alkarısı, kırmızı elbiseli korkunç bir kadın görünümünde olan, özellikle yeni doğum yapmış kadınlara, yeni doğan bebeklere ve atlara musallat olan, kırmızı renkten ve kırmızı renkli nesnelere korkan, hayvan suretinde de görünebilen “cadı kadın” tasavvurunda olan bir demonimdir. Albastı/ Al karısı sözcüğünün etimolojisi hakkında ortak bir düşünce mevcut değildir. Çünkü “al” sözcüğünün birçok farklı anlamı vardır. Bu adlandırmada hangi anlamda kullanıldığı tartışma konusu olmuştur. “Al” sözcüğünün Eski Türkçede renk adı “kırmızı, turuncu” ve “hile” olmak üzere iki farklı anlamı vardır. Al sözcüğünün bir diğer anlamı ise; “cin, kötü ruh” dur. Alkarısı ya da Albastı adlandırmalarında al sözcüğü bu anlamlardan hangisidir? Abdülkadir İnan “Al Ruhü Adlı” makalesinde “Albastı/ Al karısının Eski Sümer Türklerindeki “Al” ve “Alu” adlı varlıklar ile bir olduğu düşüncesindedir”. İnan, Al karısı / Albastı sözcüklerindeki al sözcüğünün kökeninin “al” ruhundan geldiği düşüncesindedir. Ona göre al sözcüğü Türk mitolojisindeki ateş ocak tanrısına dayanmaktadır. Aldanmak, aldatmak, aletmek, allak- bullak, alıkgibi kelimelerin bu “al” ruh adından sonra türemiş olduğunu düşünmektedir (İnan, 1993: 160). İnanın vermiş olduğu örnek kelimelerin hiçbirinin anlamında “al” ruhu anlamı bulunmamaktadır. Üstelik tüm sözcüklerin kökeni birbirinden farklıdır; *Aldanmak*, ve *aldatmak* sözcükleri “Eski Türkçe *alda-* “aldatmak, kandırmak” fiilinden Türkiye Türkçesi {+In-} ekiyle türetilmiştir. Bu fiil Eski Türkçe *al* “hile” sözcüğünden Eski Türkçe {+dA-} ekiyle türetilmiştir.”²

Allak bullak sözcüğü “Türkiye Türkçesi *alacabulaca* “karışık, bulaşık” deyimini ile eş kökenlidir. Moğolca *alagbulag* "karışık" deyimini Türkçeden alıntı

¹<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/albasti> (erişim tarihi: 29.01.2022).

²<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/aldatmak> (erişim tarihi: 29.01.2022).

olmalıdır.”³*Alık* sözcüğü ise “Türkiye Türkçesi *aluk* veya *alnuk* “aciz, gafil” sözcüğünden evrilmiştir. Bu sözcük Türkiye Türkçesi *al-* “yenmek, galebe etmek” fiilinden Eski Türkçe {+Uk} ekiyle türetilmiştir”.⁴ Abdülkadir İnan daha sonra albastı / alkarısı hakkında bir başka makale yazar ve bu makalesinde yapmış olduğu etimolojiyi reddeder. İnan, “ Ulla Johansen’in “Die Alpfrau Eine Demonologie der Türkischen Volker” adlı çalışmasından hareketle albastının kökeninde Hindu- Cermen mitlerindeki “alp” adlı varlığın olduğunu ve bundan hareketle de adlandırmanın alp+ bastı biçiminde gerçekleştirildiğini düşünmektedir” (İnan, 1962: 2926).

Albastı/ Alkarısı adı bizce karabasan adlandırmasında olduğu gibi renk adıyla oluşturulmuş bir adlandırma olmalıdır. Sözcük bizce “al” kırmızı, renk adıyla oluşturulmuştur. Sözcük varlığın görünüşü sonucunda gerçekleştirilmiş bir adlandırma olabilir. Bu varlık kırmızı renkte bir elbise ile tasvir edilen bir varlıktır. Demonimlerde varlıkların görünümü tasviri neticesinde birçok adlandırma gerçekleştirilmiştir. Bu adlandırma yollarından biridir. Konuşurlar gördükleri varlıkları görünümünden yola çıkarak bir adlandırma yoluna başvurmuşlardır.

1.1.2 Arap

“*Arap, Türkiye sahası masallarında yer alan ve özel adla anılan bir demondur. Dev ve cin ile benzer özellikler gösteren Arap, genellikle olumsuz özelliklere sahiptir; ancak bazı masalarda olumlu özelliklerin olduğu da tespit edilmiştir*” (Sarpkaya, 2018: 151).

“*Arap, ağırlıklı olarak Türkiye sahası masallarında görülse de izlerine efsanelerde de rastlanan demonik bir varlıktır. Arap, her ne kadar fiziksel özellikleriyle ve anlatılarda yer alma biçimiyle deveye benzetilebilse de birtakım demonik özelliklere sahip olması dolayısıyla ondan tamamıyla ayrılır*” (Polat, 2020: 49).

Neşe Işık, “Doğu Karadeniz Efsanelerini Derleme Araştırma (Trabzon, Rize ve Artvin Efsaneleri)” adlı Yüksek Lisans Tezinde, “Arap’ın insan şeklinde de hayvan şeklinde de görülebildiğini, bazılarının sadece insanoğluna görünüp, korkuttuğunu,

³<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/allak%20bullak> (erişim tarihi: 29.01.2022).

⁴<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/al%C4%a1ık>(erişim tarihi: 29.01.2022).

bazılarının da görüldüğü kişiyi dövüp, taşıdığını, Arap'ın her yerde olabildiğini ama genelde dikenliklerde görüldüğünü açıklamıştır” (1998: 96).

Arap, çoğunlukla masalarda karşılaşılan fakat efsanelerde de görülen, fiziksel özelliklerinden dolayı Deve benzetilen, iri yarı, çirkin bir kadın olarak da tasvir edilen, bazen iyilik yaptığı görülse de çoğunlukla kötülüğü yansıtan, temel özelliği saldırmak ve zarar vermek olan bir demonimdir. Sözcüğün anlamı hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Arap, Türkçe Sözlükte; “1. Orta Doğu ile Kuzey Afrika'nın büyük bir bölümünde yaşayan halk ve bu halkın soyundan olan (kimse). 2. Arap halkına özgü olan şey: Arap tayı. Arap uygarlığı. 3. Hlk. (küçük a ile) Zenci, fellâh. 4.s. Koyu esmer veya kara. Arap gibi olmak simsiyah olmak, kararmak. Arap olayım (şaka yollu) söylenen bir şeyin doğruluğuna inandırmak için kullanılır: Yalan söylüyorsam Arap olayım” (TS, 126) olarak anlamlandırılmıştır. Sözcüğün anlamlarına bakıldığında zaman halk dilinde olan zenci anlamı, sıfat olarak kullanılan koyu esmer ve kara, Arap gibi olmak simsiyah olmak, kararmak anlamları ve ayrıca “arap olayım” söylenen bir şeyin doğruluğuna inandırmak için 'söylediğim söz doğru değilse kararayım, esmerleşeyim' anlamında kullanılan bir söz: *Yalan söylüyorsam arap olayım* deyimini Arap sözcüğünün olumsuz, kötü bir anlamda kullanıldığını göstermektedir. Arap demonimi de konuşurlar tarafından sözcüğün bu olumsuz anlamları göz önüne alınarak oluşturulmuş bir adlandırma olmalıdır.

Çirkin ve korkutucu bir görüntüye sahip olan bu varlık benzetme yoluyla ortaya çıkmış bir adlandırma olmalıdır. Türkiye Türkçesinde çirkin, korkunç görünümlü insanlar için Arap sözcüğü kullanılmaktadır. Arap renk olarak siyahı, karanlığı temsil eden bir sözcüktür. Demonimlerde renkler önemli bir nitelik taşımaktadır.

1.1.3. Cadı

“Cadı, özellikle batıya ait mitolojik sistemlerde büyü yapan ve şeytanla iş birliği içinde bulunan kötü bir kadın tipi olarak görülmüştür. Türk mitolojisindeki cadı tasavvuru da kötülük eden kadın şeklindedir. Genel mitik tasavvurda ise cadının kimi zaman dev ve alkarısı gibi demonlarla karıştırılarak veya onların yerine kullanıldığı görülmektedir. Cadı genel yapı itibariyle büyü ile uğraşan ve kötülük yapan çirkin

kadın şeklinde tasavvur edilse de demon olarak kabul edilebilecek özelliklere sahiptir” (Sarpkaya, 2018: 99).

“Farsçadaki ‘cadu’ sözcüğünden türetilmiş olan sözcük, Türkçede vampirin batılı inanışlarındaki bazı özelliklerini de alarak “hortlak” ve “hayalet” anlamında kullanılır. Ölü, erkek ya da kadın olsun, canice bir yaşam sürdüğü veya kötü olarak yaratıldığı için cadiya dönüşür. Cadılar kötü icraatlar yapmak üzere mezarlarını terk ederler ve yaşayanların arasına katılırlar. Cadı ile eş anlamlı kullanılan bir sözcük de hortlaktır: hortlamak eylemi bir ölüden bahsedildiğinde “geri dönmek” anlamında kullanılır” (Boratav, 2012: 47).

Cadı, Türkçe Sözlükte “Far. cādû 1. Geceleri dolaşarak insanlara kötülük ettiğine inanılan hortlak. 2. mec. Huysuz çirkin, ihtiyar kadın. 3. esk. Çok güzel göz” (TDK, 1998: 375) şeklinde anlamlandırılmıştır.

Kelimenin Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Sözlükte, “1. Cadı, büyücü. 2. Gulyabani, hortlak, karakoncolos, vampir. 3. s. Çirkin kocakarı, acûze. 4. Çok güzel göz” (Devellioğlu, 2015: 137) anlamları vardır.

Kelime TETTS’de “Cadu/ cazu/ cazı / BSTT cadı (sihirbaz, büyücü) şekillerinde yazılmış; ‘insanlara kötülük yapan hortlak; huysuz ve çirkin ihtiyar kadın” (Tietze, 2016: 412) olarak anlamlandırılmıştır.

Sevan Nişanyan⁵, Cadının Farsça cādû veya cādû “esoterik bilgi sahibi, büyücü” sözcüğünden alıntı olduğu görüşündedir. Nişanyan sözcükle ilgili “Farsça sözcük Orta Farça aynı anlama gelen cādûk sözcüğünden evrilmiştir. Bu sözcük Avesta (Zend) dilinde aynı anlama gelen yâtu- sözcüğü ile eş kökenlidir. Avestaca sözcük Sanskritçe yâtu “1. Yolcu, 2.büyücü, bir tür kötü ruh, cin” sözcüğü ile eş kökenlidir” açıklamalarına yer vermiştir.

Cadı, yaygın bir şekilde kullanılan ve en bilindik demonimlerden biridir. Sözlüklerde karşımıza “hortlak”, “büyücü, sihirbaz”, “vampir”, “huysuz, çirkin ihtiyar kadın”, “kocakarı”, “karakoncolos”, “çok güzel göz” gibi farklı anlamlarda çıkmaktadır. Sözcük Orta Farsça “cādûk” sözcüğünden Farsça “cādû” sözcüğüne cādûdan da Türkiye Türkçesine “cadı” olarak evrilmiştir; cādûk> cādû>cadı.

⁵<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/cad%C4%B1> (erişim tarihi: 02.02.2022).

Nişanyan, sözcüğün Avesta (Zend) dilinde aynı anlama gelen yâtu- sözcüğü ile eş kökenli olduğunu düşünmektedir.

“Cadı, büyücü ve sihirbaz: hepimiz bunların içgüdüsel olarak kim olduğunu ve neler yapabildiklerini biliriz. Dönüştürücüler, şekil değiştiriciler, iyileştiriciler, falcılar, meydan okuyucular ve yıkıcılar: her kültür kendi cadısına ve büyücüsüne sahiptir ve her kültürde bunlara imrenilir ve bunlardan korkulur” (Martin, 2009: 11).

Cadı, cadıcılık sözcükleri gerçekten de herkesin uzak ya da yakın bir fikir sahibi olduğu geçmişten günümüze kadar ününü koruyan ve bugün de hem edebi dilde hem de konuşma dilinde çok sık rastlanılan, duyulan sözcüklerdir. Zamanla her şey değişime uğrar. Dilde de sözcükler zamanla farklı anlam değişimlerine uğrayabilmektedir. Cadı sözcüğü geçmişte nasıldı? Günümüzde nasıl? Cadılığın tarihine inildiği zaman sayıları az olsa da erkek cadıların varlığının bilinmesine rağmen cadı neden yalnızca kadınlar için kullanılan bir sözcük olmuştur? Cadı neden kadındır? Tüm bu soruları yanıtlamak için “Orta Çağ’da “Cadı” kavramı üzerinde durulmalı ve “Cadı Avı” dönemine bu dönemde kadınların hangi amaçla katledildiğine bakılmalıdır.

Lois Martin’in “Cadılığın Tarihi Ortaçağ’da Bilge Kadının Katli” adlı kitabının “Bilge Kadının Katli Cadı Avı” bölümünde Ali Galip cadı, cadıcılık ve cadı avı hakkında genel bir çerçeve oluşturmuştur⁶ (2009: 7).

“Cadı kültü modern dönemlerde kendisinden çokça bahsedilen bir olgudur. Batı’da Cadılar Bayramından tutun da Witca dinine kadar bir yelpazede, konu sürekli gündemde tutulur. Başta sinema endüstrisi olmak üzere görsel sanatların ilgi alanları içindedir. Ne var ki modern dönemlerde kullanılan cadı imgesi 15-16. yüzyıl Avrupası’na aittir. O tarihler aynı zamanda cadı korkusunun ve cadı avının en tepede seyrettiği dönemlerdir. 15 ve 16. yüzyıl cadı algısı tamamen şeytanla iş birliği yapan, ruhunu şeytana satarak doğüstü yetenekler elde eden kadınlar üzerinden kurgulanmış bir algıdır” (Martin, 2009: 7).

“Avrupa’da önemli bir bölümü erken yen çağa yayılan yaklaşık üç yüz elli yıllık ‘Cadı Avı Çağı’nda (1430-1780) yaşanan takip ve av sürecinde, büyük bir çoğunluğu

⁶ Ali Galip’in yazdığı Önsöz’den.

bugünkü Almanya, İsviçre, Fransa, Polonya topraklarında olmak üzere, yaklaşık elli bin kişi cadı oldukları gerekçesiyle katledilmiştir” (Akın, 2002: 157).

Haydar Akın “Cadının Cinsiyeti Kadın” adlı çalışmasında “Cadı Avı “döneminde katledilen kişilerin cinsiyet dağılımını tabloştürmüştür. Tablolarda kadın oranının erkek cadı oranından oldukça fazla olduğu görölmektedir (2002: 164). Akın, Antik dönemde ve ortaçağ boyunca edebiyatta ve resim sanatında cadı prototipinin daima ‘kadın’ olarak tasarlanmış olmasının, cadılık suçlamasında kadınları erkeklerden çok daha fazla zan altında bıraktığını dile getirmektedir.

“Cadı, ‘kadındır’” algısı geçmişte Antik dönem ve ortaçağ boyunca güçlü bir şekilde oluşturulmuş, günümüze kadar da bu algı sürmüş, geçmişte de günümüzde de erkek cadılar olmasına rağmen “cadı” cinsiyeti olan bir sözcük olmak durumunda kalmıştır. Bu cinsiyet kadındır. Cadı demek kadın demektir. “Erkekler cadılık özellikleri göstermezler ama kadınlar doğaları gereği cadı olmaya uygunlardır” düşüncesi topluma derinden işlenmiştir. “*Dil ve toplum, başlangıç noktası bizce bilinmeyen bir evrimin sonucudur. Bildiğimiz, birlikte ve birbirlerini etkileyerek doğduklarıdır: çünkü biri olmadan öbürü düşünülemez” (Vendryes, çev: Vardar, 2001: 15).* Cadı toplumda kadın olarak yansıtıldı ve bu durum dilde cadı’nın sözcük anlamını kadın yaptı. Çünkü dil ve toplum birbirini küçümsemeyecek derecede etkiler. Şayet cadı yalnızca kadın olarak yansıtılmasaydı böyle bir algı oluşturulmasaydı toplumda cadı cinsiyeti olan bir sözcük olmaz ve günümüzde erkekler için de cadı sözcüğü kullanılıyor olabilirdi.

“Modern Cadı yazını teorisyenlerinin ilk kilise büyüklerinden aldıkları temel üzerine inşa ettikleri profilde kadın doğası gereği zayıf, inancından çabuk dönen, kolay aldatılabilir ve tensel zevklerinin kolayca esiri olabilen bir mizaçtadır. *Maleus Maleficarum* (1486) ile demonoloji yazınının en görkemli yapıtını veren Dominiken Heinrich Kramer (Institoris) femina kelimesinin etimolojisi üzerinde yaptığı oyunla kadınların nasıl eksik ve kolayca zaafa uğrayan karaktere sahip olduğunu ispata yönelir; yazar *femina* (Lat. Kadın) kelimesini fe (inanç, güven, namus, güvenilirlik) ve minus (eksi) köklerine göre ayrıştırarak kadını güvenilir olmayan, inancından kolayca dönen kişi olarak tanımlar” (Akın, 2002: 160).

Vera Zingsem'in "Lilith"⁷ adlı kitabında Eski Ahit yazıtlarında kadına karşı duyulan nefreti açık bir şekilde görebilmekteyiz;

"Kadın doğası gereği kötüdür; çünkü çok daha kısa sürelerde inancından şüphe duyabilir, aynı şekilde kısa sürede de inancını inkar edebilir; bu da cadılık yapmak için bir temel oluşturur"(Zingsem, 2006: 161).

"Eğer araştırarak olursak dünyadaki hemen hemen tüm imparatorlukların kadınlar tarafından yıkıldığını görürüz. Birincisi oldukça mutlu ve refah içinde yaşayan Troya'dır ve bir kadının; yani Helen'in kaçırılmasıyla yıkılmış ve binlerce Yunanlı da bu esnada hayatını vermek zorunda kalmıştır. Yahudilerin imparatorluğu, kötü kraliçe Jezabel ve kızı Athalja'nın getirdiği felaketler ve yıkımlar ile sarsılmıştır; Juda kraliçesi sonuncusunun ölümünden sonra kendisi tahta çıksın diye üç oğlunu da öldürtmüştür. Roma İmparatorluğu da Mısır Kraliçesi Kleopatra nedeniyle birçok felakete uğramıştır. Bu nedenle dünyanın şu anda kadınların kötülüğü altında acı çekmesine şaşırılmaması gerekir" (Zingsem, 2006: 162).

Görüldüğü üzere kadın yapısı gereği "cadı" olmaya çok müsaittir. Kadın yıkıcıdır, kadın baştan çıkarandır. Kadın şeytanla iş birliği yapandır. Kadın günah işlemeye yatkındır. Kadın felaket getirendir vb. daha kötü ne varsa kadın odur. Bundan dolayı "cadı, kadındır". Geçmişten günümüze cadı bu şekilde işlenmiş, kadın olarak yansıtılmış ve cadı, cadıcılık kadınlarla bütünleştirilmiştir.

Dilde kimlere cadı adı verilmektedir? Masallarda tasvir edilen yaşlı, koca burunlu çirkin kadına, güzelliğini kullanarak erkekleri baştan çıkararak kadına, kadın erkek eşitliğini savunan ve erkek egemenliğine karşı duran, hiçbir haksızlığa sessiz kalmayan, boyun eğmeyen güçlü kadınlara "cadı" denilmektedir.

1.1.3.1. Cazıgarı/ Cadıgarı

Cadı sözcüğünün farklı bir varyantı olduğunu düşündüğümüz Cazıgarı / Cadıgarı sözcüğü, Derleme Sözlüğünde; "Cazıgarı: Halk arasında ay tutulmasına sebep olduğuna inanılan melekler" (DS,III, C-Ç,.871), "Cazgarısı [cazanga, cazaraklı, cazgir, -1, cazgir, cazgit, (I), cazğir, cazıgarı , cazıgarsı ,cazi, cazigari, cazı

⁷ Zingsem "Lilith" kitabında Adem Havva ve Lilith üçkeninden, kadın erkek eşitsizliğine, kadına ve kadının ne isteyip ne istemediğini Ademin ilk eşi olan Lilith üzerinden çarpıcı bir şekilde yansıtmıştır.

]: Cadı, fitneci (Bor – Ng.)[cazanga]: (Nefsiköseli * Görele – Gr.) [cazaraklı]: (- Brs) [cazgır -1]: (Hocalar * Sandıklı, Kızılköy *Dinar - Af.; Devri * Bucak - Brd.; Zeytinli * Ederemit – Ba.) [cazgir]: (-Uş.; - To.) [cazgit (I)]: (- Ama.) [cazğir]: (Tepeköy * Torbalı – İz.) [cazıgarı]: (Bekilli * Çal – Dz.) [cazıgarsı]: (- Es.) [cazi]: (Kargı – Çr.; * Şavşat ve köyleri – Ar.; Hacavera * Maçka – Tr.; - Krş.; Geçit * Ilgın, * Akşehir, * Beyşehir – Kn.) [cazigari]:(- Gaz.) [cazzı]: (Limasol – Kıbrıs)” (DS, III, C-Ç, 870-871) şekillerinde yer almaktadır.

Kelime, TETTS’de “cadıgarı şeklinde yer almış‘büyücülükten anlayan ve büyücülük yapan kadın’ AD. Cazgarı/ cazgarısı a.m. DS 870-71. Krş. Cizgarı” (Tietze, 2002: 412) olarak anlamlandırılmıştır.

Sevan Nişanyan⁸ “cazgır sözcüğünün Türkiye Türkçesi *cihazgir* “tören gereçlerini taşıyan, çeyiz taşıyan” sözcüğünden evrildiği görüşündedir. Sözcükle ilgili Arapça *cihāz* “donanım, her türlü tören için gerekli eşya ve gereçler” ve Farsça *gīr* “tutan” sözcüklerinin bileşiği olduğu açıklamasını yapmaktadır. Ek bilgi olarak sözcüğün Edirne ağzından 20. Yy ortalarında genel kullanıma geçtiğini, Anadolu ağzlarında rastlanan cazgırın “cadı karı” <cazû>“cadı”” (Türkiye’de Halk Ağızlarından Derleme Sözlüğü sf. 870) sözcüğüyle ayrı kelime kabul edilmesi gerektiği görüşündedir.

Tuncer Gülensoy, Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğünde, “Cazgır ‘Özellikle yağlı güreşlerde, güreşecek pehlivanları nağmeli biçimde bağırarak seyircilere tanıtan, onların meziyetlerini sayarak, dualarla meydana salan kimse. (Aynı olay Moğollarda da vardır.) olarak anlamlandırmıştır. Gülensoy, sözcüğün kökeninin <Moğ. Car ‘çağrı, telâl ile duyurma’{ + gır }‘addan ad yapan ek’ olduğu görüşündedir. Ek olarak da “Kırg. cazgir- ‘baştan çıkarmak’ An. ağı. : cazgir, cazgir, cazğir ‘cadı, fitneci’ (DS,III, 870); cazgir ‘sözünden dönen, sözünde durmayan” (Gülensoy, 2011: 200)” gibi birbirinden bağımsız anlamlarda olan cazgır sözcüklerine yer vermiştir.

Derleme sözlüğünde tespit edilen yukarıdaki isimler cadının Türkiye sahasında farklı farklı bölgelerin ağız özelliğini yansıtan varyantlarıdır. Bu sözcüklerden “cadıgarı / cadıkarı” sözcükleri cadı sözcüğüne garı/ karı sözcüğünün eklenmesi

⁸<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/cazg%C4%B1r> (erişim tarihi: 07.02.2022).

cadının kadın olduğu algısını güçlendirilmiştir. “Cazgır” sözcüğünün kökeni belirsizdir. Sözcük hakkında yapılan etimolojilere baktığımız zaman; Nişanyan cazgır ile cadı karı sözcüklerinin ayrı kelime olarak kabul edilmesi gerektiği görüşündedir. Gülensoy da cazgır sözcüğünün kökeninin Moğolca Car’ çağrı, telâl ile duyurma’dan geldiği görüşündedir. Fakat anlamları birbirinden farklı iki farklı cazgır sözcüğü vardır ve hem Nişanyan’ın hem de Gülensoy’un yapmış oldukları etimolojiler bizim incelemekte olduğumuz cazgır sözcüğü değildir. Yukarıda bahsi geçen ve etimolojileri yapılan sözcük, “Hasan Eren’in Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğünde geçen; “Cazgır ‘pehlivanları güreşten önce halka tanıtan kimse’. Kökenini bilmiyoruz”. (Eren, 1999: 68) ve TETTS’de geçen;“cazgır İgüreşten evvel pehlivanları halka tanıtan şahıs’ <Fa. “şadgır a.m. [Ar. şadd ‘kuşak’ R. Dozy 1927 I, 736, ve Fa. –gır ‘tutan’, b. Afakgır] sözcüğüdür. Cadı sözcüğünün varyantı olduğunu düşündüğümüz cazgır ise, TETTS’de geçen; cazgır II ‘fitneci, dedikoducu’ (Tietze, 2016: 421) olarak anlamlandırılmıştır.

Etimoloji sözlüklerde karşımıza “Güreşten önce pehlivanları tanıtan, konuşan kişi” ve “fitneci, dedikoducu” olmak üzere iki farklı anlamda cazgır sözcüğü çıkmaktadır. Bunlardan birincisinin demonim olarak kullanılmamış olması nedeniyle konumuzla ilgisi yoktur. İkinci anlam demonim olan cadı sözcüğüyle ilişkili olmalıdır. Çünkü fitne ve dedikodu kadınlara yüklenen kavramlardır. Aynı zamanda cadılık özelliklerinden biridir. Ayrıca cazgır sözcüğünün tıpkı cadı sözcüğü gibi yalnızca kadınları kapsamaması da cazgır sözcüğünün kökeninin cadı sözcüğünden geldiği düşüncesini destekler niteliktedir. Özetle, cazgır sözcüğü, “cadıgarı/cazıgarı > cazgır şeklinde bir değişim sonucu oluşmuş olmalıdır.

Cazgır sözcüğü, bugün yalnızca dedikoducu ve fitneci anlamlarıyla değil, aynı zamanda “herhangi bir konuda çok konuşan ses çıkaran kadın” anlamlarında da kullanılmaktadır. Bundan dolayı sözcüğün sözlüklerdeki anlamı genişletilmelidir. Dilde sözcükler zamanla toplumsal etkenlerin ve değişen zamanın da etkisiyle farklı anlam değişimlerine uğrarlar.

1.1.3.2. Cadaloz

Cadı sözcüğüyle ilişkili olduğunu düşündüğümüz bir diğer ad olan Cadaloz sözcüğü Türkçe Sözlükte, “Çok konuşan, huysuz ve şirret (kadın, kocakarı)” (TDK, 1998: 375) şeklinde anlamlandırılmıştır.

Kelime “TETTS”de, “cadaloz/ cadolos ‘çok konuşan, huysuz ve şirret (kadın), kocakarı” olarak anlamlandırılmıştır. Kelimeyle ilgili olarak ‘DS 840 <cadu a.m. istakoz, varyoz, yakamoz, zifos gibi os/ oz ile biten Yun.dan geçmiş kelimelere benzetilmesi için {-aloz} heceleri ilave edilmiş; kartaloz, zartaloz gibi kötüleyici kelimeler .Yun. müzekker eki {-os} için b. aforos” (Tietze, 2002: 411-412) açıklamaları yapılmıştır.

Sevan Nişanyan⁹ Türkiye Türkçesindeki cadalozun cadı sözcüğünden {+oz} ekiyle türetildiği görüşünde olup şaşkaloz ve yelloz sözcüklerinde görülen {+loz} ekinin mahiyetinin açık olmadığı düşüncesindedir.

Cadaloz sözcüğünün kökeni cadı sözcüğüne dayanmaktadır. Fakat {+ loz} ekinin mahiyeti açık değildir. Nişanyan sözcüğün cadı sözcüğünden Türkiye Türkçesi {+oz} ekinden türediğini düşünmektedir. Sözcükte geçen /l/ sesi hakkında ise herhangi bir bilgi vermemektedir. Tietze ise cadaloz sözcüğünün kökeninin cadu sözcüğünden geldiğini ve sözcüğün sonundaki {+aloz} ekinin ise istakoz, varyoz, yakamoz, zifos gibi {os/ oz} ile biten Yunanca sözcüklere benzetmek amacıyla ilave edildiğini düşünmektedir. Örnek olarak ise kartaloz ve zartaloz gibi kötüleyici kelimeleri vermiştir.

Tietze’nin cadaloz sözcüğü için yapmış olduğu etimoloji dikkate değer bir etimolojidir. Çünkü dilde benzetme ve uydurma yöntemiyle konuşurlar tarafından yeni sözcükler oluşturulmaktadır. Bu sözcük yaratma yollarından biridir. Özetle cadaloz sözcüğünde de bu durumun gerçekleşmiş olma ihtimali olasıdır. Yunanca {os/ oz} ekine benzetilerek cadı sözcüğüne {+aloz} eki eklenmiş olabilir. Fakat sözcüğe eklenen ek, {+aloz} değil de {+loz} eki olabilir. Cadı> Cada ı>a ünlü genişlemesi ses olayı söz konusu olabilir.

⁹<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/cadaloz>(erişim tarihi: 10.02.2022).

Cadaloz sözcüğünün Türkçe sözlükte ve Türkiye Türkçesi etimoloji sözlüklerinde “Çok konuşan, huysuz ve şirret (kadın, kocakarı)” anlamları görülmektedir. Fakat cadaloz sözcüğü bugün sadece yaşlı kadınlar için değil genç ve küçük kız çocukları için de kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde yaramazlık ve huysuzluk yapan küçük kız çocukları için “cadaloz” sözcüğü yaygın olarak kullanılmaktadır. Bugün yaşlı kadınlar için ise daha çok “cazgir” ve “cadı” sözcükleri konuşurlar tarafından daha sık tercih edilen sözcüklerdendir. Bundan dolayı “cadaloz” sözcüğünün anlamı sözlüklerde genişletilmeli ve güncellenmelidir.

1.1.4. Çarşamba Karısı

“Türk söylencelerinde karşımıza çıkan Çarşamba Karısı, sadece çarşamba günleri ortaya çıkıp her yeri çar çabuk gezen, pejmürde, pis ve dağınık saçlarıyla hemen dikkatleri üzerine çeken bir tür cadı olarak tasvir edilir. Sadece çarşamba günü ortaya çıkıp hızlı hızlı gezinmesinin sebebi, dolaşma hakkının sadece o günle sınırlı olmasıdır. Tire, Ödemiş ve Bayındır bölgelerinde işte bu yüzden amaçsız, hiçbir iş yapmadan ortalıkta dolaşan insanlara, “Çarşamba Karısı gibi gezip durma!” denmektedir” (Turan, 2020: 74)

Çarşamba Karısı, anlatılarda kadın olarak tasvir edilen ve görünümünden dolayı cadıya benzetilen bir demonimdir. Bu adlandırma belirtisiz isim tamlamasından oluşturulmuştur; çarşamba Karı+sı çarşamba¹⁰ Farsça *çaharşanbe* چهرشنبه “haftanın dördüncü günü” sözcüğünden alıntıdır. Bu sözcük Farsça *çahar* چهر “dört” ve Farsça *şabba* veya *şanbe* شنبه “cumartesi günü” sözcüklerinin bileşiğidir. Karı sözcüğünün ise ‘Eş, refika, zevce’ ve ‘yaşlı, ihtiyar’ (Gülensoy, 2011: 468) olmak üzere iki anlamı vardır. Çarşamba Karısı adlandırması, bir olay ya da durumun yansması sonucunda konuşurlar tarafından oluşturulan bir adlandırmadır. Bu varlığın sadece çarşamba günü görünmesi ve tabi ki kadın olarak görünmesi “Çarşamba Karısı” adlandırmasını oluşturmuştur.

¹⁰<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/%C3%A7ar%C5%9Famba> (erişim tarihi: 15.02.2022).

1.1.5. ay Ninesi

“ay Ninesi, Türkiye ve Azerbaycan söylencelerinde aylarda, ırmaklarda yaşıdığına inanılan kötü bir ruh. Yaşı bir kadın kılığındadır. Köprüden geçerken suya çok bakılırsa kızar ve insanın başıını döndürür. Başı dönen insanın gözleri kararır ve aya düşer” (Turan, 2020: 74).

ay ninesi, anlatılarda çay, nehir gibi yerlerde kadın suretinde görünen ve insanlara zarar veren bir demonimdir. Bu adlandırma belirtisiz isim tamlamasından oluşturulmuştur; ay Nine+si. ay ‘Irmaktan küçük akarsu’ (Gülensoy, 2011: 225) Nine ise ‘Torunu olan kadın, büyük anne’ (Gülensoy, 2011: 606) anlamına gelmektedir. ay ninesi adlandırması demonun bulunduğu mekandan ve bu varlığın görünümü neticesinde konuşurlar tarafından oluşturulmuş bir adlandırmadır. Bu varlık mekan olarak aylarda görünmektedir ve yaşı kadın olarak tasvir edilir. Bundan dolayı bu varlık konuşurlar tarafından “ay Ninesi” olarak adlandırılmıştır.

1.1.6. Dağlar Anası

“Dağlar anası, Trabzon, Kahramanmaraş ve Mersin efsanelerinde rastlanan, masallarda ise varlığına rastlanmamış olağanüstü bir varlıktır. Ancak onun tasavvur edilışinde yöreden yöreye birtakım farklılıklar görülür. Buna göre Trabzon’da dağlar anası aynı zamanda koruyucu bir ruh ve insanların yaylaya çıktıkları dönemde sevinen bir varlıkken; Kahramanmaraş’ta dağları koruyan ve yalnızlıktan inleyen bir varlıktır. Ancak tüm yörelerdeki ortak unsur, onun iniltisinin duyulması ve bu iniltinin insanları öldürebilecek bir özelliğe sahip olmasıdır” (Polat, 2020: 83).

Dağlar anası, Trabzon, Kahramanmaraş ve Mersin anlatılarında görülen, kimi zaman koruyucu kimi zaman da korkutucu özellikler gösteren, sesiyle insanları öldürebilen bir demonimdir. Dağlar Anası belirtisiz isim tamlamasından oluşturulmuş bir adlandırmadır; dağ+lar ana+sı. Dağ Türkçe kökenlidir. Dağlar anası adlandırması tıpkı dağ adamı adlandırması gibi mekanın ve cinsiyetin dile yansıması sonucu oluşmuş bir adlandırmadır. Tek fark cinsiyet farkıdır. Birinde erkek birinde kadın. Demonimlerde cinsiyet isimleri (adam, kız, karı/ garı, ana gibi) sıklıkla tercih edilmektedir.

1.1.7. Ebemgarı

“Ebemgarı yalnızca Kayseri masallarında görülen demonik bir varlıktır. Bu varlıkla ilgili en dikkat çekici özellik, onun insan formunda bulunması ve insanları diri diri yemesidir” (Polat, 2020: 92).

Ebemgarı Kayseri anlatılarında rastlanılan, yamyam özellikleri gösteren, gelinleri kendine kurban seçen ve onlara zarar veren bir demonimdir. Ebemgarı iki isimden oluşturulmuş birleşik addır. Ebe ‘ana, büyükanne, nine’ (Gülensoy, 2011: 317) anlamındadır. Garı/ Karı sözcüğünün ise eş, kadın ve yaşlı anlamları vardır. Ebemgarı adlandırması cinsiyetin dile yansımaları sonucu oluşmuş bir adlandırmadır.

1.1.8. Gelin

“Heybeliada’da söylenegeldiği üzere, Rum mezarlıklarında geceleri olağanüstü güzellikte genç bir kadın dolaşmaktadır. Gelin veya Rumca Nife olarak bilinen kadın, gelinlik giyer ve mezarların arasında bu şekilde sabaha dek yürür. Kendisiyle göz göze gelen erkekleri cazibesıyla mezarlığa çeker. Onun ağına düşen erkek gecenin sonunda mutlaka ölür” (Turan, 2020: 106).

Gelin, Heybeliada anlatılarında rastlanılan, olağanüstü güzellikte bir gelin suretinde Rum mezarlıklarında dolaşan ve erkekleri cazibesıyla mezarlığa çekip onları öldüren bir demonimdir. Adlandırma bu varlığın gelinlik giymiş bir kadın olarak görünmesi sonucunda oluşturulmuş bir adlandırmadır. Demonimlerin oluşumunda bu varlıkların görünüşleri çok tercih edilen bir adlandırma yöntemidir. Gelin adlandırması *anlam kötüleşmesine* uğramıştır. Gelin ¹¹ Eski Türkçe *kelin* “evlenerek hane halkına katılan kadın” sözcüğünden evrilmiştir. Bu sözcük Eski Türkçe *kel-* “gelmek” fiilinden Eski Türkçe {+In} ekiyle türetilmiştir. Sözcük dilde olumlu anlamda kullanılan akrabalık adlarından biriyken bu adlandırmada insanlara çeşitli zararlar veren bir demonim olmuştur.

¹¹<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/gelin>(erişim tarihi: 03.05.2022).

1.1. 9. Küpegiren

“Anadolu söylencelerinde Karı lakaplı varlık. Küpegiren ismi evleri yıkıp, yeryüzünde bozgunculuk çıkardıktan sonra küpe girip kaybolmasından kaynaklanıyor. Bir an için güzel bir kadın olarak gözükme yeteneği vardır. Ama bu kısa sürer ve son derece çirkin bir varlığa dönüşür. Gökyüzünde, yeryüzünde ya da yeraltında yaşayabilir” (Turan, 2020: 154)

Küpegiren anlatılarda kadın olarak tasvir edilen ortalığı karıştırdıktan sonra bir küpün içine girip saklandığı düşünülen bir demonimdir. Küpegiren sıfat-fiil grubu ile oluşturulmuş bir adlandırma; Küp+e gir-en. Sözcüğün kökeni Türkçedir. Küpegiren adlandırması anlatıcılar tarafından olayın yansıması sonucu oluşturulmuş bir adlandırma.

1.1. 10. Peri

“Peri tasavvuru, bazı farklılıklarla dünyadaki hemen hemen bütün mitolojilerde bulunan ve farklı ortamlarda oluşlarına karşın benzer özellikler sergileyen demondur. Peri genellikle dişi olarak tasvir edilir. Perilerin demonlar içerisinde özel bir durumu da iyi, kötü veya bazen iyi bazen kötü özellikler sergileyen bir varlık türü olmasıdır” (Sarpkaya, 2018: 90).

“Türk halklarının mitolojik düşüncelerinde kaldığı mekan Kaf dağı olarak gösterilen, bazen saklı bazense hayırsever gibi betimlenen ruhlara verilen genel ad. “Peri”, evrensel bir varlık gibi halk kültürü ve mitolojik sistemde geniş yayılmış bir motiftir. “Koroğlu ” efsanesinin kahramanı karısını periler ülkesinden getirir. Dede Korkut Oğuznamelerine göre de şeytani güçleri temsil eden Tepegöz, kanat kanata bağlayıp uçan ve pınara konan su ruhlarının peri kızıyla olan evliliğinden doğmuştur” (Beydilli, 2005: 471).

Peri Türkçe Sözlükte, “is. Far. perī **1.** Doğaüstü güçleri olduğuna inanılan, hayal dışı varlık” **2.** mec. Çok güzel, alımlı, becerikli kadın olarak anlamlandırılmıştır. Ayrıca “peri gibi çok güzel, perileri bağdaşmak uyuşup anlaşmak, yıldızları barışmak. Perisi hoşlanmamak yakınlık duymamak, ısınmamak” (TS, II, 1792) gibi kalıp ifadeler de açıklanmıştır.

Sözcük, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Sözlükte; “1. Cinlerin çok güzel ve alımlı olarak farzedilen dişilerine verilen bir ad. 2. mec. Çekici güzelliği olan çok alımlı kız veya kadın. 3. kadın adı” (Devellioğlu, 2013: 1006) olarak anlamlandırılmıştır.

Sözcük TETTS’de “Peri < Fa. perī a.m. F. Steingass 1930 s. 246, J. Redhouse 2006 s. 446. olarak anlamlandırılmıştır. Sözlükte aynı zamanda “perisi cinli ‘çabuk kızan, hırçın’, perisi hoşlanma- ‘bir şeyden hoşlanmamak, antipati duymak’” (Tietze,2016: 356) gibi kalıp ifadeler de açıklanmıştır.

Sevan Nişanyan sözcüğün Farsça *parī* veya *parrī* “bir efsane varlığı, cin” sözcüğünden alıntı olduğu görüşündedir. Sözcük hakkında “Bu sözcük Orta Farsça aynı anlama gelen *parīk* sözcüğünden evrilmiştir. Bu sözcük Avestaca *pairikā-* “«yanında duran», Zerdüşt inancında iyi ruh, peri” sözcüğünden alıntıdır. Bu sözcük Avestaca *pairi* “yan, etraf” sözcüğünden türetilmiştir.” açıklamalarında bulunmuştur. Ek bilgi olarak ise sözcüğün Eski İran mitolojisinden komşu kültürlere aktarılmış bir efsane figürü olduğu ve Arap mitolojisindeki cinler ve İbrani mitolojisindeki meleklerle benzerlik gösterdiği bilgisini vermektedir¹².

Peri, demonimler arasında en az cadı kadar bilindik ve dilde en az onun kadar sık kullanılan, günlük dilde karşımıza bir sözcüktür. Peri, sözlüklerde karşımıza birbiriyle ilişkili üç anlamda çıkmaktadır; 1. Olağanüstü güçleri olan varlık (Cinlerin dişi olanları), 2. Çekici, alımlı çok güzel olan kadın. 3. Kadın adı. Sözcük Farsça *perī* sözcüğünden gelmektedir. Farsçadan Türkçeye alıntı bir sözcüktür. Nişanyan sözcüğün etimolojisi hakkında detaylı bilgi vermiştir. Sözcüğün kökenini Avestaca *pairi* “yan, taraf” sözcüğüne dayandırmıştır. Ona göre peri sözcüğünün etimolojik gelişimi *pairi* > *pairikā-* > *parik* > *parī* > *perī* > *peri* şeklindedir.

Peri, demonimler arasında tıpkı cadı sözcüğü gibi cinsiyeti olan bir sözcüktür. Bu cinsiyet cadı sözcüğünde olduğu gibi “kadın”dır. Fakat cadı salt kötülüğü temsil eden bir varlık adı iken peri sözcüğü anlam olarak iyiliği temsil eden bir sözcüktür. Sarpkaya, “Perinin genelde kendisine iyi özellikler atfedilen fakat olumsuz özelliklerle de anılan bir tür demon olduğunu, bu açıdan peri için aslen iyi varlıklar kategorisinde bulunan fakat kendisine demonik özellikler de atfedilen ve bu nedenle demon olarak

¹²<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/peri> (erişim tarihi: 15.07.2022).

kabul edilebilecek bir varlık olduğunu” dile getirmektedir (2018: 243). Peri, efsanelerde çoğunlukla iyi özelliklerle yansıtılır fakat kimi zaman da kötü birtakım özellikler yansıtılmaktadır. Buna rağmen perinin yalnızca iyi özellikleri toplumda baskın bir hal almış ve bu durum dile de yansımıştır. Peri güzelliğin ve saf iyiliğin temsilidir.

Peri bugün Türkiye Türkçesinde “kadınlar” için yaygın olarak kullanılan bir sıfattır. Çok güzel, saf, masum ve çekici kadınlar için “peri kızı”, “peri gibi” ifadeleri yaygın olarak kullanılmaktadır. Peri için cadı sözcüğünün tam karşıt sözcüğü demek yanlış olmayacaktır. Peri güzelliğin, cadı çirkinliğin temsilidir. (Cadı ancak büyü yoluyla yani yapay bir şekilde güzel olabilir, fakat peri doğuştan güzeldir.) Peri iyiliğin, cadı kötülüğün temsilidir. Peri aydınlık, cadı karanlıktır. Tüm bu zıtlıklar dile yansımıştır; bugün cadı, kötü, huysuz, yaşlı kadınlar için kullanılan bir sözcükken; peri, genç, güzel, alımlı çalımlı kadınlar için kullanılmaktadır. Özetle peri sözcüğü bugün dilde kadınlar için kimi zaman sıfat kimi zaman kişi adı olarak kullanılan (Peri, Perinur, Perican, Perigül, Periyay, Perihan, Perinaz, Periya) günlük dilde kalıp ifadelerde de (peri kızı, peri gibi) sıkça rastladığımız işlek bir sözcüktür.

1.1.11. Pirabok

“Pirabok, Türkiye sahası efsanelerinde genellikle Güneydoğu Anadolu’dan derlenen efsanelerde geçen bir demondur. Bu demon Türk mitik tasavvurlarındaki birden fazla varlığın işlevselliğini üstlenmiştir. Bu bakımdan Pirabok adlandırması için farklı farklı demonlara ait niteliklerin belli bir bölgeye ait ve o bölgenin dil özellikleriyle oluşturulan bir adlandırmadır” (Sarpkaya, 2018: 238)

Pirabok hakkında ne Türkçe Sözlükte ne Derleme Sözlüğünde ne de herhangi başka bir Türkiye Türkçesi sözlüğünde bir bilgiye ulaşamamıştır. Bu varlık hakkında edinilen tüm bilgiler Mardin ve Diyarbakır anlatılarından elde edilmektedir. Pirabok, Mardin ve Diyarbakır anlatılarında görülen cin ve alkarısı ile benzer özellikler gösteren, saçları beline kadar uzun gür ve karmaşık çirkin, korkunç yaşlı bir kadın olarak tasvir edilen, Loğusa kadınlara ve yeni doğmuş bebeklere zarar veren bir demonumdur. Sözcüğün kökeni belirsizdir. Adlandırma “pir” ve “bok” sözcüklerinden oluşmaktadır. Bok sözcüğünün kökeni belirsizdir. Pir sözcüğünün ise “yaşlı, ihtiyar (kimse) < Fa. pīr a.m.”(Tietze, 2016: 392) ve “pirik Ebe. (Babik* Pötürge- Ml.)”

(DS, L-R, IX, 3458) olmak üzere iki anlamı vardır. Pirabok adlandırmasındaki pir sözcüğünün yaşlı anlamındaki pir değil yaşlı kadın, ebe anlamına gelen pir olduğu görüşündeyiz. Çünkü bu adlandırma varlığın tasviri sonucu oluşturulmuş bir adlandırmadır. Pirabok anlatılarda yaşlı kadın olarak tasvir edilir. Pirabok güneydoğu bölgesinde cadının bir yansıması niteliğindedir. Özetle Pirabok Güneydoğuda cadı anlamında kullanılan spesifik bir adlandırmadır.

Pirabok sözcüğünün varyantları olarak düşündüğümüz Piraboçık, pirelik ve pirik sözcükleri Mardin ve Diyarbakır anlatılarında görülen, pirabok ile benzer özellikler gösteren (yeni doğan bebeklere zarar vermeleri) demonimlerdir. Piraboçık pirelik ve pirik adlandırmaları varlığın tasviri sonucunda oluşturulmuş adlandırmalardır. Yaşlı kadın tasviri bu adlandırmaların oluşturulmasında etkili olmuştur.

1.1.12. Pispatik

“Pispatik, Türkiye sahası efsaneleri içinde Diyarbakır’dan derlenen iki efsanede adı geçen bir demondur. Bu adlandırma tehlikenin ve korkunun açıklanmasında mitik tasavvurların ve efsanenin anlatıcı tarafından bölgenin dil özelliklerinden hareketle bir ad koyması sonucu oluşturulmuştur” (Sarpkaya, 2018: 273).

Pispatik, Diyarbakır anlatılarında rastlanılan, pirabok ve cin ile benzerlikler gösteren, Loğusalara ve yeni doğan bebeklere zarar veren, yollarda insanların karşısına bir anda çıkıp korkutan, bazen insan bazen hayvan suretinde görünen bir demonimdir. Sözcük semantik açıdan açık değildir. Köken olarak pis ve patik sözcüklerinden geliyor olabilir. Fakat adlandırma hakkında semantik açıdan bir bilgiye sahip değiliz. Bu varlığa neden pispatik denildiği bilinmemektedir.

1.1.13. Sarıkız

“Sarıkız, yalnızca Nevşehir efsanelerinde görülen bir demondur. Onun özellikleri, büyük ölçüde al karısıyla benzeşse de diablojik özellikleriyle şeytani unsurları da içerir. Efsanelerde tespit edilen korku motiflerine göre, sarıkızı bir mağarada yaşayan, saçları diz kapağına kadar uzun; atlara binip yelelerini ören; sabah ezanı okununca bir alev topuna dönüşerek ortadan kaybolan; sabah namazına giden erkeklere çıplak bir kadın olarak görünen ve namaza karşılık birlikte olmayı

teklif eden; sarı saçlı, mavi gözlü, beyaz tenli ve sesi oldukça güzel bir demondur” (Polat, 2020: 148)

İmran Gündüz Alptürker, Nevşehir Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme Metinler)adlı yüksek lisans tezinde Sarıkız hakkında şu bilgilere yer vermiştir; *“Upuzun sarı saçlı, renkli gözlü, beyaz tenli çok güzel bir kız olduğu, sık sık da saçını tararken görüldüğü, istediği şeyler yapılmadığı zaman da ortalığı birbirine kattığı, bazen insanlarla konuştuğu hatta inatlaştığı, bazen de insanları görünce ya da insanların sesini duyunca kaybolup gittiği anlatılmaktadır. Yumurta pişirip yemesi gibi insana ait özellikler taşıyan sarıkızın aynı zamanda at binip koşturduğu ya da atın yelelerini örüp kaçtığı anlatılmaktadır”* (Alptürker, 2013: 62).

Sarıkız, Nevşehir anlatılarında görülen, güzelliğiyle ve çekiciliğiyle erkekleri baştan çıkaran bir kadın olarak tasvir edilen bir demonimdir. Sarıkız sıfat tamlamasından oluşturulmuş bir adlandırma; Sarı+ kız. Sarı Eski Türkçe *sariğ* “soluk renk, sarı” sözcüğünden evrilmiştir.¹³ Kız ise ‘*Dişi çocuk*’ (Gülensoy, 2011: 522) anlamındadır. Bu adlandırma demonun görünümü, tasviri sonucunda oluşturulmuş bir adlandırma olmalıdır. Anlatıcılar bu varlığı sarı saçlı etkileyici güzellikte bir kadın olarak tasvir etmektedirler. Bu tasvir sonucunda da “Sarıkız” adlandırması ortaya çıkmıştır.

1.1.14. Şahmaran

“Şahmaran, Fars mitolojisinden etkilerle birlikte Türkiye sahası mitik tasavvurlarında yer alan olağanüstü bir yılan motiftir. Mitik anlamda birçok unsurun sembolü olan yılan Türk mitik tasavvurlarında da farklı farklı tasavvurlara sahip olduğu gibi Şahmaran ile de sembolleştirilmiştir. Şahmaran yılanların kralıdır, insan-yılan karışımı bir görüntüye sahiptir ve bu haliyle bir tür canavar olarak kabul edilir” (Sarpkaya, 2018: 165).

Şahmaran, TETTS’de “Şahmaran/ şahmeran/ şehmeran şeklinde yazılmış; ‘ejderha, belden aşağısı yılan, üstü insan şeklindeki yaratıkların şahı’ < Fa. şâh-ı mârân ‘yılanların şahı’” (Tietze, 2016: 541) olarak anlamlandırılmıştır.

¹³<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/sar%C4%B1> (erişim tarihi: 20.07.2022).

Sevan Nişanyan¹⁴, sözcüğün Farsça *şāh-imārān* “yılanlar padişahı” sözcüğünden alıntı olduğu görüşündedir. Sözcüğün kökeninin Farsça *şāh* “hükümdar” ve Farsça *mārān* “yılanlar” sözcüklerinin bileşiği olduğunu ve Farsça *mār* “yılan” sözcüğünün {+ân³} ekiyle çoğulu olduğunu açıklamıştır.

Şahmaran, Anadolu anlatılarında özellikle Doğu ve Güneydoğu bölgesi anlatılarında rastlanılan, yarı insan yarı yılan olarak tasvir edilen, iyi olumlu özelliklerinin bulunmasına rağmen insanları korkutan, yılanların şahı olarak adlandırılan bir demonimdir. Sözcük, Farsçadan Türkçeye alıntıdır. Farsça şâh- 1 mârân isim tamlamasından Türkiye Türkçesine Şahmaran olarak alınmıştır. Şâh Farsça hükümdar, kral demektir. Mâr ise yine Farsça yılan demektir. Sözcüğün sonundaki ân eki ise Farsça çokluk ekidir. Yani sözcük “yılanların şahı/ kralı anlamında şâh-1 mâr+ ân şeklinde türetilmiştir.

“Efsanelerde Şahmaran genellikle insanların karşısına çıkar ve insanların da dahil olduğu eylemlerde bulunur. Bazen insanlara yardım eder, bazen de insanlardan yardım alır. Ayrıca efsanelerde Şahmaran bir tür gizli bilgilerin sahibi olarak bulunmaktadır” (Sarpkaya, 2018: 258).

Şahmaran, Türk anlatılarında yarı insan yarı yılan tasviri çerçevesinde bilinen olağanüstü özelliklere sahip olan, günümüzde dilde yaygın olarak kullanılan ününü korumaya devam eden bir varlıktır. Özellikle Güneydoğu Anadolu bölgesiyle Mezopotamya ile bütünleşmiş olan Şahmaran anlatılarda dilden dile dolaşmakta ve sözlü gelenekte hâlâ varlığını sürdürmekte ve korumaktadır. Bu olağanüstü yılan sadece anlatılarda ve sözlü gelenekte kalmayıp sinema ve televizyona da konu olmuştur; 1993 yılında çekilen Şahmaran filmi, günümüzde ise internet platformunda yayınlanacak olan Şahmaran dizisi Şahmaran adının dilde dinamik olarak kalmasını sağlayan önemli etkenlerdir.

Şahmaran adlandırması oluşum bakımından bu varlığın tasviri sonucunda oluşturulmuş bir adlandırmadır. Anlatılarda başı insan, vücudu yılan olarak tasvir edilmektedir. Yılan olarak tasvir edildiği için adlandırma da bu doğrultuda gerçekleştirilmiştir. Demonimlerin oluşturulmasında varlıkların tasviri yani fiziksel görünümü konuşurlar tarafından sıklıkla tercih edilmektedir. Bu görünüm kimi zaman

¹⁴<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/%C5%9Fahmaran> (erişim tarihi: 29.07.2022).

hayvan kimi zaman insan olabilmektedir. Varlığın görünümüne ve cinsiyeti doğrultusunda adlandırma gerçekleştirilmektedir. Şahmaran adlandırması da bu doğrultuda oluşturulan bir adlandırmadır.

1.1.15. Şubat/ Şubat Karısı

“Şubat Karısı, Türkiye sahası efsanelerindeki özel adlı demonlardan biridir. Türk mitik düşüncesinde cinlerle ilgili tasavvurların bir kısmını üstlenmiştir. Adlandırması belli bir dönemle ilişkilendirilmesi açısından önemlidir. Şubat Karısı, şubat ayında eyleme geçtiğine inanılan bir demondur ve bu haliyle belli bir zaman dilimiyle ilişkilendirilmiştir” (Sarpkaya, 2018: 266).

“Şubat karısı, yalnızca Türkiye sahası efsanelerinde tespit edilen ve bu efsaneler içinde Diyarbakır ve Mardin efsanelerinde rastlanan demonik bir varlıktır” (Polat, 2020: 159).

Sözcük, Derleme Sözlüğünde; “Şubat: Umacı, karakoncolos (-Ur)” (DS, X, L-R, 3687) olarak anlamlandırılmıştır.

Nuriye Sancak, Mardin Efsaneleri adlı yüksek lisans tezinde Şubat Karısı hakkında şu bilgileri vermiştir;

“Rivayete göre Şubat Karısı, her yıl şubat ayında kuyudan çıkıp insanlara görünürmüş. Diğer aylarda ise kuyunun içinde yaşarmış. Şubat karısı özellikle çocukları kandırarak yanına gelmeleri için bir tanıdığıının sesiyle onlara seslenirmiş. Çocuk yanına yaklaştığında ise onu suda boğarmış. Daha küçük çocukları ise ailesinden kaçırap kuyuda boğarmış (kişisel görüşme,2008)”(Sancak, 2008: 92).

Şubat Karısı, Mardin ve Diyarbakır anlatılarında görülen, cin ile ilişkilendirilen, çocukları kandırıp boğan, korkutucu bir kadın görünümünde olan bir demonimdir. Şubat karısı adlandırması zaman ve diğer birçok varlık adlandırmalarında gördüğümüz gibi cinsiyetten oluşan bir adlandırmadır. Bu varlık şubat ayı boyunca görünür ve insanlara ve kimi zaman hayvanlara çeşitli zararlar verip, korkutur. Varlığın yalnızca şubat ayında görünmesi ve kadın suretinde olması konuşurlar tarafından “Şubat Karısı” adlandırmasını meydana getirmiştir.

1.2. Eril Demonimler

1.2.1. Ambar Ata

“Türk anlatıları, evin içinde yaşayan koruyucu pek çok iye ruhtan bahseder. Bunlardan biri de Ambar Ata ismiyle anılan aksi ve sinir bozucu bir varlıktır. Doğrudan doğruya insanlara verdiği bir zarara rastlanmaz ama evin düzenini bozmak, gürültü çıkarmak gibi huzursuzluk verici alışkanlıkları yüzünden ondan nefret edilir. Evlerin kilerinde ve bodrumlarında yaşar. Orada yalnızca kendisini söz sahibi bilir. Bu yüzden Kilerin Sahibi ismiyle de anılır” (Turan, 2020: 40).

Ambar Ata, anlatılarda mekan olarak evlerin kilerinde varlık gösteren insanlara zarar vermeyen fakat huzursuzluk yaratan bir demonimdir. Bu adlandırma bir olay, durum sonucunda oluşmuş bir adlandırmadır. Bu varlık evde mekan olarak kilerde bulunduğu ve orada yaşadığına inanıldığı için mekanın adı demona verilmiş ve ortaya bu adlandırma çıkmış olabilir. Ambar Farsça bir sözcüktür ve depo, kiler anlamına gelmektedir. Ata sözcüğü ise ‘ baba, büyük baba’ (Gülensoy, 2011: 86) anlamındadır. Ata sözcüğünün baba, dede anlamı dışında koruyucu, sahip anlamı da vardır. Bu adlandırmada koruyucu, sahip anlamındadır. Anlatıcılar, konuşurlar bu demonun ambarın yani kilerin sahibi olduğunu ve orayı koruduğunu düşündükleri için bu adlandırmayı gerçekleştirmiş olmalıdır.

1.2.2. Dağ Adamı

“Hemen bütün kültürlerde yer alan ve etnografik çalışmalara da konu olan Dağ Adamı, Güney Amerika’daki Guiana’da Di-di, İskoçya’da Wulver, Almanya ve İskandinav ülkelerinin iç bölgelerinde Elle-mais, İnvit folklorunda Acten olarak bilinir. Ağrı efsanelerinde mağara adamı, Tokat efsanelerinde dağ adamı, Giresun efsanelerinde orman adamı, Konya efsanelerinde yabani insan olarak görülen bu olağanüstü tipe, Türkiye sahası masallarında rastlanmamış ve bu varlık, “dağ adamı” ibaresiyle karşılanmıştır” (Polat, 2020: 82).

Neşe Işık, Doğu Karadeniz Efsanelerini Derleme Araştırma (Trabzon, Rize ve Artvin Efsaneleri adlı yüksek lisans tezinde dağ adamı hakkında şu bilgileri vermiştir; *“Dağ adamı, insana benzeyen iriyarı, bütün vücudu uzun kıllarla kaplı bir yaratıktır.*

Ormanların kuytu yerlerinde yaşar. Onunla karşılaşan insan ne yaparsa o da aynısını yapar. Ondan kurtulmak için bu özelliğinden yararlanır. Yaban adamı ile karşılaşanlar, bir kibrit çakarak göğüslerindeki kolları yakmaya girişir” (Işık, 1998: 100).

Anlatılarda Orman adamı, Mağara adamı farklı gibi adlandırmaları da olan Dağ adamı, insan görünümde olan mekan olarak dağ, mağara gibi kuytu yerlerde insanların karşısına çıkan ve görünümünden dolayı onları korkutan bir demonimdir. Dağ Adamı belirtisiz isim tamlamasından oluşturulmuş bir adlandırmadır; Dağ Adam⁺¹. Dağ¹⁵ Eski Türkçe aynı anlama gelen *tāğ* sözcüğünden evrilmiştir. Adam¹⁶ ise Arapça *ādam* “1. insanların atası, Adem, 2. insanoğlu” sözcüğünden alıntıdır. Bu sözcük İbranice aynı anlama gelen *ʾādām* sözcüğünden alıntıdır. Bu sözcük İbranice *ʾadāmā* “toprak, yer” sözcüğü ile eş kökenlidir. Dağ adamı adlandırması bu varlığın bulunduğu mekanın dile yansımaları sonucu oluşmuş bir adlandırmadır. Bu varlık dağlarda mağaralarda ya da ormanlarda insanın karşısında beliren yabancı bir adam görünümünde bir varlıktır. Bundan dolayı yaban adamı olarak da adlandırılmaktadır. Anlatıcılar bu varlığı mekan olarak dağda ve korkutucu bir adam olarak gördükleri için “Dağ Adamı” adlandırmasını kullanmışlardır.

1.2.3. Gece Adamı

“Gece adamı, yalnızca Diyarbakır efsanelerinde görülen, kendisiyle ilgili tespit edilen bir metinde, cin şeklinde adlandırılrsa da ayrı bir başlıkta incelemeye tutulan varlıklardan biridir. Gece adamı, anlatıya göre gece vakti bir mezarlıkta, boyu göğe kadar uzanan bir varlık olarak görünür” (Polat, 2020: 101).

Gece adamı Diyarbakır anlatılarında rastlanılan, cin ile benzerlikler gösteren, gece vaktinde boyu göğe kadar uzanan korkutucu görenlerin ölümüne neden olan bir demonimdir. Gece adamı adlandırması belirtisiz isim tamlamasından oluşturulmuş bir adlandırmadır. Gece Adam⁺¹. Gece Eski Türkçe *kéçe* “gece, geç vakit” sözcüğünden evrilmiştir. Bu sözcük Eski Türkçe *kéç* “geç” fiilinden Eski Türkçe {±A} ekiyle

¹⁵<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/da%C4%9F> (erişim tarihi: 11.03.2022).

¹⁶<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/adam> (erişim tarihi: 12.03.2022).

türetilmiştir.¹⁷ Gece adamı zaman kavramı ve cinsiyetten oluşmuş bir adlandırmadır. Bu varlığın özellikle gece vaktinde korkutucu bir adam olarak görünmesi konuşurların bu adlandırmayı tercih etmesine neden olmuş olabilir.

1.2.4. Albız/ İblis

“Albız, Şeytani bir varlığın adı; 16. Yüzyıldan beri Osmanlı metinlerinde ve Edirne Uzunköprü’de bir halk inanışında görüldüğü gibi çağdaş cincilikte de geçer. Albız geleneğinin, Orta Asya mitolojisine dayandığı düşünülür çünkü Altay halklarında da Albız’a benzer tanımlamalara rastlanır: Tuba- Uryanhay ve Altaylılarda albıs, almış, Yakut ve Kırgızlarda ablin ve Ordos- Moğollarında da ablin. Albız’ın A. İnan tarafından Al- Bastı ile eş anlamda kullanılması doğrulanmış bir bilgi değildir” (Boratav, 2012: 33).

İblis Türkçe Sözlükte; “1. Şeytan. 2. Kötü düzenci” (TS, 1032) olarak anlamlandırılmıştır.

Albız ve varyantları Derleme Sözlüğünde; “elbiz: Şeytan, düşman” (-Gaz) (DS, s. 1704), “ilbiz (IV) [İlbis (II)] : Cin, şeytan” (Bor. Ng) [İlbis]: (Uluşiran* Şiran- Gm) (DS, VII, H-İ, 2518), “albız: Şeytan” (- Sv;- Ky) (DS, XII, Ek -I, 4415) olarak anlamlandırılmıştır.

Sözcük Yeni Tarama Sözlüğünde; “ilbiz şeklinde yer almış; Cin, Şeytan” (YTS,114) olarak anlamlandırılmıştır.

Albız, TETTS’de “albız şeklinde yazılmış; ‘şeytan’ DS 208 <iblis a.m. Aslı İblis olan albız kelimesindeki değişim, dilbilimde metatez (göçüşme)” (Tietze,2016: 336) olarak adlandırılır. Söyleyiş zorluklarını gidermek isteği, yabancı bir kelimenin yanlış duyulması veya başka sebeplerden meydana gelen metatezde kelimedeki sesli ve sessizler birbirleriyle yer değiştirebilirler (Tietze, 2016: 336) olarak açıklanmıştır.

Sevan Nişanyan¹⁸, “Albız sözcüğünün Arapça *iblis* “şeytan” sözcüğünden alıntı olduğu ve *İblis* sözcüğünün *l/b* metatezli biçimi olduğu görüşündedir.

¹⁷<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/gece> (erişim tarihi: 20.04.2022).

¹⁸<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/albast%C4%B1> (erişim tarihi: 29.01.2022).

İblis, İslam inancında tanrıya isyan ettiğine inanılan bir yaratıktır. Anadolu anlatılarında albız, albıs, elbis gibifonetik varyantlarına rastlanılan iblis şeytan olarak anlamlandırılmaktadır. Albız ve varyantları Arapça İblis sözcüğünden gelmektedir. Sözcüğün farklı fonetik varyantları metatez (göçüşme) sonucunda oluşturulmuştur.

1.2.5. Kayı Baldır / Kayış Baldır

“Romanya Dobruca Türkleri, Irak Türkmenleri, Anadolu ve Azerbaycan Türkleri arasında yaygın olarak bilinen kötü bir varlık. İsmi biçimsiz, uzun bacaklarından almaktadır. Anlatıldığına göre, kendi ayakları üzerinde duramadığı için yoldan geçen insanların üzerinde atlayarak onları at gibi sürer. Kayış gibi uzanan bacaklarını kurbanının vücuduna doladığında artık kişi bütün iradesini kaybedip o nereye sürerse oraya gider. Kayış Ayak, Kayış Bacak olarak da anılır. İnsanların karşısına elleri ve bacakları olmayan yaşlı bir adam görünümünde çıkar. Kırlarda, suların kenarlarında muhtaç bir adam gibi oturur ve ona acıyıp yanına gelen insanları kandırıp sırtlarına biner. Kurban aldanır ve onu sırtına alırsa Kayış baldır bacaklarıyla adama sarınır ve onu esir alır” (Turan, 2020: 142).

Kayış baldır, Derleme Sözlüğünde; “Uzun siyah bacaklı insan ya da hayvan biçimine giren hayâli bir yaratık, cin.(Kerkük)” (DS, VIII, K, 2699) olarak anlamlandırılmıştır.

Kayış baldır uzun bacakları olan ve bu bacaklarıyla insanları sarıp onları ele geçiren, yaşlı adam görünümünde tasvir edilen bir demonimdir. Kayış baldır sıfat tamlamasından oluşturulmuş bir adlandırmadır. Kayış ‘Bağlamak, tutmak veya sıkmak amacıyla kullanılan, dar ve uzun kösele dilimi’ (Gülensoy, 2011: 484) anlamındadır. Bu adlandırma varlığın görünümü sonucunda oluşturulmuş bir adlandırma olabilir. Varlığın bacakları uzun olarak tasvir edildiği için kayışa benzetilmiş ve “Kayış baldır” adlandırması oluşturulmuş olmalıdır.

1. 3. Hem Dişi Hem Eril Olabilen Demonimler

1.3.1. Bizden İyiler (Bizden Yegler)

“Azerbaycan Türklerinin demonolojik görüşlerinde, cinleri tanımlamak için kullanılan bir anlayış. Bu varlıklar, doğa- uygarlık, kaos- evren, karanlık-ışık ve benzeri ikilemlerde, doğa, kaos ve karanlıkla ilgili güçlerin izlerini taşırlar. Geleneksel halk görüşlerinde “Bizden iyilerin, ayak alt dahil yerin her karşısında olduğuna ama insanlara gözükmediğine inanılır. Halk görüşlerine göre, koruyucu ruhlar olan “sahipler” de göze görünmezler. Neyin sahibiyse onda yaşarlar. Onlarla “Bizden İyiler” arasında fark var: “Bizden İyiler” hiçbir şeyin sahibi değildirler. Yani koruyucu ruh sayılmazlar” (Beydilli, 2005: 106).

“Bizden İyiler” adlandırması, YTS’ de “Bizden yegler [-den iyiler] şeklinde yer almış; Peri, Cin” (Dilçin, YTS: 36) olarak anlamlandırılmıştır.

“Bizden İyiler” adlandırmasını Yeni Tarama Sözlüğü dışında halkbilimi çalışmalarında görebilmekteyiz. Bu adlandırma Türkiye’nin Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerinde görülen bir adlandırmadır. Bundan dolayı yapılan halkbilimi çalışmaları da bu bölgeleri kapsayan şehirlerde gerçekleştirilen derleme çalışmalarıdır;

“Bizden İyiler” adlandırması, kalıplaşma¹⁹ yoluyla ortaya çıkmıştır;

Bu adlandırmaya ilk bakışta bakıldığı zaman zihinde iki farklı gramer yapısı oluşabilmektedir;

1. (Onlar) bizden iyiler.
2. Bizden iyi olanlar/ iyi olan varlıklar

Birinci yapıya bakıldığı zaman üç ögeden oluşan (özne/ yer tamlayıcısı/ yüklem) bir cümle görülür. İkinci yapıda ise sıfat tamlaması görülür: Bizden iyi olan /varlıklar

“Bizden İyiler demonim olduğu için anlamsal olarak bakıldığı zaman ikinci yapıya daha yakın olduğu söylenilebilir. Yani “Bizden İyiler” sıfat tamlamasından

¹⁹ Sözlük ve söz dizimi ilişkisinde ortaya çıkan anlambişgisel bir olay olan sözlükleşmede bir bağlı biçim birimin asıl durumuna gelmesi, bir söz dizimi biriminin kalıplaşarak ve anlam daralmasına uğrayarak bir sözlük birimi halini alması söz konusudur (Karaağaç, 2013: 784) Bazı sözcük grupları ve cümleler kalıplaşarak nedenliliklerini yitirip bir bütün haline gelmeleri durumunda bunlar sözlükselleşmiş olur ve dillerin bütün donuk gövde sözleri ile birleşik sözleri, deyimleri, atasözleri ve bu yapıların sözlükleri ortaya çıkar (Karaağaç,2013:785)

oluşmuş bir adlandırmadır. Ama ister cümleden oluşsun ister kelime grubundan bu adlandırmada *kalıplaşma* olayı görülmektedir. Bizden İyiler adlandırması sözlükselleşen²⁰ bir adlandırmadır. Adlandırma tek bir kavramı karşılamaktadır ve sözlüğe girmiştir. Sözlükteki anlamı Peri, Cin'dir.

Bizden İyiler adlandırmasının kökeni belirsizdir. Çünkü bu adlandırma çeviri yoluyla gerçekleştirilmiş bir adlandırmadır. Bizden İyiler adlandırması Kürtçede “Je Me Çetir” şeklindedir. Sözcüğün çeviri aracılığıyla Türkçeden Kürtçeye mi Kürtçeden Türkçeye mi geçtiğini tespit ve tayin etmek zordur.

“Bizden İyiler” adlandırması, Örtmece yoluyla ortaya çıkan varlık adlarından biridir. Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgesinde kullanılan bu adlandırma, bölgedeki insanların korkudan kaçınmak için örtmeceye (güzel adlandırma) başvurarak oluşturduğu bir adlandırmadır. Bu adlandırmada amaç, demonları güzel adlandırarak onlardan korunmaktır. Yani konuşurlar bu adlandırma ile dili korkuya karşı bir korunma mekanizması olarak kullanmaktadır.

1.3.2. Boğanak

Boğanak yalnızca derleme sözlüğünde rastladığımız Kilis bölgesine ait bir adlandırmadır. Sözcük, Derleme Sözlüğünde;“boğanak: Karabasan (* Kilis- Gaz.)” (DS, XII, Ek-I, 4462) olarak anlamlandırılmıştır.

Sözcüğün kökeni Türkiye Türkçesi boğ- fiiline dayanmaktadır. TETTS'de “boğ- b.m. (havasını keserek öldürmek) olarak boğanak ise boğanak/ buğanak ‘sağanak’ DS 722-723, 779 TS 680 < ETK. bognak olarak yazılmış ‘ insanı boğan şey’ olarak anlamlandırılmıştır (Tietze, 2016: 750). Sözcük boğ- fiilinden Türkiye Türkçesi {+AnAk} fiilden isim yapan ek ile türetilmiştir.

Sözcük, karabasanın farklı bir adlandırması mahiyetindedir. Derleme sözlüğünde sözcüğün anlam karşılığı karabasandır. Karabasan ve boğanak aynı varlığın farklı şekilde adlandırıldığı sözcüklerdir. Boğmak fiili karabasanın en belirgin özelliklerinden biridir. Karabasan insanın üzerine çöker ve onu boğmaya çalışır. Boğanak, işte bu özelliğin adlandırılması sonucu oluşmuş bir sözcüktür.

²⁰**Sözlükselleşme** (Alm Lexikalisierung, Fr. lexicalisation, İng. lexicalisation). Dilbilgisel bir birimin sözlüksel bir birime dönüşmesi. (Vardar, 2002: 185)

1.3.3.Canavar

“*Canavar, Türkiye sahası efsanelerinde hayvan şeklinde düşünülen bir tür demondur. Canavar adlandırması genel olarak fiziki özellikleri belli demonları karşılamak amaçlı kullanılırken efsanelerde belli bir varlığı karşılar. Bu varlık tam olarak açıklanmamakla birlikte kurda benzer şekilde düşünülür*” (Sarpkaya, 2018: 261).

Kelime, Türkçe Sözlükte “Masallarda sözü geçen yabancı yırtıcı hayvan.” olarak anlamlandırılmıştır (TS, 383).

Derleme Sözlüğünde; “cenavar: canaravar” (DS,III, C, 881) şeklinde yer almaktadır.

Canavar TETTS’de “‘vahşi hayvan; kurt veya yaban domuzu gibi yırtıcı hayvan; köpek balığı gibi yırtıcı hayvan, köpek balığı gibi yırtıcı balık’ olarak anlamlandırılmıştır” (Tietze, 2016: 456).

Sevan Nişanyan, sözcüğün Farsça *cānvar* veya *cānāvar* “canlı yaratık, her çeşit hayvan” sözcüğünden alıntı olduğu görüşündedir.

Canavar, masallarda ve halk anlatılarında kurt, domuz, köpek balığı gibi her çeşit yırtıcı hayvanları karşılayan bu açıdan fiziksel olarak var olduğuna inanılan bir demonumdur. Sözcük Farsça’dan Türkçe’ye alıntı bir sözcüktür. Sözcük Farsça can ve âvar “ [bileşik adlarda] getiren, sahip olan, -li” edatından oluşmuş sözcüktür.

Canavar sözcüğünde bir *anlam değişimi* söz konusudur. Canavar sözcüğü *anlam kötüleşmesine* uğramış bir sözcüktür. Aksan’a göre “*Farsçadan Türkçeye geçen canavar sözcüğü önceleri Farsçada olduğu gibi ‘canlı, hayvan’ anlamında kullanılan sözcükken bugünkü anlamını kazanırken bir anlam kötüleşmesine sahne olmuştur*” (1990: 218).

1.3.4. Cin

“*Türk boylarının yaşadığı özellikle İslamiyet’in hakimiyeti altındaki bölgelerde mitik düşünce ve tasavvurlarda en çok yayılma alanı gösteren demon cindir. Özellikle Türkiye sahası mitik tasavvurlarında gelenekte çok ciddi bir genişleme gösterip hemen hemen diğer bütün demonları kapsayan bir demon tasavvuru olarak görülür. Cinin*

kökenleri tasavvur anlamında kötü ruh/ demon olarak en eski mitolojik sistemlere kadar uzanmaktadır. Cin adıyla özellikle İslamiyet öncesi Arapların mitik tasavvurlarında ve tabii ki İslamiyet etkisinde gelişen kültür dairesinde sıklıkla yer almaktadır” (Sarpkaya, 2018: 136).

“Eski ve geleneksel görüşlerde, var olduğuna inanılan ancak gözle görülmeyen mitolojik bir varlık. Kılıktan kılığa girebilmeleri, onların en belirgin özelliğidir. Adlarına “İns- Cins” de denilen bu varlıkların en çok buldukları yer, yıkık dökük harabeler, hamamlar, ahırlar ve köprüler gibi, şeytani yerlerdir” (Beydilli, 2005: 128).

Cin, Türkçe Sözlükte; “Masallara ve bazı inançlara göre göze görünmeyen yaratık” (TS, 409) şeklinde anlamlandırılmıştır. “Cin sözcüğünün varyantlarından biri olan ecinni ise Cin” (TS, 669) olarak anlamlandırılmıştır.

Nişanyan, ²¹cin sözcüğünün Arapça *cnn* kökünden gelen *cinn* “1. gece karanlığı, 2. bir tür görünmez varlık” sözcüğünden alıntı olduğu görüşündedir. Sözcüğün kökeni hakkında; “Bu sözcük Arapça *cana* “gizledi, sakladı” fiilinden türetilmiştir. Bu fiil Aramice/Süryanice ve İbranice *gny* kökünden gelen *gānāh* veya *gānā* “örtünme, gizlenme, kapanma” fiili ile eş kökenlidir. Bu fiil İbranice *gnn* kökünden gelen *gānan* “koruma, etrafını çitle çevirme” fiili ile eş kökenlidir.” bilgilerini vermektedir. Ek olarak ise sözcük hakkında “Latince *genius* "görünmez doğüstü varlık, cin" bir Sami dilinden alıntı olabilir. Ancak eşdeğer kavram Aramice ve İbranicede kaydedilmemiştir. Cin çarpması insan gözünün fıldır fıldır dönmesine neden olacağı için, hiperaktif veya çok zeki kişiler cine benzetilir.” bilgileri yer almaktadır.

Kelime, TETTS’de “cinn/ cin b.m. (âlemigayb mahlûklarından) < Ar. cinn a.m.”(Tietzhe, 2016: 448) şeklinde anlamlandırılmıştır.

Cin, demonimler arasında en bilindik buna karşın kullanılmamaya çalışılan, söylemekten kaçınılan, tabu bir sözcüktür. Sözcüğün kökeni Arapçadır ve “1. gece karanlığı, 2. bir tür görünmez varlık” anlamındadır. Sözcük Arapça *cana* “gizledi, sakladı” fiilinden türetilmiştir. Yani cin sözcüğü Arapçadan Türkçeye alıntı bir sözcüktür. Nişanyan Arapça *canna* fiil fiilinin İbranice *gny* kökünden gelen *gānāh* “örtünme, gizlenme, kapanma” fiili ile eş kökenli olduğu görüşündedir. Ayrıca

²¹<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/cin> (erişim tarihi: 09.02.2022).

sözcüğün “Latince *genius* "görünmez doğüstü varlık, cin" bir Sami dilinden alıntı olabileceği düşüncesindedir.

“*Cin sözcüğü olağanüstü varlık adları arasında farklı bir konumda yer almaktadır. Çünkü Cinlerin var olduğu bilgisi Kuran’da yer aldığı için, yani varlıkları İslamiyet’te Allah tarafından bildirildiği için bu varlıklar gerçek ve var kabul edilirler*” (Sarpkaya, 2018: 141). Varlığın gerçek olduğuna inanılması aynı zamanda varlıktan dolayısıyla varlığı işaret eden sözcükten korkulmasına sebep olmaktadır. Çünkü insan varlığına, gerçekliğine inandığı şeyin ona her türlü zararda bulunabileceğine de inanır. Varlığından şüphe duyulan gerçekliğine inanmadığı bir şeyden zarar göreceğine ihtimal vermez. Bundan dolayı cin sözcüğü dilde söylenilmekten kaçınılan, tabu bir sözcük haline gelmiştir. Çünkü insan için “Cin” sözcüğü demek korku demek, karanlık demek, bilinmezlik demek, ölüm demek. Tüm bu kavramları çağrıştıran bir sözcüğün dilde kullanılmak istenmemesi ve kaçınılması tabii bir durumdur. Böyle bir durumda konuşurlar örtmeceye başvurmaktadır. Bugün Türkiye Türkçesinde “Cin” sözcüğü için “Üç harfliler” örtmecisi yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu örtmeceyle konuşurlar Cin sözcüğünü kullanmadan örtük bir anlatımla sözcüğü hem kullanmış hem de adını andığı anda başına geleceğini düşündüğü her türlü zarardan kendini korumuş olmaktadır.

1.3.4.1. (Cinni / Ecin (Ecünnü) / Ecinni)

Cin sözcüğün varyantları olan “Cinni, Derleme Sözlüğünde, cinni (cinaz) şeklinde yazılmış. Cin, Şeytan (Karahisar Tavas Dz)” (DS, III, C-Ç, 983) olarak, “Ecin (Ecünnü) ise Derleme Sözlüğünde, Cin, peri, şeytan ecinni (Dallica. Nazilli Ay; Ökseyti . Şiren – Gm)” (DS, V, E-F, 1661) olarak anlamlandırılmıştır.

Sözcük TETTS’de “ecinne / ecinni olarak yazılmış ‘cin, peri’ <Ar. acinna ‘cinler’ a.m. (/ cnn/ kökünden)” (Tietze, 2016: 687) olarak anlamlandırılmıştır.

1.3.5. Davara / Tavara

“*Türkiye sahası efsanelerinden Trabzon’dan bir efsanede geçen Davara; geleneksel Türk mitik tasavvurlarındaki Karabasan ve Ağırılık veya incelediğimiz Karavura ve Enkebir gibi varlıklara benzer şekilde genellikle uykuda boğulma,*

nefessiz kalma gibi unsurlarla birlikte anılan bir tür demondur. Adlandırma bölgeye özel bir durumdur” (Sarpkaya, 2018: 280).

Sözcük, Derleme Sözlüğünde; “tavara şeklinde yazılmış; Karabasan, kabus (-Rz) (DS, X, L-R, 3846) ve Uyuyan kimsenin üstüne abanarak ağırlık verdiği inanan kediye benzetilen düşsel yaratık, karabasan” (DS, XII, Ek -I, 4742) olarak anlamlandırılmıştır.

Sevan Nişanyan²², Eski Türkçe *tavar* sözcüğünün “1. sığır, koyun, 2. mal, mülk” sözcüğünden evrildiği ve Moğolca aynı anlama gelen *tavar* sözcüğü ile eş kökenli olduğu görüşündedir.

Davar sözcüğü TETSS’de “davar I ‘mal mülk’ TS 1027-28, < ETk. Tavar a.m. Clauson 1972 s. 442-443. ve davar II ‘dört ayaklı çiftlik hayvanı veya onların sürüsü, bilhassa koyun ve keçi’ DS 1026-27” (Tirtze, 2016: 321) olarak anlamlandırılmıştır.

Trabzon anlatılarında rastlanılan, iri yarı, şişman ve ağır olarak tasvir edilen, gece yarısı insanların üstüne çöküp onları boğması bakımından karabasana benzetilen bir demonimdir. Davara/ Tavara sözcüğünün etimolojisi açık değildir. Fakat sözcüğün varlığın tasviri sonucunda oluşturulduğu düşüncesindeyiz. Tavar sözcüğünün iki farklı anlamı mevcut. Birincisi mal, mülk. İkicisi ise sığır, koyun gibi çiftlik hayvanları. Davara tavara sözcüğünün ikinci anlamda yani sığır, koyun anlamında kullanıldığı düşüncesindeyiz. Sığır ve koyun ağır hayvanlardır. Davara / Tavara da gece insanların üstüne çöken ağır bir varlık olarak tasvir edilmektedir. Bu özelliğinden dolayı bu varlık içindavara/tavara adlandırması kullanılmış olmalıdır.

1.3.6. Dev

“Dev, dünyadaki hemen hemen bütün mitolojik sistemlerde yer alan bir demonolojik varlık tasavvurudur. İyi kötü karşılığında genellikle kötü olarak düşünülen fakat anlatmalarda bazen iyi bazen de kötü olan dev, bazı kozmogonik mitlerde ilk madde ve ilk varlık olarak düşünülür” (Sarpkaya, 2018: 64).

²²<https://www.nisanysozluk.com/kelime/%davar> (erişim tarihi: 15.03.2022).

Dev Türkçe Sözlükte, “Korkunç, çok iri ve olağanüstü güçlü masal yaratığı” (TS, 570) olarak anlamlandırılmıştır.

Sözcük, TETTS’ de iki ayrı maddede yer almaktadır; dev I ‘masalarda bahsedilen çok iri ve korkunç kuvvetli bir mâhluk’ <dīv, (Tietze, 2016: 601).dev II (sıfat) ‘dev gibi, pek çok büyük, muazzam’ <dev I. (Tietze, 2016: 601).

Nişanyan,²³ sözcüğün Farsça ve Orta Farsça div “İran mitolojisinde kötü ruhlu efsane yaratığı, iblis” sözcüğünden alıntı olduğu görüşündedir. Sözcük hakkında “Bu sözcük Eski Farsça aynı anlama gelen *daiva-* sözcüğünden evrilmiştir. Bu sözcük Avestaca *daēva-* “Zerdüş inancında kötülük tanrısı, iblis” sözcüğü ile eş kökenlidir. Bu sözcük Hintavrupa Anadili yazılı örneği bulunmayan **deiwó-s* “tanrı” biçiminden evrilmiştir. Bu biçim Hintavrupa Anadili yazılı örneği bulunmayan **d̥iew-* “gün, güneş, güneş tanrısı” kökünden türetilmiştir.” bilgilerini vermektedir. Ek olarak da “Aynı Hintavrupa Anadili sözcükten Sanskritçe *deva* = Latince *deus* "tanrı" = Eski Yunanca *Zeus* "güneş tanrısı". Zerdüş inancında *daēva* adı verilen eski çağ tanrıları yenilgiye uğrayıp Ehrimen'in yönettiği kötülük tanrılarına dönüşmüştür.” bilgisine yer vermiştir.

Dev, fiziksel olarak var olduğu düşünülen bir demonimdir. Masalarda ve anlatılarda kimi zaman insan kimi zaman hayvan olarak tasvir edilir. Devın en belirgin özelliği onun çok büyük ve korkutucu bir görüntüye sahip olmasıdır. Dev Farsçadan Türkçeye alıntı bir sözcüktür. Köken olarak Farsça ve Orta Farsça *dēv* “İran mitolojisinde kötü ruhlu efsane yaratığı, iblis” sözcüğüne dayanmaktadır. Sözcük Nişanyana göre, Avestaca *daēva-* “Zerdüş inancında kötülük tanrısı, iblis” sözcüğü ile eş kökenli olan Eski Farsça aynı anlama gelen *daiva-* sözcüğünden evrilmiştir.

Dev sözcüğü cadı ve peri gibi belirgin bir cinsiyeti olan bir sözcük değildir. Masalarda ve anlatılarda hem kadın hem erkek olarak tasvir edilir. Fakat dev sözcüğü bugün dilde daha çok erkekler için kullanılan bir sözcük mahiyetindedir. Fiziksel olarak iri olan erkekler deve benzetilir; dev gibi²⁴ iri ve korkunç Fiziksel olarak iri olan

²³<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/dev> (erişim tarihi: 19.03.2022).

²⁴<https://sozluk.gov.tr/> (erişim tarihi: 25.03.2022).

kadınlar için ise “dev anası ²⁵” denilmektedir; dev anası: 1. *isim* Masallarda geçen dişi dev. 2. *isim, mecaz* İri yarı kadın.

Dev sözcüğü bugün sadece insanlar için kullanılan bir benzetme olmaktan çıkmıştır. Yani dev sözcüğü zamanla anlam genişlemesine uğramıştır. Dilde normalden daha büyük olan her şey için “dev gibi” benzetmesi kullanılır olmuştur. “Dev gibi pasta, Dev gibi bina vd. Fakat zamanla anlam olarak “dev gibi” anlamında olan ve köken olarak da dev sözcüğüne dayanan bir sözcük kullanılmaya başlanmıştır; “Devasa”

Devasa, Türkçe sözlükte; “devasa (deva: sa:) Far. dīv- âsâ şeklinde yer almış, Dev gibi, çok büyük: olarak anlamlandırılmıştır. (TS, 571)

Sözcük, TETSS’de; “normal ölçülerin çok üstünde, şaşılacak büyüklükte’ < dev + Fa. – âsâ ‘gibi’” (Tietze, 2016: 385) olarak anlamlandırılmıştır.

Devasa sözcüğü bugün Türkiye Türkçesinde yaygın olarak kullanılan bir sözcüktür. Normalden büyük her nesne için, bir olayın büyüklüğünü anlatırken, bir duygunun, hissin çokluğunu anlatırken devasa sözcüğüne başvurulmaktadır.

1.3.7. Ejderha

“Ejderha eski dönemlerde insanların düşüncelerinde var olan ve çoğu yeni dönem mitik sisteminde de yer alan bir mitolojik varlıktır. Anatomik olarak ejderha; vücudu pullarla kaplı ön ayaklarını aslan, kartal veya şahinden almış bir yılan veya timsah olarak tasavvur edilir. Ejderhanın çoğunlukla kanatları vardır. Tüm mitolojik sistemlerde ejderha genellikle bir hayvan kombinasyonu şeklindedir. Bu bazen Hint düşüncesindeki gibi fil- ejderha ya da Çin düşüncesindeki gibi geyik- ejderha şeklinde olabilmektedir” (Sarpkaya, 2018: 120).

“Türklerin ejder veya ejderha diye adlandırdıkları hayvan, Farsça ‘azi- Dsaka’ sözcüğünden türemiştir. Bu hayvan bazı metinlerde evren diye adlandırılır. Ejdere, epik metinlerde, şövalye romanlarında ve sözlü aktarımın masal, efsane şarkı vb. farklı türlerinde rastlanır. Genelde çok iri bir yılan olarak tasvir edilir; Kaşgarlı Mahmud’un sözlüğünde (11. Yüzyıl) ve Dede Korkut kitabının bir bölümünde yedi

²⁵<https://sozluk.gov.tr/> (erişim tarihi: 25.03.2022).

başı ejderi öldürdüğü için övünen Hazen adlı kahraman da onu bir yılan olarak adlandırır” (Boratav, 2012: 46).

“Türk halklarının kültüründe, zaman zaman rastlanan ve rengarenk mitolojik görüşlerle bağlı olup doğa olaylarını sembolize eden şeytani varlık, kötü ruhlu bir motif. “Avesta”daki “Aji- Dahaka” ile ilgili düşünülüp, eski Farsça’yla ilişkilendirilse de mitolojik motif gibi bir doğaya sahip olduğundan, Ari kökenli Ejderha suretiyle bir ilgisi yoktur” (Beydilli; 2005: 191).

Sözcük, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Sözlükte “Ejder, ejderhâ, ejdehâ (f.i): 1. büyük yılan. 2. korkunç ve hayâlî bir hayvan” (Devellioğlu, 2013: 240) olarak anlamlandırılmıştır.

Seven Nişanyan²⁶ sözcüğün Farsça *ajdahāk* veya *ajdahā* “İran mitolojisinde efsanevi yılan-kral, dragon” sözcüğünden alıntı olduğu görüşündedir. Sözcük hakkında “Bu sözcük Orta Farsça *aji-dahāk* “yılan-kral, Dahak” sözcüğünden evrilmiştir. Bu sözcük Avestaca aynı anlama gelen *aji-dahāka-* sözcüğünden alıntıdır. Bu sözcük Avestaca *aji* “yılan” sözcüğünden türetilmiştir.” açıklamalarına yer vermiştir. Ek bilgi olarak sözcüğün Özgün biçiminin *ajdahā/ejdehā* olduğu halde, *ejderhā* ve (+*hā* hecesinin Farsça çoğul eki olduğu varsayımıyla) *ejder* biçimlerinin Türkçede tercih edildiğini vermiştir.

Ejderha, masallarda ve anlatılarda kanatları olan bu özelliğiyle uçabilen, çok başlı olarak tasvir edilen büyük bir yılan olan kaotik, tehlikeli ve korkutucu bir demonimdir. Sözcük Farsça’dan Türkçe’ye alıntı bir sözcüktür. Sözcüğün kökeni Avestaca *aji* “yılan” sözcüğüne dayanmaktadır. Avestaca *aji-dahāka-* (yılan-kral) sözcüğünden Orta Farsça *aji-dahāk* sözcüğüne evrilmiştir. Sözcük İran mitolojisinde Farsça *ajdahāk* veya *ajdahā* efsanevi yılan-kral, dragon” şeklindedir. Nişanyan sözcüğün özgün biçiminin *ajdahā/ejdehā* olduğu halde, *ejderhā* ve (+*hā* hecesinin Farsça çoğul eki olduğu varsayımıyla) *ejder* biçimlerinin Türkçede tercih edildiği bilgisini vermiştir. Sözcüğün gelişimi *aji-dahāka-* > *aji-dahāk* > *ajdahāk* / *ajdahā* > *ejderhā* / *ejder* biçimindedir. Sözcüğün Türkiye Türkçesi’nde “ejderha/ ejder” biçiminde olması hakkında yani “r” sesinin türetilmesi hakkında bir bilgi mevcut değildir.

²⁶<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/ejderha> (erişim tarihi: 11.04.2022).

Ejderha, dev ve canavar sözcüğü gibi fiziksel olarak var olduğu düşünülen bir demonimdir. Yılan ya da timsah olarak tasvir edilen ejderha, gerçekten var olduğuna inanılan, insanlarda korku uyandıran bir demonimdir.

1.3.8. Evren / Ebren

Sözcük Derleme Sözlüğünde; “evran (I), evren (II) şeklinde yazılmış, Büyük yılan, canavar (İncesu * Dinar – Af.)” (DS, V, E-F, 1813) olarak anlamlandırılmıştır.

Sözcük, TETTS’de “evran/ evren şeklinde yer almış, ‘büyük yılan’< ET. Evren ‘çöreklenen şey (Tietze, 2016: 756).

“Ebren, Kuraklığın ve ölümün simgesidir. Yeraltındaki mağarasında, yanan bir ateşin içinde yaşamaktadır. Mağaradaki büyük hazineyi korur. Türk mitolojisinde, kâinatın bir ya da birkaç ejderha tarafından döndürüldüğüne dair inanca rastlamak mümkün. Ebren işte bu ejderhalardan biri olarak da gösterilmektedir. Zaten günümüzde kullandığımız Evren kelimesinin kökeninde yine bu varlık yatmaktadır. Çünkü vaktiyle Ebren’e Eviren (Evirip Çeviren) de denildiği rivayet edilmektedir” (Turan, 2020: 85).

Evren, anlatılarda adı geçen, yedi başlı bir yılan ya da ejderha olarak tasvir edilen bir demonimdir. Evren sözcüğünün kökeni Türkçedir ve büyük yılan anlamına gelmektedir. Sözcüğün bizce kainat anlamına gelen evren sözcüğü ile bir ilgisi bulunmamaktadır.

1.3.9. Hortlak (Hartlah / Hırtlak / Hortdah (Hortanboz)

“Hortlak, Türkiye sahasında da olduğu gibi, bütün dünyada ölüye ilişkin duyulan korkuların bir demonda vücut bulmuş hâli olarak görülebilir. Nitekim her kültürde farklı özellikler sergilese yahut kökenine ilişkin farklı anlatılar bulunsa da hortlak, bir şekilde halk anlatılarında yaşayan ve halk inanışlarında, ölümle ilgili çeşitli pratiklerde varlığından korku duyulan bir varlıktır” (Polat, 2020: 106).

“Azerbaycan Türklerinin demonolojik görüşlerine göre geceleri canlanıp mezardan çıkarak insanlara zarar veren ölü, hayali bir varlık” (Beydilli, 2005: 243).

Hortlak sözcüğü ile ilgili Türkçe sözcükte herhangi bir madde tespit edilmemiştir. Derleme sözlüğünde ise Hortlak'ın farklı fonetik varyantları görülmektedir;

Derleme Sözlüğünde; “hırtlak: Hortlak (Maçka ve Köylen. Tr) (DS, H.2374) , hortdağ [hortanboz]: Hayalet (Çocuk dilinde) (İrişli, Bayburt * Sarıkamış- Kr-) (DS, H), [hortanboz]: (Erciş- Vn) (DS, s. 2413) , hartlah: Hortlak (Ulüşiran* Şiran- Gm) (DS, H 2296), hert: Ölü, hortlak (Şabanözü* Polatlı- Anki)” (DS,H 2348) şekilleri yer almaktadır.

Hortlak, TETTS’de hortla –“mezarından çıkmak (ölü hakkında)’ < hortlak I ‘ölünün, mezarından çıkan hayaleti ’ <hortla- + fiilinden, participium activum (etken sıfat fiil, aktif partisip) manasında sıfat veya isim yapan {-k }eki. hortlak II ‘ mezarlıkta toprağı eşeleyerek ölüleri çıkarıp yiyen” (Tietze, 2016: 504) olarak anlamlandırılmıştır.

Sevan Nişanyan ²⁷, hortla- fiilinin < onom çort horlama sesi, aniden çıkma sesi {+IA- } şeklinde olduğu görüşündedir.

Gülensoy’un Türkiye Türkçesindeki, Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğünde “hortlak” maddesi yer almamaktadır. Ama aynı kökten geldiğini düşündüğümüz horlamak fiilinin etimolojisi mevcuttur;

“horla: ‘Uyku sırasında soluk alırken boğaz ve burundan gürültülü sesler çıkarmak’< hor ‘ yansıma’+ la- TT. : HORLA- (MA/YIŞ)

hor 1. Uyurken çıkan ses. ŞS

horlamak Uyurken ‘hor hor’ diye ses çıkarmak. TS

hortdağ (çocuk dilinde) Hayalet. (İrişli Bayburt- Kr) DS” (Gülensoy, 2011: 411)

Hortlak sözcüğü hakkında yukarıda verilen bilgiler ışığında şunlar söylenilebilir; Derleme Sözlüğünde “hırtlak, hortdağ (hortanboz),hartlah, hert” varyantları sözcüğün yansıma ses kökenli bir sözcük olduğunu desteklemektedir. Türkiye Türkçesinin Etimoloji sözlüklerinde ise sözcük, hortla- ve hort kökenlerine dayandırılmıştır. Sözcüğün kökeni bizce; hor “ses yansımali sözcük”ten gelmektedir; Sözcük, hor “ses

²⁷<https://www.nisanyansozluk.com/?k=hortla-&lnk=1>(erişim tarihi: 29.05.2022).

yansımali sözcük” üzerine Türkiye Türkçesi sert bitiş bildiren {+t } eki , {+la-} isimden fiil yapma eki ve {-k+} fiilden isim yapma ekiyle türetilmiştir. Türkiye Türkçesi sert bitiş bildiren {+t} ekine ses yansımali sözcüklerde sıklıkla rastlanılır; cır/cırt, fır/ fırt , zır/ zırt.²⁸ Türkiye Türkçesinde hem horla- fiili, hem de hortla- fiili mevcuttur. Horla- fiili “uyurken hor hor ses çıkarmak” anlamındayken; hortla- fiili “yeniden canlanmak” anlamındadır. Fakat ikisinin de kökeni hor “ses yansımali sözcük”e dayanır.

Hortlak sözcüğüne Türkiye Türkçesinde çok sık rastlanılmaktadır. Sözcüğün fiil hali dilde “hortla-” biçimindedir ve sık kullanılan fiillerdendir. Hortlamak fiili çoğu zaman olumsuz bir fiilmiş gibi görünse de aslında dilde olumlu anlamda da karşımıza çıkmaktadır. Çünkü yeniden canlanmayı, uyanmayı ifade eder. Fiziksel ve mental olarak yorgun bir insan canlanıp yani hortlayıp dinamik bir hale büründüğü zaman “hortladın mı sen yoksa” tepkisi verilir. Burada hortla- fiilinde “anlam iyileşmesi” olayını görmekteyiz. Hortlak ismi ise hortlamak fiilinin aksine sadece kötü anlamlarda kullanılır. Korkunç ve şaşkın şaşkın bakan insanlar için neden “hortlak gibi “bakıyorsun bir şey mi oldu ifadesi kullanılır.

1.3.10. Hozik

Sözcük, Derleme Sözlüğünde; “Hozik şeklinde yer almış; Canavar “Seni hozik suratlı seni” (- Ama; - Su)” (DS, VII, H-İ, 2425) olarak anlamlandırılmıştır.

Hozik TETTS’de“‘canavar’ DS 2425 < olarak anlamlandırılmış; Erm hoz ‘ domuz’ {+ ik} küçültme eki. R. Dankoff 1995 no. 264. **” (Tietze, 2016: 509) olarak açıklanmıştır.

Hozik, Amasya anlatılarında görülen, canavar olarak anlamlandırılan bir demonimdir. Sözcük varlığın tasviri sonucu oluşturulmuş olabilir. Sözcük hakkında ulaşabildiğimiz tek etimoloji TETTS’de yer almaktadır. Tietze sözcüğün hoz ‘domuz’ sözcüğünden +ik küçültme ekiyle türetildiği görüşündedir. Demonimlerde hayvan adı anlamına gelen sözcükler kullanılmaktadır. Çünkü demonlar insan görünümünde

²⁸<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/cart> (erişim tarihi: 02.06.2022).

olduğu gibi hayvan suretine de bürünebilmektedirler. Konuşurlar gördüklerini dilde zaten var olan sözcükleri kullanarak bir adlandırma gerçekleştirmektedirler.

1.3.11. Hut

“Türkiye sahası efsanelerinde görülen mahalli varlıklardan biridir. Mardin efsanelerine göre Hut, bir mağarada yaşar; onun dişisi erkekleri, erkeği dişileri (insanları) evlenmek üzere kaçıır; ayı ve insan arası bir görünüme sahiptir; oldukça cüsselidir ve çok yemek yer, bir kızı kaçırmış mağarasına hapsetmiştir” (Polat, 2020: 109).

Nuriye Sancak’ın Mardin Efsaneleri adlı yüksek lisans tezinde hut hakkında şu bilgiler yer almaktadır; *“Ayı ile insan arası bir görünümü olan, tüylü, çok yiyen dev bir yaratılmış. (Halk arasında çok yiyen kimselere “Hut gibisin maşallah!” denilir. İnsan gibi duygulara sahip olduğu söylenen bu devin en önemli özelliği, dişilerinin erkekleri, erkeklerinin de kadınları kaçıırıp onlarla evlenmeleriymiş”* (Sancak, 2008).

Hut, Mardin anlatılarında görülen, ayı insan arası bir görünüme sahip olan, cüsseli çok yiyen bir dev olarak tasvir edilen, insanları evlenmek için kaçıran bir demonimdir. Hut sözcüğünün etimolojisi açık değildir. Hut sözcüğü Hurt/ Xurt sözcüğünün fonetik varyantı olabilir. Hurt²⁹ “Kürtçe (Kurmanci)*xurt* "güçlü, kuvvetli, gürbüz" anlamına gelmektedir. Sözcüğün güçlü anlamının yanında şişman anlamı da vardır. Hut varlığın tasviri sonucunda oluşturulmuş bir adlandırma olabilir. Bu varlık görünüm olarak iri yarı kuvvetli insan ayı görünümünde olan ve çok yiyen bir varlıktır. Bu özelliklerinden dolayı bu adlandırma gerçekleştirilmiş olmalıdır. Sözcüğün dilde çok yiyen insanlar için “Hut gibisin maşallah!” şeklinde kullanılması semantik açıdan bu etimolojiyi destekler niteliktedir.

1.3.12. İyi Sıhhatte Olsunlar (İyi Saatte Olsunlar)

İyi sıhhatte olsunlar Türkçe Sözlükte, “cin ve perilerden söz edilirken kullanılır” (TS, 2005: 1127) olarak anlamlandırılmıştır.

²⁹<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/h%C4%hurl> (erişim tarihi: 12.06.2022).

Sınıflandırılmış Deyimler Sözlüğünde, “cinler, periler ve huysuz kimselerin adı anıldığında söylenir: şeklinde yer almaktadır.

Ergun, “*Türk Kültüründe Ruhlar ve Orman Kültü*” adlı makalesinde “iyi saatler olsun” adlandırmasını ormanı sahiplenmiş ruhların lakabı olarak açıklar ve “İyi saatlerinde olsunlar ki hastalık vermesinler, birilerinin başına musallat olmasınlar” (Ergun, 2010: 120) anlamında kullanıldığını öne sürer.

Ergun’un bu açıklaması adlandırmanın “iyi saatler olsun” biçimi için doğru bir açıklamadır fakat adlandırmanın orijinal biçimi “iyi sıhhatler olsun” için değildir. “İyi saatler olsun” adlandırması dilde çokça karşılaştığımız bir “galatimeşhur”³⁰ dur. Yani adlandırma esas olarak “İyi sıhhatler olsunlar” biçimindedir. Dil konuşurları tarafından “İyi saatler olsunlar” olarak yanlış telaffuz edilmiştir ve bu yanlış kullanım adlandırmanın orijinal biçiminin önüne geçmiş ve dilde yer edinmiştir. Adlandırmanın orijinal halinde (iyi sıhhatte olsunlar), demonlar iyi, sağlıklı olsunlar da insanlara zarar vermesinler anlamı varken, “İyi saatler olsunlar” biçiminde ise demonlar iyi saatlerinde olsunlar yani keyifleri yerinde olsun da insanlara herhangi bir zararda bulunmasınlar, bulaşmasınlar anlamı yatmaktadır. Her iki anlamda da bir temenni vardır. Fakat “İyi saatler olsunlar” adlandırması “İyi sıhhatler olsunlar” adlandırmasının önüne geçmiştir. Bugün adlandırma “İyi saatler olsunlar” olarak bilinmekte ve kullanılmaktadır. Dilde doğru ya da yanlış kullanım sıklığının belirlediğini bu adlandırmada görmüş olmaktadır.

“İyi sıhhatte olsunlar (İyi saatte olsunlar)”, “Bizden iyiler” adlandırmasında olduğu gibi kalıplaşma (sözlükselleşme) yoluyla oluşan bir adlandırmadır. Sözcük aslında bir temenni cümlesinden oluşmaktadır. Fakat sözcükselleşerek “Cin” anlamını karşılayan bir adlandırmaya dönüşmüştür.

“İyi sıhhatte olsunlar” tıpkı “Bizden İyiler” gibi örtmece yoluyla oluşan demonimlerden biridir. “Bizden İyiler” adlandırmasında ‘yüceltme’ yöntemiyle gerçekleştirilen bir örtmece görürken, “İyi sıhhatte olsunlar/ İyi saatte olsunlar” adlandırmasında ise “temenni” yöntemi ile gerçekleştirilen bir örtmece görülmektedir.

³⁰galatimeşhur is. (gala’timeşhur) O.T. <Ar. galat-i meşhur esk. Yaygın yanlış (Türkçe Sözlük,2005: 810).

Her iki örtmecede de demonlardan korunma isteği sonucunda ortaya çıkan örtmecelerdir.

1.3.13. Kapoz /Kepuze

“Kapoz, Türkiye sahası efsanelerinde yer alan demonlardan biridir. Kapoz, Karabasan ve Ağırılık gibi, halk inançlarında bulunan ve insanları gece uykusunda boğarak öldüren demon tasavvurunun belli bir bölgedeki adlandırmasıdır. Bu bölgede anlatıcı bu demonla ilgili ortak tasavvuru içinde bulunduğu kültürel çevre ve bu çevrenin dil özelliklerine göre adlandırılmıştır” (Sarpkaya, 2018: 256).

Kepuze, Derleme Sözlüğünde; “Uykuda basan ağırılık, kâbus” (DS, VIII, K, 2750) olarak anlamlandırılmıştır.

İsmail Görkem, *“Elazığ Efsaneleri Üzerine Araştırmalar Metinler ve İncelemele”* *“adlı yüksek lisans tezinde kapos, kepoz sözcüğü hakkında şu bilgileri vermiştir; Derlediğimiz efsanelerde geçen “kapos, kepoz”, “kabus” kelimesinin bozulmuşu olsa gerektir. Yörede “kapos, kepoz” adı verilen şey, aslında insan suretine giren Al karısı / Al ruhundan başka bir şey değildir”* (Görkem, 1999: 100).

Kapoz/ Kepuze Anadolu anlatılarında görülen, çirkin, dağınık saçlı, iri yarı bir kadın şeklinde tasvir edilen, insan ya da hayvan suretinde gece insanların üstüne çöküp onları boğmaya çalışan bu açıdan karabasan ile ilişkilendirilen bir demonumdur. Sözcüğün kabus sözcüğünden evrildiği düşünülse de bu bilgi kesin bir bilgi değildir. Sözcüğün etimolojisi açık değildir. Varlığın karabasan özellikleri göstermesi yani gece insanların üstüne çöküp onları boğması kepozun kabus sözcüğünden evrilmiş olma ihtimalini desteklese de kepozun kabus sözcüğünden geldiğini söyleyemeyiz.

1.3.14. Kara Kunduz

“İncelenen efsaneler arasında Malatya ’dan derlenen bir efsanede var olan bu demon, Kara Kunduz ismiyle anılır. Efsanede herhangi bir tasvir belirtilmemekle birlikte insanın üstüne çöken ve iğne batırılabilen bir varlık olduğu efsaneden anlaşılır. Herhangi bir detaylı tasvir ve mekan bağlantısına değinilmeyen bu demon Türkiye sahası tasavvurlarında yer alan Karabasan veya Ağırılık türünden bir varlığın varyantı olarak düşünülebilir” (Sarpkaya, 2018: 293).

“Kara kunduz yalnızca Malatya efsanelerinde görülen, birçok yönüyle karabasana benzeyen demonik bir varlıktır” (Polat; 2020: 120).

Sarpkaya’ya göre “Karakunduz eylem boyutu göz önünde bulundurulduğunda boğulma sonucu ölme korkusunun kişileştirilmiş halidir. Kişinin, tıpkı diğer birçok demonda olduğu gibi, açıklayamayacağı veya anlamlandıramayacağı bir ötekilik ve tehlike durumu Kara Kunduz için geçerlidir. Adlandırma sadece bir kimlik kazandırma ve bölgesel nitelendirme konumundadır. Kara Kunduz aslen boğulma ve bunun sonucunda ölüm korkusunun bölgesel bir temsilidir” (2018: 293).

Kara Kunduz Malatya efsanelerinde karşılaşılan, kışın gece insanlar uyurken üstlerine çökerek onları boğmaya çalışan bu yönüyle de karabasana benzeten bir demonimdir. Bu varlığın adlandırması Malatya bölgesinin konuşurları tarafından oluşturulmuş bir adlandırmadır. Bu varlık karabasan ile benzer özellikler göstermektedir. Adlandırmadaki kara sözcüğü bu açıdan bu benzerlikten oluşmuş olabilir. Ayrıca karabasan çeşitli hayvan suretinde insanlara görünebilmektedir. Kunduz bir hayvan adıdır. Bu bölgede kunduz suretinde insanlara görünmüş olabilir. Bundan dolayı “Kara Kunduz” adlandırması kullanılmış olabilir. Fakat adlandırma hakkında kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır.

1.3.15. Karabasan (Garabasan)

Genel anlamı göze korkunç bir şeylerin görünmesi demektir. Bu yüzden de korkulu rüyalar karabasan olarak yorumlanır. “Kırgızlarda çocuk doğduğu zaman annenin ölümü, en korkunç kötü ruhlardan olan Kara Albastı’ya bağlanır ve “kara bastı” denilir. Uygurcada “karabasma” sözcüğü, “Al basma” yerinde kullanılan bir kavramdır. Bu kavramın Kazaklarda “kara basö” gibi şekilleri vardır” (Beydilli, 2005: 298).

Karabasan, Türkçe Sözlükte; “1. Sıkıntılı ve korkulu düş, kabus” (TS: 1203) şeklinde anlamlandırılmıştır.

Sözcük Derleme Sözlüğünde; “Garabasan [garagura]: Karabasan kâbus” (- Sm.) [garagura]: (*İspir- Ezm)” (DS, VI, G, 1917) olarak anlamlandırılmıştır.

Gülensoy, Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğünde; “kelimenin kökeni hakkında ‘Doğumdan hemen sonra gelen ateşli hastalık’< kara + bas- an bilgisini vermiştir” (Gülensoy, 2011: 462).

Karabasan, TETTS‘de “sıkıntılı ve korkulu düş, kâbus’ olarak anlamlandırılmıştır. Sözcüğün etimolojisi hakkında “< kara ve bas- fiilinin –an partisipi; belki albas- örneğine göre yaratılmış neolojizm. Mecazi manada ‘sıkıntılı ruh durumu’” (Tietze, 2016: 120).

“Karabasan” adı sözlüklerde ve etimoloji sözlüklerinde “kötü, sıkıntılı rüya, kâbus” anlamına gelmektedir. Sözlüklerde karşımıza çıkan anlamlardan “karabasan” adının bir demon değil de bir rahatsızlık, kötü rüya görme hali olarak anlamlandırıldığını görebilmekteyiz.

Etimoloji sözlüklerinde bu adlandırmanın etimolojisi, kara + bas – an şeklinde açıklanmıştır. “Kara” karanlık, kötü, sıkıntılı rüya anlamındayken, “*bas- fiili*” ise Eski Türkçe *bas-* “*bastırmak, baskın yapmak, çullanmak, eziyet etmek*” fiilinden evrilmiştir.³¹ “Kara basmak” birleşik fiilinin üzerine –an partisip eki gelerek adlandırma tamamlanmıştır. *Bas- fiili* çok anlamlı bir fiildir. Karabasan adlandırmasında bastırmak, baskın yapmak, çullanmak ve eziyet etmek gibi anlamlardadır. Karanlık bir silüet olarak görülüyorsa karabasan “bastırmak ve çullanmak, eziyet etmek” anlamlarındadır. Kara bir hayvan olarak görüldüğünde ise “baskın yapmak” anlamındadır. Karabasanın görünüm şekline göre anlamlar arasında değişkenlik olabilir.

“Karabasan” sözcüğünün adlandırması “bir olay / durumun yansıması” sonucu oluşan bir adlandırmadır. Yani insanlar, uyku halinde karşılaştıkları bu korkutucu olayı ya da durumu tasvir ederek bir adlandırma gerçekleştirmektedir. Karanlık bir silüet, bazen siyah bir kedi ya da farklı bir hayvan görmektedirler ve bu karanlığın bazen üstlerinde olup onları bastırıp ya da boğduğunu bazen de bir anda yanlarında kara/ siyah bir hayvan görünümünde uykularını bastığını / baskın yaptığını görmektedirler. “Karabasan” adlandırması bu olay ya da durumların konuşurlar tarafından dile yansıması sonucunda oluşan bir adlandırmadır.

³¹<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/basmak> (erişim tarihi: 17.05.2022).

1.3.15.1. Karavura / Karagura

“Karavura, Türkiye sahası efsanelerinde yer alan demonlardan biridir. Kaynaklarda karkura, karakura gibi isimlerle yer aldığı da görülmektedir. Bazen cin bazen de albastı veya alkarısının özelliklerini taşıdığı görülmektedir”(Sarpkaya, 2018: 285).

“Türk halklarının geleneksel dünya görüşlerinde yer alan, acıklı şeytani bir ruhun adı. Anadolu Türklerindeki bazı inanışlara göre, yeni doğum yapmış kadınları korkutarak ciğerlerini yakalayıp götüren varlık Albastı değil, “Kara Kura” ruhudur. Karaçay – Balkarların demonolojik görüşlerine göre ise insanlara korkulu kabusları ve karabasanları gönderen de O ‘dur. Kara Kura’nın adıyla bile çocukları korkuturlar. Azerbaycan Türklerinin dilinde “kara kura basmak” ifadesi vardır. “Kara Kura” ifadesine Dede Korkut Kitabında da rastlanır. Mitolojik bir varlık olarak, adının bu anlamı, onu karanlık dünyanın şeytani güçlerine bağlıyor” (Beydiilli, 2005: 297).

Sözcük, Derleme Sözlüğünde “Karagura (karakora), (karakura)” şeklinde yer almış, Karabasan- kabus” (DS, VIII, K, 4533) olarak anlamlandırılmıştır.

“Karagura (karakora, karakura)”, karabasan adının farklı fonetik varyantlarından oluşan, Türkiye’nin yalnızca belli bölgelerinde karşılaşılan, demonimdir. Kökeni hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamaktadır. “Kara+ kura/ gura/ kora” ses tekrarı ve benzeşim sonucu oluşan bir adlandırma olabilir.

1.3.16. Öcü (Öce, Öcen, Öcö , Öcük, Öççen , Öhçü , Önü) / Ücü / Ünü / Böcü / Yöcü

Öcü ve varyantları Derleme Sözlüğünde; “Öcü (I) (öce, öcen, öcö, öcök öççen, öhçü, önü): Çocukları korkutmak amacıyla söylenen hayali yaratık, umacı cin, peri” (DS; 3308), “ücü: Umacı (Milas * Bodrum – Mğ)”(DS, 4054),“ünü: Öcü, umacı (Zeytinli * Edremit – Ba)”(DS, 4067),“öcü: Umacı (-Yz Bünyen –Ky)”(DS, 4628),“böcü: Umacı, öcü”(YTS, 38), “yöcü: Öcü, umacı” (YTS, 251) olarak anlamlandırılmıştır.

Sevan Nişanyan'a göre³² sözcük Türkiye Türkçesi *böcü* “umacı, korkutucu mahluk” sözcüğünden evrilmiştir. Bu sözcük çocuk dilinden türetilmiştir.

Tuncer Gülensoy “öcü sözcüğünü (*çocuk dilinde*) *umacı* olarak anlamlandırmış, *sözcüğün kökenini* < * (b)ö: ‘yansıma’ + *cü* şeklinde açıklamıştır” (2011: 524).

Öcü Anadolu anlatılarında farklı farklı varyantlarda görülen, çocukları korkutmak maksadıyla söylenen umacı, cin olarak anlamlandırılan bir demonimdir. Öcü sözcüğü çocuk diline dayanan ses yansımali bir sözcüktür. Türkiye Türkçesinde en sık rastlanılan varyantalar ‘öcü’ ve ‘böcü’ dür. Köken olarak ö / bö yansıma sesinden {+ cU} isimden isim yapan ek ile türetildiği görüşündeyiz.

1.3.17. Öşek

Sözcük, Derleme Sözlüğünde; öşek şeklinde yer almış, “Hortlak (Çandır. Or)” (DS, IX, L-R, 3356) olarak anlamlandırılmıştır.

Öşek TETTS’de “derisinden kürk yapılan tilki cinsinden bir hayvan, vaşak, Lynx” (Titeze, 2016: 239) olarak anlamlandırılmıştır.

Öşek Ordu anlatılarında rastlanılan, hortlak olarak anlamlandırılan bir demonimdir. Sözcüğün kökeni belirsizdir. Fakat adlandırma varlığın tasviri sonucu oluşturulmuş bir adlandırma olabilir. TETTS’ de sözcük tilki cinsinden bir hayvan anlamındadır. Bu varlık tilki suretinde ya da başka bir hayvan suretinde görüldüğü için konuşurlar bu adlandırmayı gerçekleştirmiş olabilir.

1.3.18. Şeytan

“Şeytan, kitabı dinlerde ve mitolojik sistemlerde kötülüğün sembolüdür. Türkiye sahası masallarında bu demon hem tek bir varlığı yani iyinin karşısındaki kötünün sembolü olan Şeytan’ı hem de cin veya peri gibi bir tür adını karşılar. Masallardaki şeytan, özellikle çokluk halinde anıldığı masallarda artık bir demon türünü karşılar ve İslami düşünceden alınarak bir masal motifine dönüştürülmüştür” (Sarpkaya, 2018: 161).

³²<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/%öcü> (erişim tarihi: 29.06.2022).

“Göze görünmeyen demonik varlıklardandır. Geleneksel görüşlere göre o ne konuşur ne de kimsenin gözüne görünür. Adına bazen “İblis” denilen bu ruh insanları kirli işlere sürükler. Türk düşüncesine göre, evliyalar ve kutsal insan olmadığı yere “Şeytan” gelir ve o yere çirkinlik, kötülük ve şer ruhu hakim olur” (Beydilli, 2005: 528).

Şeytan Türkçe Sözlükte, “Din kitaplarına göre isyancı meleklerin, kötü ruhların başı olarak nitelenen varlık” (TS; 2083) olarak anlandırılmıştır.

Sözcük, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Sözlükte; “şeytân (a.i.c: şeyâtin: şeytan” (Devellioğlu, 2013: 1162) şeklinde yer almaktadır.

Kelime Derleme sözlüğünde, tespit edilmemiştir. Fakat sözcüğün varyantı olan “şîtan: Şeytan (Hasanoğlu- Ank)” (DS, X, L-R, 3788) olarak yer almaktadır.

Şeytan, TETSS’de iki farklı maddede yer almaktadır;

“şeytan I b.m ; ‘kurnaz, hilekâr’ < Ar. şeytân a.m. şeytana kış attıracak kadar zeki ol- ‘ çok zeki olmak’: şeytana külahını ters giydir- ‘ çok kurnaz olmak, çok zeki olmak” (Tietze, 2016: 593).

“şeytan II ‘ baht, talih, şans’ şeytanı bol ol-/ şeytanı gür ol- ‘ bahtı açık olmak, talihli olmak, şanslı olmak” (Tietze, 2016: 594).

Nişanyan sözcüğün kökeninin Arapça *şyṭ* kökünden gelen *şayṭān* “İslam inancında anti-tanrı” sözcüğünden alıntı olduğu görüşündedir. Sözcük hakkında “*Bu sözcük İbranice *šṭn* kökünden gelen *šāṭān* “düşman, iftiracı, şeytan” sözcüğünden alıntıdır. Bu sözcük İbranice *šāṭān* “iftira etmek, kandırmak” fiilinden türetilmiştir.” açıklamalarında bulunmuştur. Ek bilgi olarak da sözcüğün “Batı dillerine Yunanca vasıtasıyla Tevrat İbranicesinden geçtiği bilgisini vermiştir; Karş. Eski Yunanca *satánas*, Latince *satan* "şeytan"³³”.*

Şeytan kitabi dinlerde kötülüğün temsilidir. Bir melektir. Sözcüğün kökeni Arapça *şyṭ* kökünden gelen *şayṭān* “İslam inancında anti-tanrı” sözcüğüne dayanmaktadır. Sözcük Arapçadan Türkçeye alıntı bir sözcüktür. Sözcük Arapçaya da İbranice *šṭn* kökünden gelen *šāṭān* “düşman, iftiracı, şeytan” sözcüğünden alınmıştır. Yani sözcük İbranice *šāṭān* “iftira etmek, kandırmak” fiilinden türetilen bir sözcüktür.

³³<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/%C5%9Feytan> (esirişim tarihi: 02.08.2022)

Nişanyan sözcüğün “Batı dillerine Yunanca vasıtasıyla Tevrat İbranicesinden geçtiği görüşündedir; Karş. Eski Yunanca *satánas*, Latince *satan* "şeytan".

“Batı kültürünün büyük bölümünün giderek daha fazla laikleştirilmesine karşın Şeytan hâlâ hayal dünyalarımızda büyük yer kaplamaktadır. Hepimiz Şeytan’ın kim olduğunu bildiğimizi sanırız. O; Şeytan’dır, Karanlıklar Prensi’dir, tüm kötülüklerin anasıdır, Lucifer, Beelzebub ve başka adları da vardır. Boynuzları, çatalı toynakları ve bir kuyruğu vardır ve elinde bir tırmık tutar. Günahkarları yoldan çıkarmaktan ve ruhları kapana kısırmaktan zevk alır. Mekanı Cehennem alevler içindeki çukurlarıdır ve kalabalık iblis ordularını yönetir” (Martin, 2010: 17).

“Şeytan İslami anlamda kutsal olan her şeyin karşısında, zıttındadır. Dini anlamda önemli kişilerin zarar görmesine sebep olur, İslam’ın karşısındaki kafirlere yardım eder, İslami açıdan önemli kabul edilen kişilere karşı çeşitli oyunlar oynar ve onları kandırır. Bu haliyle Şeytan insan için kutsal, değerli ve önemli yani iyi olan her şeyin karşısındaki kötüdür. Şeytan’ın kötülüğü dini bir çerçevede açıklanıp dini değerler karşısındaki zıtlığıyla sembolleştirilir. Şeytan’la ilgili Kuran’ın sağladığı bilgi mitik bir forma girerek Türkiye sahası efsanelerinde yer alır. Şeytan; insanın sığındığı, güvendiği, kendisi için olumlu olduğunu bildiği veya en azından hissettiği dini değerlerin karşısında insanın uzak durması ve korunması gerekenin, güvenilmeyenin, olumsuzun, kötünün, tehlikenin ve tüm bunların yarattığı korkunun kişileştirilmesidir” (Sarpkaya, 2018: 232-233).

1.3.19. Ummacı

Umacı Türkçe Sözlükte, “is. Küçük çocukları korkutmak için uydurulmuş hayali yaratık” (TS, II,2281) olarak adlandırılmıştır.

Sözcük Derleme Sözlüğünde, “Korku verici yaratık, hayalet. (Tepeköy* Torbalı İz.)” (DS, XI, U-Z, 4037) olarak anlamlandırılmıştır.

Nişanyan ³⁴sözcüğün *uma* veya *umma* “çocukları korkutmak için söylenen söz” çocuk dilinden türetildiği görüşündedir. Ek olarak sözcüğün Türk halk inançlarında adı geçen *Umay* ile birleştirilmesinin spekülatif olduğunu açıklamıştır.

³⁴<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/umac%C4%B1> (erişim tarihi: 19.08.2022).

Umacı, cin, cadı, peri sözcükleri gibi bugün hala popülerliğini koruyan bir sözcük olmasa da çocukları korkutmak amacıyla söylenen, çocuk dilinden türemiş bir demonimdir. Umacı sözcüğünün kökeni “uma/ umma” sözüne dayanmaktadır. Sözcüğün kökeninin “Umay” sözcüğüne bağlanması halk etimolojisidir³⁵. Kurgusal ve tamamen uydurulmuş bir etimolojidir. Dilde konuşurlar aynı seslerden oluşan sözcükleri köken olarak birbiriyle ilişkili görür ve yakıştırma yoluyla ortaya bir etimoloji koyarlar. Fakat umacı sözcüğü ile “Umay” birbirinden bağımsız sözcüklerdir. Sözcüklerin anlamları birbirinden farklıdır. Umay³⁶ Orhun yazıtlarında anılan kutsal bir dişi varlıktır; halen Orta Asya masallarında doğuran kadınların ve küçük çocukların koruyucusu olarak anılır. Eski Hint ve İran mitolojisinde anılan Humâ (bereket ve saadet kaynağı kutlu bir varlık, bazen kuş, devlet kuşu) ile bağlantısı düşünülebilir. Umay koruyucudur fakat umacı korumaz tam tersi zarar verir. Biri iyiliği diğeri kötülüğü temsil eder.

1.3.20. Üç Harfliler

“Üç harfliler” adlandırmasına taranılan hiçbir sözlükte rastlanılmamıştır. Bu adlandırma tıpkı “Bizden İyiler” ve “İyi Sıhhatte Olsunlar” adlandırmaları gibi örtmece ile oluşan bir adlandırmadır. Bu adlandırma, kodlama³⁷ yöntemiyle oluşmuş örtük bir adlandırmadır. “Üç harfliler” “Cin” anlamına gelmektedir. Türk toplumunda “Cin” sözcüğü tabu bir sözcüktür ve söylenilmesinden, telaffuz edilmesinden korkulur ve kaçınılır. Şayet telaffuz edilirse geleceklerine ve insanlara fiziksel ya da psikolojik bir şiddette bulunacaklarına inanılır. Bundan dolayı konuşurlar tarafından bu sözcüğü karşılayacak örtmece adlandırmalar gerçekleştirilmiştir. Bu adlandırmaların en yaygını “Üç harfliler” adlandırmasıdır. Günümüzde hala “Üç harfliler” denilince akla gelen “Cin” sözcüğü olmaktadır. Konuşurlar bu kodlama, bu örtmece sayesinde “Cin

³⁵Halk etimolojisi süreci iki merhalede işliyor: [a]önce bir kelimenin yapısı (ve bu nedenle de gerçek manası)anlaşılmaz oluyor; [b] sonra bu kelime (veya bir parçası) bu dilde var olan başka sözcüklere benzetilerek değiştiriliyor. Yüzeysel benzerliklere, çağrışımlara dayanır. Nesnenin vedilin tarihi ile filolojik bilgiler dikkate alınmaz.

³⁶<https://www.turkadlar.com/?c=1&ad=Umay+> (erişim tarihi: 29.08.2022).

³⁷**Kodlama:** kodlama (coding) toplumdilbilim iletişimde bildirinin içeriğinin bir koda dönüştürülmesi süreci. Bir niyet ya da duygu değişik kodlarla anlatılabilir (İmer, 2011: 178).

“sözcüğünü kullanmadan “Cin “sözcüğünden bahsedebilmektedirler. Fakat artık “Üç harfliler “adlandırmasının da örtük pek bir yanı kalmamaktadır. Çünkü Türkiye’nin neredeyse her bölgesinde kullanılan bu adlandırma yaygınlaşmış ve herkes tarafından bilinir hale gelmiştir. Örtmecelerin zamanla örtük anlamları kaybolur ve o zaman da konuşurlar tarafından yeni örtmeceler meydana getirilir.

1.3.21. Yol Azdıran

“Yol azdıran, insan ve hayvan suretine bürünebilen olağanüstü bir varlıktır. Cin, peri, mekir, kapoz ve şubat karısı gibi, insanları doğal yollarla öldürmeye çalışan bu varlık, motiften de anlaşılacağı üzere insanlarla doğrudan temas kuramamaktadır” (Polat, 2020: 179).

Yol azdıran, Çankırı anlatılarında rastlanılan, cin özellikleri gösteren, insanları öldürmeye çalışan insan hayvan suretinde tasvir edilen bir demonimdir. Yol azdıran sıfat-fiil grubu ile oluşturulmuş bir adlandırmadır. Azdırmak Eski Türkçe *az-* “yoldan çıkmak, şaşmak” fiilinden evrilmiştir.³⁸ Yol azdıran adlandırması bu varlığın yolda insanların karşısına çıkıp onları korkutması yoldan çıkarması açısından oluşturulmuş olmalıdır.

1.3.22. Zırtlan

“Muğla’dan derlenen bir efsanede adı geçen Zırtlan; Congulus, Kardek ve Mekir gibi bir demonolojik varlık tasavvurunun belli bir bölgeye özel adlandırılması sonucu oluşmuş bir tasavvurdur” (Sarpkaya, 2018: 289).

“Zırtlan Muğla yöresine mahsus ve yalnızca Muğla efsanelerinde görülen bir varlıktır” (Polat, 2020: 179).

Zırtlan, yalnızca Muğla anlatılarında görülen, deve ve canavara benzetilen, uyurken insanları kaçıran bir demonimdir. Zırtlan adlandırmasıyla ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Fakat bu adlandırma hayvan adı olan sırtlan sözcüğüne dayanıyor olabilir. Derleme Sözlüğünde, “Zırtlan Sırtlan. (İncekum, Hurma* Silifke-İç.)” (DS, XI, U-Z 4380) olarak anlamlandırılmıştır. Muğla yöresinin ağız

³⁸<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/azd%C4%B1rmak> (erişim tarihi: 11.09.2022).

özelliklerine göre de sırtlan zırtlan olarak kullanılıyor olabilir. Sırtlan yırtıcı ve korkutucu bir hayvandır. Bu açıdan bu varlık sırtlana benzetilmiş ve bunun neticesinde “zırtlan” adlandırması gerçekleşmiş olabilir.

1.4. Cinsiyeti Olmayan ya da Cinsiyeti Belirlenemeyen Mitonimler

1.4.1. Cicaz

Sözcük, Derleme Sözlüğünde “cicaz şeklinde yazılmış; Şeytan (Örkenez, Yalvaç –İsp. Bornova İz)” (DS, III, C-Ç, 957) olarak anlamlandırılmıştır.

Derleme Sözlüğünde tespit ettiğimiz İzmir anlatılarında rastlanılan Cicaz, şeytan olarak anlamlandırılan bir demonimdir. Sözcüğün etimolojisi hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz.

1.4.2. Congulus / Congolos/ Koncolos/ Kara- Congolos/ Kara Koncolos

“Congulus, Türkiye sahası efsanelerinde yer alan ve belli bir işlev ile özel ada sahip demonlardan biridir. Bu demon; Yozgat’tan derlenen bir efsanede Congulus şeklinde anılır. Trabzon’dan derlenen efsanelerden hareketle elde edilen bilgilerde gonaloz, goncalos, koncolos, karakoncoloz, karakoncolos gibi adlarla da anıldığı görülmektedir” (Sarpkaya, 2018: 276).

“Kara –Koncolos, Kışları ortalıkta gezinen ve bölgesine göre Koncolos, Kancılar, Congolos (Koncolos’un Metatezi), Karacongolos gibi farklı adlar altında rastlanan kötü niyetli bir yaratıktır. Türk aktarımlarındaki Kara- Koncolos ve ondan türeyen tüm diğer farklı adlandırmalar, ilk örnek olan Yunan Kallikantzaros’a dayanır. Bazı kullanımlarda sözcüğün ilk bölümü kaybolmuş ve Koncolos, Congolos gibi basit tanımlamalara dönüşmüştür” (Boratav, 2012: 82).

Congulus ve varyantları Derleme Sözlüğünde; “Conalağarı: Masalarda adı geçen cadı kadın. (Belden yukarısı çıplak olup sol memesi sağ omzuna, sağ memesi sol omzuna atılmış olarak anlatılır.) (Silifke- İç)” (DS, III, C-Ç, 998, “Concolos: Sara hastalığını yaptığına ve karakış geceleri dolaştığına inanılan peri” (DS, III, C-Ç, 998),“Concolaz: (Conculaz, Conculus, Congalaz):Hortlak” (DS, III, C-Ç, 998),

“Kancılaz: Karabasan, kabus” (DS, VIII, K, 2619), “Koncalıs (kancoluz) : Hortlak (Tahtacılar* Kandıra – Kc)” (DS, VIII, K, 2916) olarak anlamlandırılmıştır.

TETTS’de “cangaloz / cancoloz ‘cadı, vampir’ DS 855, 856 < koncolos” (Tietze,2016: 42) olarak anlamlandırılmıştır.

Sevan Nişanyan karakancaloz³⁹ sözcüğünün Yunanca *kalikántsaros* καλικάνταρος “bir tür kötü ruh, cin” sözcüğü ile eş kökenli olduğu görüşündedir.

Anadolu anlatılarında Congolos, concolos, concolaz, conculaz, conculus, congalaz, Koncolos, Koncalıs, Kancalıs, Kara congolos, Karakoncolos gibi farklı fonetik varyantları olan Congulus, kışın en şiddetli zamanlarında ortaya çıkan, sokaklarda dolaşıp kurban seçen, insan görünümünde olan, insanlara çeşitli zararlar veren bir demonimdir. Sözcüğün kökeni Yunan Kallikantzoros’a dayandırılmaktadır. Seçkin Sarpkaya “congolosun Yozgat’ta kışın en sert dönemine verilen bir ad olduğunu” söylemektedir (2018: 274). Congolosun özellikle kış döneminde ortaya çıkması konuşurların bu adlandırmayı tercih etmesine neden olmuş olabilir. Fakat conculusun ya da fonetik herhangi bir varyantının kış dönemi anlamına rastlanılmamıştır. Sözcüğün Conculaz varyantı derleme sözlüğünde ‘İhtiyar Kadın’ anlamında; Conculaz varyantı ise ‘bozuk düzen, karmakarışık’ anlamındadır. Bizce bu varlık Derleme Sözlüğünde tespit edilen ‘ihtiyar kadın’ anlamında oluşturulan bir adlandırmadır. Demonimlerin oluşumunda cinsiyet adları sık tercih edilen bir adlandırma yöntemidir. Bu varlık yaşlı bir kadın görünümünde görüldüğü için konuşurlar ihtiyar kadın anlamında olan conculaz sözcüğünü kullanmış olabilir. Sözcüğün diğer fonetik varyantları metatez (göçüşme) neticesinde ortaya çıkmıştır.

1.4.3. Çor/ Çör

Sözcük, Derleme Sözlüğünde; “çör şeklinde yazılmış, Şeytan (Sarıkamış – Kr)” (DS, III, C-Ç, 1291) olarak anlamlandırılmıştır.

Çor/ çör TETTS’de “‘dert, keder, hastalık’ DS 1269 < krş. Kürt. Çor ‘salgın hayvan hastalığı’ Jaba- Justi 1879 s. 133” (Tietze, 2016: 253) olarak anlamlandırılmıştır.

³⁹<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/koncoloz> (erişim tarihi: 12.02.2022).

Ahmet Burak Turan, “Türk Canavarları adlı sözlüğünde çor/ çör sözcüğüyle ilgili şu bilgileri vermiştir; “Anadolu söylencelerinde Çor adında kötücül varlıklardan bahsedilir. Gözle görülmedikleri ve ateşten yaratıldıkları söylenmektedir. İyicil veya kötücül olanları mevcuttur. Her yerde bulunabilirler fakat onları sadece şamanlar görebilir. Yeryüzünde başıboş gezinmek için yaratılmış gibidirler. Her yerde bulunabilirler. Ağaç altı, karanlık kuyular, ören yerleri, yıkık evler, su kıyıları, kuyular, köprü altları gibi mekanlarda yaşarlar. Çor Vurması, Çor Çarpması, Çor Değmesi gibi deyimler onlara bağlı hastalıkları ifade eder. En çok da ağız eğilmesi, kısmi felç veya akıl kaybı gibi hasarlara sebep olurlar. Anadolu’da cin çarpmış ve ruhsal hastalıklı anlamlarında Çorlu tabiri kullanılmaktadır. Çorlar niteliklerine göre ikiye ayrılır. İyi ruhlu olanlara Akçora/ Akçor, kötü ruhlu olanlara ise Karaçora / Karaçor denmektedir” (2020: 80-81).

Çor ya da çör, Anadolu anlatılarında görülen, özellikleri bakımından cin ile benzerlik gösteren, şeytan olarak anlamlandırılan bir demonimdir. Sözcük dert, keder, sıkıntı, hastalık anlamına gelmektedir. Demonimler ile hastalık kavramı birbiriyle bağlantılıdır. Demonlar bir rahatsızlık, ruhsal hastalık olarak algılanmaktadır.

1.4.4. Dırman

Sözcük, Derleme Sözlüğünde; “dırman şeklinde yazılmış; Cin, dev (-Brs; Ulubey Dr)” (DS, IV, D, 1471) olarak anlamlandırılmıştır.

Sözcüğün kökeni olarak düşündüğümüz “dır” sözcüğü Sevan Nişanyan’a göre⁴⁰ “söylenme ve mırıldanma sesi” ses yansımali sözcüğüdür.

Dırman sözcüğü, Bursa anlatılarında görülen, cin ve dev özellikleri gösteren bir demonimdir. Sözcüğün kökeninin dır ses yansımali sözcüğe dayandığı görüşüdeyiz. Sözcük dır sözcüğünden {+man} isimden isim yapan ek ile türetilmiş olabilir. Adlandırma demonun konuşma özelliğinden ya da çıkardığı seslerden dolayı oluşturulmuş olabilir.

⁴⁰<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/dır> (erişim tarihi: 01.04.2022).

1.4.5. Dışarlık

“Dışarlık, yalnızca Giresun efsanelerinde görülen bölgesel bir demondur. Giresun efsanelerinde belirtildiğine göre, dışarlık açıkça demonik özellikler gösteren ve cinlerle müşterek hususlar sergileyen bir demondur” (Polat, 2020: 91).

Dışarlık, Giresun anlatılarında rastlanılan, cin özellikleri gösteren kara bir köpek olarak tasvir edilen, dışarıda uyuyan insanları rahatsız eden bir demonimdir. . Cin ile benzerlik gösterse de onun dışarıda uyuyan insanlara zarar vermesi Giresun yöresindeki insanların “dışarlık” adlandırmasını kullanmalarında etkili olmuş olabilir. Yani adlandırma dışarı+lık şeklinde, dışarıda olan demon anlamında oluşmuş bir adlandırma olabilir.

1.4.6. Dizban / Dizman

Dizman Derleme Sözlüğünde; “Şeytan (M: ve çevresi – Bo)” (DS, IV, D, 1532) olarak; “Dizban ise Şeytan (Kozan – Ada.)” (DS, IV, D, 1530) olarak anlamlandırılmıştır.

Dizman Manisa ve çevresi ve Bolu’ anlatılarında; Dizban ise Adana anlatılarında rastlanılan şeytan olarak anlamlandırılan bir demonimdir. Sözcüklerin kökeni hakkında kesin bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Konuşurların neye, hangi anlama dayanarak bu adlandırmayı gerçekleştirdiği bilgisine sahip değiliz.

1.4.7. Eciş Meciş

Sözcük, Derleme Sözlüğünde; “eciş meciş şeklinde yazılmış, Cin, peri cinsinden olan (Balıkesir, Şiren- Gm)” (DS, V, E-F, 1662) olarak anlamlandırılmıştır.

TETTS’de eciş meciş / ecüç mecüç şeklinde yazılmış; “cin peri cinsinden olan’ DS 1662 < eciş bücüş’ün varyantı” (Tietze, 2002: 687) olarak anlamlandırılmıştır.

Sevan Nişanyan⁴¹ sözcüğün Türkiye Türkçesi ezik büzük deyiminden evrildiği, ezik büzük deyiminin varyant biçimi olduğu görüşündedir.

Eciş meciş, Balıkesir anlatılarında görülen, cin özellikleri gösteren bir demonimdir. Eciş meciş adlandırması eciş bücüş ikilemesinin varyantıdır. Eciş bücüş

⁴¹<https://www.nisanynsozluk.com/kelime/ecisbucus> (erişim tarihi: 07.04.2022).

de Türkiye Türkçesi ezik büzük ikilemesinin varyantıdır. Adlandırma demonimin tasviri sonucu oluşmuş olabilir. Kötü korkunç bir görünümde olduğu için konuşurlar tarafından ezilmiş büzülmüş kötü bir görünümde olan anlamında eciş meciş adlandırması oluşturulmuş olabilir. Bu açılardan Sevan Nişanyan'ın görüşüne katılmaktayız.

1.4.8. Enkebir / Erkebit

“Enkebir, insanların üstüne çöküp onları boğarak öldürme yönünde eylemde bulunan bir mitik varlıktır. Sivas'tan derlenmiş bir efsanede adı geçer. Enkebir, genellikle insanların üstüne gece çökmek suretiyle onları boğup öldürmeye çalışan ruhani varlık tasavvurunun bir tür özel adlandırması ve açıklanmasıdır” (Sarpkaya, 2018: 285).

“Enkebit, İç Anadolu söylencelerinde karşımıza çıkan tabiatüstü kötü bir varlık. Söylendiğine göre başında altın bir fesi bulunmaktadır. Sağ elinin ortası deliktir. Uyuyan insanların boğazlarını sıkar, onları boğar. İç Anadolu bölgesinde söylenegelen “Enkebit gibi çöktün, git başımdan!” deyimini de buradan gelmektedir” (Turan, 2020: 91).

Enkebir/ Enkebit Anadolu anlatılarında görülen, ağırlığı fazla olan siyah bir gölge gibi tasvir edilen bu açıdan karabasan ile benzerlik gösteren insanların gece üstüne çöküp onları boğmaya çalışan bir demonimdir. Sözcüğün kökeni belirsizdir. Fakat Enkebit sözcüğü Ankabut sözcüğünün farklı bir fonetik varyantı olabilir. Ankabut, Arapça ‘*kb* kökünden gelen ‘*ankabūt* “örümcek” sözcüğünden alıntıdır. Bu sözcük Aramice/Süryanice aynı anlama gelen ‘*akkabītā* sözcüğü ile eş kökenlidir.⁴²

1.4.9. Erişif (Erişik(Li))

Sözcük, Derleme Sözlüğünde; “Erişif (erişik(li)) şeklinde yazılmış, Cin, peri (İrişli) (Bayburt Sarıkamış, Selim- Kr) (erişik (li)) Çavuşköy Babaeski – Krk)” (DS, V, E-F, 1772) olarak anlamlandırılmıştır. Ayrıca sözlükte geçen “*erleşikli: Cin

⁴²<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/ankebut> (erişim tarihi: 15.04.2022).

çarpmış. (Darıveren Acıpayam – Dz) ve * erlenmek (erleşmek): Cin çarpmak” DS, 1775 maddeleri de bu varlığın adı ile ilişkili görülmüştür.

Erişikli, TETTS’de “‘cin çarpmış; sinirli, çabuk öfkelenen, sağı solu belli olmayan’ DS 1772 < EOsm. (Tietze, 2016: 631) olarak anlamlandırılmıştır.

Erişik/ Erişif Anadolu anlatılarında rastlanılan cin ile benzerlikler gösteren insanlara zarar veren bir demonimdir. Sözcüğün kökeni er – fiiline dayanmaktadır. Sözcük er-iş+ik şeklinde türetilmiştir. Ermek fiili olmak, olgunlaşmak anlamlarına gelmektedir. Bu adlandırma da tıpkı geçkin adlandırmasında olduğu gibi örtmece neticesinde oluşmuş bir adlandırma olmalıdır. Demonlar insanlardan daha üstünmüş gibi bir algı oluşturulmakta ve adlandırmalar da bu doğrultu da gerçekleşebilmektedir. Yani konuşurlar demonlara anlamca yücelik, üstünlük anlamında sözcükler vererek onlardan gelebilecek her türlü kötülükten korunduklarını düşünmektedirler. Bu durum demonlara karşı, korkuya karşı oluşturulmuş bir korunma mekanizmasıdır. Dil korkuya karşı korunma mekanizması olarak kullanılmaktadır diyebiliriz.

1.4.10. Geçkin / Geçkinci/ Geçkinciler

“Geçkinciler, Türkiye sahası efsanelerinden Muğla’dan derlenen efsanelerde bulunan bir demondur. Bu adlandırma Muğla’ya ait bir adlandırmadır. Geçkincilerin genel özellikleri aslen genel Türk mitik tasavvurlarında cinlere atfedilen özelliklerdir fakat efsanelerde Geçkinciler cinlerin belli bir tasvir ve yelemi seçilerek anlatılır. Bu nedenle Geçkinciler’in ayrı bir demon türü olduğu söylenebilir” (Sarpkaya, 2018: 263).

“Geçkinci, Muğla efsanelerinde görülen ve bu şehre mahsus demonlardan biridir. Geçkinci, birçok yönüyle farklı demonlara ait özellikleri de taşır. Al karılarının su kuyularından gelmeleri, cinlerin ve şeytanların belirli yerlerde yaşamaları yahut birtakım demonların muayyen dönemlerde ortaya çıkmalarından farklı olarak geçkinci, su kuyusu etrafındaki bir topraktan çıkar. Üstelik geçkinciler, diğer demonlar gibi, yaşadıkları belirli bir yer olmadığı için insanlara da kendi istekleri dışında görünmezler” (Polat, 2020: 102).

Sözcük, Derleme Sözlüğünde geçkin şeklinde yer almış, “cin, peri. (Pınarlıbelen * Bodrum- Mğ)” (DS, VI, G, 1963) olarak anlamlandırılmıştır.

Geçkin, geçkinci, geçkinciler olarak üç farklı biçimde yalnızca Muğla yöresinin anlatılarında karşılaştığımız bu demonim cin ile benzer özellikler göstermektedir. Belli bir görüntüsü olmayan bu varlık insanlarda korku uyandırır. Sarpkaya, “*geçkincilerin tasviri olarak detaylı belirtilmediklerini daha çok kaynağı belli olmayan bir ses veya gürültü şeklinde olduklarını açıklamıştır. Ona göre bu gürültü ve karmaşa demonların kaos sembolü olmasıyla ilgilidir ve kaynağı belli olmayan ve insanı korkutan ses mitik bir varlığa aktarılır ve Geçkinciler tasavvuru oluşturulur*” (2018: 263-264).

Geçkinciler adlandırması bu varlık cin ile benzer özellik gösterdiği için örtmece ile oluşturulmuş bir adlandırma olabilir. Cin sözcüğü dilde tabu bir sözcüktür. Bu sözcük yerine Üç harfliler, Bizden İyiler, İyi sıhhatte olsunlar gibi örtmece adlandırmalar kullanılmaktadır. Geçkinciler de tıpkı bu örtmeceler gibi bir adlandırma olabilir. Geçkin sözcüğü yaşça büyük, olgun insanlar için kullanılan bir sıfattır. Geçkin sözcüğünün bu anlamı bu demona yüklenmiş olabilir. Konuşurlar bu varlıktan korktukları için onu üstün görmüş ve bu adlandırmayı kullanmış olabilirler.

1.4.11. Gezer

Gezer, Derleme Sözlüğünde; “1. Cin, peri, ölü ruhu vb. hayali şeyler. (-Kr-MI)2.Geceleri kötü niyetle dolaşan (kimse) (-MI)” (DS, VI, G, 2022) olarak anlamlandırılmıştır.

Gezer adlandırması Malatya anlatılarında rastlanılan bir demonimdir. Bu demonim yalnızca derleme sözlüğünde tespit edilmiştir. Bundan dolayı adlandırma hakkında detaylı bir bilgiye sahip değiliz. Gezer Türkçe gez- fiilinden (Eski Türkçe *kez-* “dolanmak, gidip gelmek” fiilinden evrilmiştir⁴³.) {+er} fiilden isim yapım ekiyle türetilmiş olmalıdır. Adlandırma olay sonucu oluşmuş bir adlandırma niteliğindedir. Geceleri herkes uyurken dolaşan gezen bir varlık için “gezer” adlandırmasının konulması olasıdır. Nitekim geceleri uykulu bir şekilde yani uyku halindeyken gezen dolaşan insanlar için “uyurgezer” denilmektedir.

⁴³<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/gezmek> (erişim tarihi: 03.05.2022).

1.4.12. Haftar / Haftık / Haftik

“Haftar belli bir bölgenin efsanelerinde adı geçen ve birbirinden farklı demon tasavvurlarını bünyesinde barındıran özel adlı bir demondur. Haftar adlandırması sembolik olarak korkunun nesnesinin belli bir bölgenin dil özelliğine göre karşılanmasıyla alakalıdır”(Sarpkaya, 2018: 269).

Haftar, haftık/ haftik / heftik / haftik vurması / heftik vurması gibi çeşitli varyantları olan bu varlık, Diyarbakır efsanelerinde karşılaşılan, lohusalara ve yeni doğmuş çocuklara zarar verdiği düşünülen bir demonimdir. Bu adlandırma bir olay, durum sonucunda konuşurlar tarafından oluşturulmuş bir adlandırmadır. Söz konusu olan varlık yeni doğmuş bir haftalık yani yedi günlük bebeklere zarar verip onları öldüren bir varlıktır. Bundan dolayı anlatıcılar bu varlık için haftık adlandırmasını kullanmışlardır. Farsça ve Orta Farsça “yedi” demektir. Yani bu adlandırma haft+ ik / haft+ar şeklinde türetilmiş bir adlandırma olabilir. {+ik} eki isimden isim yapan küçültme ekidir. Bu adlandırmada haftık “haftalık” anlamında olmalıdır.

1.4.13. Hahoç

Sözcük, Derleme Sözlüğünde; “Hahoç şeklinde yer almış; Çocukları korkutmak için söylenen hayali yaratık, öcü (Uluşiran * Şıran – Gm.)” (DS, VII, H-İ, 2252) olarak anlamlandırılmıştır.

Hahoç, Gümüşhane anlatılarında görülen, çocukları kokutmak maksadıyla söylendiği düşünülen yaratık öcü diye anlamlandırılan bir demonimdir. Sözcüğün kökeni hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Yalnızca çocukları korkutmak amacıyla oluşturulan çoğu adlandırma gibi bu adlandırmanın da yansıma seslerden oluşturulduğu görüşündeyiz.

1.4.14. Hebep

Sözcük, Derleme Sözlüğünde; “Hebep şeklinde yer almış, Hortlak (Alacalar, Kırkağaç – Mn)” (DS, VII, H-İ, 2324) olarak anlamlandırılmıştır.

Hebep, Manisa anlatılarında rastlanılan, hortlak ile benzerlikler gösteren bir demonimdir. Sözcüğün kökeni hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Fakat Hebep sözcüğünün yansıma ses kaynaklı oluşturulan bir sözcük olduğu düşüncesindeyiz.

1.4.15. Hıbilik (Hibilik / Gıbilik)

“Hıbilik, Türkiye sahası efsanelerindeki demonlardan biridir. Malatya efsanelerinde yer almaktadır. Hıbilik de genel Türk mitik düşünce ve tasavvurlarının Türkiye sahasındaki inançlarında yer alan çeşitli demonların varyantlarından biridir” (Sarpkaya, 2018: 278).

“Türkiye’nin bazı yörelerinde yaşayan insanların demonolojik görüşlerine göre, görünüş itibarıyla “Al Karısı” şeklinde olan demonik bir varlık. Ona “gıbilik” da denilmiştir. Ancak hıbilik’in ondan bir farkı vardır. “Al Karısı” sadece yeni doğmuş kadınları rahatsız eder ama “hıbilik” kadın, erkek hiç kimseye rahat vermez. “Hıbilik” genellikle yalnız kadın görünüşündedir ancak erkek görünüşlüsü de vardır. O, yanına gittiği kişinin göğsüne çöker ve ölene kadar boğazını sıkar. İnanışa göre, “hıbilik”, onu yakalayan birine bol bol altın verir. Bazı yörelerdeki görüşlere göre, “hıbilik”, uykudayken insanların üzerine çöken kötü ruhtur. “Hıbilik” kimi basarsa, o insan yerinden kıpırdayamaz, dili tutulur ve ter basar” (Beydilli, 2005: 237)

Sözcük, Derleme Sözlüğünde “Hıbilik (hibilik) şeklinde yer almış, Hayalet, kabus (Kemaliye – Ecz.; Ağın – El.)* Arapkir – Ml.)”(DS, VII, H-İ, 2356) olarak anlamlandırılmıştır.

Hıbilik ya da Gıbilik Malatya anlatılarında rastlanılan, Albastı ve Karabasan özellikleri gösteren kabus olarak anlamlandırılan insanlara zarar veren bir demonimdir. Sözcüğün kökeni hakkında bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Fakat sözcüğün hıbil/ gıbil ses yansımalı sözcükten {+Ik} isimden isim yapan küçültme eki ile türetildiği düşüncesindeyiz. {+Ik} eki yansıma ses kökenli demonimlerde işlek olan bir ektir.

1.4.16. Henkür Menkür / Hıncır Munkur

Derleme Sözlüğünde; “Henkür menkür, Boş inançları olanlarca var olduklarına inanılan cin, peri hayalet vb. yaratıklar. (Şiran- Gm)” (DS, VII, H-İ, 2340) olarak anlamlandırılmıştır.

Hıncır Munkur

“Anadolu halk söylencelerinde yer alan doğaüstü kötücül bir yaratık. Yakaladığı insanları önce boğarak öldürür sonra da yer” (Turan, 2020: 118).

Henkür Menkür ve varyantı olduğunu düşündüğümüz Hıncır Munkur Gümüşhane anlatılarında rastlanılan, cin peri olarak bir demonimdir. Sözcüklerin kökeni hakkında kesin bir bilgi yoktur. Fakat sözcüğün ses yansımaları bir sözcükten türettiği düşüncesindeyiz. Sözcükler hEn (ses yansımaları sözcük) {+kÜr} mEn (Ses yansımaları sözcük) {+kÜr} şeklinde türetilmiş olabilir. Ses yansımaları sözcüklerde ikilemeler sıklıkla görülür. Bu adlandırma da ikilemeden oluşan ses yansımaları bir adlandırma olabilir.

Ayrıca henkür menkür’ün “bilmemek; şiddetli ve korkulu olmak” anlamındaki neker (nekâre) kökünden türeyen terim olarak berzah âleminde insanları sorguya çekeceği belirtilen iki meleği ifade eden münker ve nekîr⁴⁴ sözcüğünden gelme olasılığı da mevcuttur.

1.4.17. Hırtık

“Anadolu’da anlatılan kötü bir varlık. Üst kısmı insan alt kısmı hayvan şeklindedir. Bedeni tüylerle kaplı, ayakları ters olarak anlatılır. İnsan kılığına girip, kılığına girdiği kişinin yakın arkadaşlarına veya akrabalarına gider. Onlarla konuşur ve hileyle yollarını şaşırtıp orman ya da akarsu kıyısına götürür. Sonra da boğar” (Turan, 2020: 118).

Sözcüğün kökeni olarak düşündüğümüz hirt sözcüğünün kökeni Sevan Nişanyan’a göre⁴⁵ belirsizdir. Ayrıca “Kürtçe (Kurmanci) *xurt* "güçlü, kuvvetli,

⁴⁴ <https://islamansiklopedisi.org.tr/munker-ve-nekir>

⁴⁵ <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/hirt> (erişim tarihi: 16.05.2022).

gürbüz". Ancak Kürdce sözcüğün kökeni ve eskiliği hakkında bir fikrimiz yoktur.” açıklamasını yapmıştır.

Hırtık, Anadolu anlatılarında rastlanılan yarı insan yarı hayvan olarak tasvir edilen bir demonimdir. Sözcüğün kökeni açık değildir. Sözcük hırt sözcüğünden {+ık} küçültme ekiyle oluşturulmuş olmalıdır. Fakat hırt sözcüğünün anlamı açık değildir. Kürtçede güçlü anlamında olan xurt sözcüğünün fonetik bir varyantı olabilir. Ama semantik açıdan bu adlandırmada hırt sözcüğünün köken olarak xurt sözcüğüne dayanmadığı görüşündeyiz. Varlıkların tasviri sonucunda birçok adlandırma gerçekleştirilmektedir. Fakat hırtık adlı varlığın anlatılarda güçlü, kuvvetli olduğuna dair herhangi bir argüman bulunmamaktadır. Bundan dolayı hırt sözcüğü ile xurt sözcüğünün semantik açıdan farklı olduğu görüşündeyiz.

1.4.18. Hohu (Hohucuh)

Sözcük, Derleme Sözlüğünde; “Hohu (hohucuh) şeklinde yer almış, Umacı, düşsel yaratık. (Ulukışla* Bor- Nğ)” (DS, XII, Ek-I, 4518) olarak anlamlandırılmıştır.

Hohucuk, TETTS’de “çocuk dilinde umacı’DS 2395 olarak anlamlandırılmış; sözcüğün etimolojisi < Erm. hoh ya da hohon a.m. + -cuk” (Tietze, 2002: 497) olarak açıklanmıştır.

Hohu/ hohucuk, Niğde anlatılarında görülen, umacı olarak anlamlandırılan, olağanüstü bir varlıktır. Sözcüğün kökeni hoh yansıma sözcüğüne dayanmaktadır. Bu adlandırma çocukları korkutmak amacı ile oluşturulmuş bir adlandırmadır. Hohucuh sözcüğü hoh ses yansımali sözcükten {+cuk/cuh } küçültme ekiyle türetilmiştir.

1.4.19. Hombu (Homhom (I), Hommu, Homurtu)

Sözcük, Derleme Sözlüğünde; “hombu (homhom (1), hommu, homurtu) şeklinde yazılmış; Çocukları korkutmak amacıyla söylenen hayali yaratık, cin, şeytan. (-Krs)” (DS, VII, H-İ, 2400) olarak anlamlandırılmıştır.

Hombu, Kars anlatılarında rastlanılan cin şeytan gibi demonlarla benzerlikler gösteren çocukları korkutmak amaçlı söylendiği düşünülen bir demonimdir. Hombu sözcüğünün varyantları olan homhom, hommu, homurtu sözcüklerinden sözcüğün

kökeninin hom ses yansımali sözcüğüne dayandığını söyleyebiliriz. Hom homur⁴⁶ sözcükleri öfkeli söylenme sesleridir. Bugün Türkiye Türkçesinde homurdamak, homurdanmak fiileri ve homurtu ismi yaygın olarak kullanılan sözcüklerdir. Bu adlandırma söz konusu olan demonun çıkarmış olduğu sestem oluşturulmuş yansıma kökenli bir adlandırma olmalıdır.

1.4. 20. Hothot / Hotot

Hothot, Derleme Sözlüğünde; Cin, peri (Yukarı Toklu * Taşlıcay Ağ)” (DS, XII, Ek-I, 4519) olarak anlamlandırılmıştır.

Hothot, Ağrı anlatılarında görülen, cin ile benzerlikleri bulunan bir demonimdir. Adlandırma ses yansımali hot sözcüğünün tekrarı sonucu ikileme ile oluşturulmuştur. Ses yansımali adlandırmalarda ikileme çok sık görülen bir durumdur.

Hotot ise Derleme Sözlüğünde; Hortlak. (Derbent, * Alaşehir – Mn)” (DS, VII, H-İ, 2420) olarak anlamlandırılmıştır.

Hotot Manisa anlatılarında görülen, hortlak ile benzerlikler gösterilen bir demonimdir. Sözcüğün kökeni hakkında bilgiye sahip değiliz. Fakat hototun hothot sözcüğünün fonetik varyantı olması olasıdır. Sözcük köken olarak hot yansıma sesine dayanmaktadır.

1.4.21. Hotik

Sözcük, Derleme Sözlüğünde; “hotik şeklinde yer almış; Cadı, hortlak (-Bo) (DS, VII, H-İ, 2419)” olarak anlamlandırılmıştır.

Hotik Bolu anlatılarında görülen, cadı ve hortlak özellikleri barındıran bir demonimdir. Sözcüğün kökeni hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Yansıma ses kaynaklı oluşturulmuş bir adlandırma olabilir. Sözcük hot yansıma sesinden {+ik} küçültme ekiyle türetilmiş olmalıdır.

⁴⁶<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/homurtu> (erişim tarihi: 23.05.2022).

1.4. 22. Hömere

Sözcük, Derleme Sözlüğünde; “hömere şeklinde yer almış; Cadı Kadın (Cemele-Krs)” (DS, VII, H-İ, 2432) olarak anlamlandırılmıştır.

Hömere Kırşehir anlatılarında rastlanılan, cadı özellikleri gösteren cadı olarak anlamlandırılan bir demonimdir. Bu varlığın adlandırması hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Hömere sözcüğünün etimolojisi açık değildir.

1.4. 23. Ivkar

Sözcük, Yeni Tarama Sözlüğünde; “ıvkar şeklinde yer almış; Gulyabani, cin, şeytan” (YTS, s. 111) olarak anlamlandırılmıştır.

Ivkar, şeytan, cin olarak anlamlandırılan bir demonimdir. . Sözcüğün kökeni açık değildir.

1.4. 24. Kardek

“Kardek, Bingöl efsanelerinde tespit edilen ve Bingöl’de de yalnızca belirli bir yörede varlığına inanılan demonik bir varlıktır. Kardek, insanlara hem insan hem de hayvan suretinde görülür ve belirli aralıklarla insanları kaçırmış; köyde çağrı yapar ve insanlara adlarıyla seslenir; insan ve hayvan karışımıdır” (Polat, 2020: 123).

Recai Bazancir’in Bingöl Efsaneleri adlı yüksek lisans tezinde kardek hakkında şu efsane yer almaktadır;

“Şimdi bizim bu yörede herhangi bir köyde Kardek denilen bir hayvan şekli artık insan mı, hayvan mı, köyün uzağından köye çağrı yapıyormuş. Felan kes gelsin, o gelsin gibi. Birkaç kişi gitmiş. Biri gitmiş gelmemiş, iki kişi gitmiş gelmemiş. Tabi Kardek arka arkaya gelmiyormuş. Senede bir defa, ayda bir defa ya da iki senede bir geliyormuş. Bu seneler içerisinde birkaç kişi gitmiş, gelmemiş. Bunu uğursuz bir insan-hayvan olarak anıyorlar. Ama insan şekliyle milleti çağırıyormuş. Zamanla bunlar gidip gelmeyince bu sefer köylü gitmek istemiyor. Hala da bizim bu halk yöresinde “Kardek mi seni çağırırdı” yani ölüme mi götürüyor? diye falan çok eski bir efsane vardır. Fakat o olaylar hala bizim yöre halkında dilden dile dolaşmaktadır

(Alıncık- Bingöl, Mehmet Emin Bazancir, 69, Emekli Müdürü, Arkadaşından)”(Bazancir, 2010: 80).

Seçkin Sarpkaya’ya göre “Kardek tasvirsizlik ve eylem bakımından Congulus ve türevi varlıkların belli bir bölgeye özel adlandırmasıdır. Bu adlandırmanın bir şehirden başka bir şehre değişmesi çeşitli sebeplere bağlı olabilir. Buradaki adlandırma korkutan nesneyi ve tabii ki korkuyu tanımlama, algılama ve onu ifade ederken kolaylık sağlama sürecinin bir sonucudur. Efsanenin anlatıcısı da dinleyicisi de Kardek denildiğinde artık karanlık dünyaya ait bir ötekinin, bir tehlikenin anıldığını bilir” (2018: 291).

Kardek Bingöl anlatılarında rastlanılan, insan hayvan karışımı bir görüntüye sahip olan, insnalara adlarıyla seslenip onları kaçırap bir demonimdir. Kardek sözcüğünün kökeni belirsizdir.

1.4.25. Karoğla

Sözcük, Derleme Sözlüğünde,“karoğla şeklinde yer almış; Gece kadınların yatakları üzerine abandığı sanılan peri (-Çr.)” (DS, VIII, K, 2667) olarak anlamlandırılmıştır.

Karoğla, Çorum anlatılarında rastlanılan, karabasan ile benzerlikler gösteren bir demonimdir. Sözcüğün kökeni bilinmemektedir. Fakat karabasan ile benzerlikler gösteren bu varlığın Karabasan adlandırmasının varyantı olduğu görüşündeyiz. Karabasanın Çorum bölgesine ait özel bir adlandırması olmalıdır.

1.4.26. Kırkbasan

“Çukurova’da bilinir ki kim şalvarını yastığın altına koyup yatarsa onu kırkbasar. Böyle uyuyan kişi gece üzerinde bir ağırlık hisseder, gözlerini açtığında yanında kısa boylu kırk adam görür. Bunlar onu götürmek için uğraşmaktadır. Kimi kolunu çeker, kimi bacağını. Kimisi de üzerine çıkıp onu boğmaya çalışır” (Turan, 2020: 142).

Kırkbasan, Çukurova bölgesinde görülen, karabasan ile benzerlik gösteren, insanları uykuda rahatsız eden korkutan bir demonimdir. Kırkbasan sıfat-fiil grubuyla oluşturulmuş bir adlandırmadır. Adlandırma Türkçe kırk ismi ve basmak fiili üzerine

{-an} partisip eki getirilerek oluşturulmuştur. Kırkbasan adlandırması karabasan adlandırması ile benzerlik göstermektedir. Varlığın görünümü sonucunda oluşmuş bir adlandırmadır. Anlatıcılar bu varlığı kırk adam olarak tasvir etmektedirler. Bundan dolayı “kırkbasan” adlandırması oluşturulmuştur.

1.4.27. Korkut

Sözcük, Derleme Sözlüğünde, “korkut şeklinde yer almış, Cin, şeytan gibi hayali yaratıklar. (Bağıllı Gelendost – Isp.)” (DS, VIII, K, 2926) olarak anlamlandırılmıştır.

Sözcük yalnızca derleme sözlüğünde tespit edilmiş başka hiçbir kaynaktan “korkut” adına rastlanılmamıştır. Derleme sözlüğünden elde edilen bilgiler ışığında korkut, Isparta anlatılarında görülen, cin, şeytan gibi hayali yaratık olarak tanımlanan bir demonimdir. Sevan Nişanyan⁴⁷ Korkut adının kökeninin Dede Korkut kaynaklı ad ETr "koruyan kut" olduğu görüşündedir; Nişanyan sözcük hakkında şu bilgileri vermektedir, “Oğuznamelerde bilge ihtiyar (kam) figürünün geleneksel adıdır. 13.-14. yy.’da Bayburt-Ahıska sahasında anlatılan Korkut Ata öyküleri, Dede Korkut Hikayeleri adı altında derlenmiştir. İsmi anlamı açık değildir. 'Korkutmak' fiilinden ziyade, kor-kut şeklinde bir bileşik ad düşünülebilir.” Nişanyan’ın yapmış olduğu etimoloji Dede Korkuttaki korkut adı için doğruluk payı taşıyor olabilir fakat demonim olarak incelemekte olduğumuz korkut adının kökeni bizce basit bir şekilde korkmak fiiline dayanmaktadır. Sözcüğün “koruyan kut anlamında kor-kut şeklinde derin bir etimolojiye dayanması bizce olası bir durum değildir. Sözcük bizce korkmak fiili üzerine {-ut} fiilden isim yapan ek ile oluşturulmuştur. Bu ek dilde işlek olan bir ek değildir; “-t, (I)t/- (U)t ekiyle yapılan sıfatlar birkaçı geçmez: düşüt” sakat, el ve ayak gibi bir organı kusurlu” TTS, Korkut “korkunç, korkulu” TTS, Onat “uygun, iyi, elverişli” TTS (Korkmaz, 2014: 171).”

⁴⁷<https://www.turkadlar.com/?c=&ad=korkut> (erişim tarihi: 10.06.2022).

1.4.28. Mekir / Mekir Nekir

“Mekir, Türkiye sahası mitik tasavvurlarında cin türünden bir varlık olarak geçer. İncelenen efsaneler içinde Erzurum’dan derlenen bir efsanede bulunan Mekir, doğrudan korkuyla ilgili bir varlıktır” (Sarpkaya, 2018: 283).

Mekir, Derleme Sözlüğünde;“1. Umacı, hortlak. (Şarkışla ve çevresi. * Suşehri, Karadoruk * Gürün, Hacıilyas * Koyulhisar- Sv; Türkmen aşireti * Bünyan- Ky) 2. Şeytan (Gönen * Yeşilova – Brd)” (DS, IX, L-R, 3153) olarak anlamlandırılmıştır.

Sözcüğün varyantı Mekir nekir ise Derleme Sözlüğünde; “1. Cin, şeytan 2. Hortlak. (Uluşiran- * Şira – Gm) (Küçük İsa Zile- To)” (DS, XII, Ek -I, 4590) olarak anlamlandırılmıştır.

TETTS’de sözcük “Mekr/ meker/ mekir şeklinde yazılmış; ‘hile, düzen’ < Ar. makr a.m.” (Tietze, 2016: 181) olarak anlamlandırılmıştır.

Erzurum anlatılarında rastlanılan cin ve hortlak olarak anlamlandırılan bir demonimdir. Mekir sözcüğünün kökeni Arapça ‘hile, düzen’ anlamına gelen ‘makr’ sözcüğüne dayanmaktadır Adlandırma demonun özelliği sonucunda oluşturulmuş bir adlandırmadır. Demonlar çeşitli hile ve oyunlarla insanları kandırıp kaçırıp çoğu zaman ölümlerine neden olmaktadır. Hile demonlarla bütünleşmiş bir kavramdır ve demonimlerde hile anlamına gelen sözcükler kullanılmıştır. Sözcüğün Mekir Nekir varyantı ise mekir sözcüğünün ses tekrarı ile ikileme sonucu oluşturulmuştur. Demonimlerde ses tekrarı yoluyla ikilmelere başvurulmuştur; eciş meciş, henkür menkür/ hıncır munkur gibi.

1.4.29. Mellavuş

Sözcük, Derleme Sözlüğünde; “mellavuş şeklinde yazılmış, Öcü (Uluşiran * Şiran- Gm)” (DS, XII, Ek -I, 4591) olarak anlamlandırılmıştır.

Mellavuş, Gümüşhane anlatılarında rastlanılan, öcü olarak anlamlandırılan bir demonimdir. Sözcüğün kökeni açık değildir.

1.4.30. Momo (Momoç, Moo)

Momo ve varyantları Derleme Sözlüğünde; “Hayali korkunç yaratık (Akarsu Ardanuç- Ar.)” (DS, IX, L-R, 3209) “Momocu: Umacı (Bahçeli Bor- Nğ)” (DS, IX, L-R, 3209), “Momo (Momu, mömüllü): Gerçekdışı, korkunç varlık, öcü. (momu) (-Çr.) (mömüllü) (-Çr-)” (DS, 4598) olarak anlamlandırılmıştır.

Sözcük TETTS’de “bobo/bobos/ momo / momoç/ momucu/ popos şeklinde yer almış; ‘umacı, küçük çocukları korkutmak için uydurulmuş yaratık’ DS 715, 3209, 3469, K. Emiroğlu 1989 s. 57 < çocuk dili kelimelerinden olduğu için aslını tespit etmek zordur (Alm.da çocukları korkutmak için “ Der Momo kommt! denir)” (Tietze, 2016: 747) olarak açıklanmıştır.

Momo, Anadolu anlatılarında farklı varyantlarına rastlanılan, umacı, korkunç yaratık olarak anlamlandırılan bir demonimdir. Sözcük çocukları korkutmak amacıyla çocuk diliyle oluşturulmuş bir sözcüktür. ‘Mo+mo’ ses tekrarıyla oluşturulmuş ses yansımali bir sözcük olduğu düşüncesindeyiz. Momunun çocuk dilinde ayı, kurt gibi hayvan anlamları da var. Bu hayvanlar tehlikeli ve yırtıcı hayvanlardır. Konuşurlar bundan dolayı çocukları korkutmak için bu adlandırmayı kullanmış olmalıdır.

1.4.31. Muzu

Sözcük Derleme Sözlüğünde, “muzu şeklinde yer almış; Cadı (İshaklı Bolvadin – Af)” (DS, IX, L-R, 3227) olarak anlamlandırılmıştır.

Muzu, Afyon anlatılarında görülen Cadı olarak anlamlandırılan bir demonimdir. . Sözcüğün kökeni belirsizdir. Yansıma ses kaynaklı oluşturulmuş bir sözcük olmalıdır.

1.4.32. Nönnü

Sözcük Derleme Sözlüğünde; “Nönnü şeklinde yer almış, Hortlak, umacı (* Merzifon köyleri – Ama.)” (DS, IX, L-R, 3255) olarak anlamlandırılmıştır.

Nönnü Amasya anlatılarında rastlanılan hortlak ve umacı gibi olan bir demonimdir. Sözcüğün kökeni hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Çocuk diline dayanan ses yansımali bir sözcük olmalıdır.

1.4.33. Obur/ Ubur

Sözcük, Derleme Sözlüğünde; “obur şeklinde yazılmış, Hortlak (Veliköy – Rz.)” (DS, IX, L-R, 3261) olarak anlamlandırılmıştır. Sözcüğün farklı fonetik varyantı olduğunu düşündüğümüz Ubur sözcüğü ise Derleme Sözlüğünde; “ubur şeklinde yer almış; Hortlak (Güneyce – Rz.)” (DS, XI, U-Z, 4020) olarak anlamlandırılmıştır.

Obur Türkçe Sözlükte, “Gereğinden çok yemek yiyen, doymak bilmeyen (kimse)” (TS, 1668) olarak anlamlandırılmıştır.

Obur, TETTS’de ‘hortlak’ “DS 3261, R.Dankoff 1991 s.213, ‘ the tape- worm; or some fancied animal in the sotmach; or, canine hunger’ J. Redhouse 1890 s. 234 olarak anlamlandırılmış ve “birçok Slav dilinde tespit edilen upır münasebetiyle ve kelime aslında ob-/op- filinin bir müştakı olarak Slav dillerine geçmiş bir leksem olması, onun çok az izini muhafaza eden Türkiye Türkçesi bakımından o kadar mühim görünmüyor. Karaçay: obur ‘cadı, Hexe’ W. Pröhle 1909 s. 125 xx” şeklinde açıklanmıştır” (Tietze, 2016: 102).

Nişanyan⁴⁸ sözcüğün Farsça *awbār* “gürültüyle yiyen, yalayıp yutan” sözcüğünden alıntı olduğu görüşündedir.

Neşe Işık, Doğu Karadeniz Efsanelerini Derleme Araştırma (Trabzon, Rize ve Artvin Efsaneleri) adlı yüksek lisans tezinde obur hakkında şu bilgileri vermiştir; “*Kötü ruhlu insanlar, öldükten sonra hortlayarak dere kenarlarında, köprü başlarında dolaşmaya çıkar. Bunlara hortlak anlamında kullanılan “hobur” adı verilir*” (Işık, 1998: 99).

Ahmet Burak Turan, Türk Canavarları adlı sözlüğünde “*Obur / Ubur hakkında şu bilgileri vermektedir; İri başlı, kuyrukları uzun, kocaman varlıklardır. Ağızlarından ateş çıkarabilir ve dilerlerse uçabilirler. Geceleri mezarlarından çıkıp insanları rahatsız ettikleri anlatılmaktadır. Gördükleri her şeyi yiyip yutarlar. Ele geçirdikleri insanların içine girer ve onları sürekli yemeye iterler. Musallat olduğu kişi yedikçe yer ama bir yandan da zayıflar. Çünkü yedikleri Ubur tarafından sindirilmektedir. Azgın, açgözlü, her şeyi yutan bir varlıktır. Leş dahi yer. Korkup çekindiği kimse yoktur*” (2020: 187).

⁴⁸<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/obur> (erişim tarihi: 19.06.2022).

Obur anlatılarda rastlanılan, hortlak ile benzer özellikler gösteren mezardan çıkıp insanları ve her şeyi yiyip yutan bir demonimdir. Sözcüğün kökeni Türkçedir. Gereğinden fazla, çok fazla yediği ve doymadığı için bu varlık “obur” olarak adlandırılmıştır.

“Obur sözcüğü anlam daralmasına uğramış bir sözcüktür. Bir göstergenin “gösterilen” yönü eskiye göre daralır, bir başka deyişle, sözcük, eskiden anlattığı nesnenin bir bölümünü, bir türünü anlatır duruma gelirse buna anlam daralması adı verilir. Türkçede, oğulla birlikte, daha Köktürk yazıtlarında geçen oğlan, Eski Türkçede ve uzun yüzyıllar boyu hem kız hem erkek çocuk için kullanılıyordu. Bugün yalnız erkek çocuk için kullanılmaktadır” (Aksan, 1990: 215). Obur sözcüğü de başta çok fazla yeme özelliğiyle ön plana çıkan insanlara zarar veren bir demon imken zamanla dilde çok fazla yemek yiyen insanlar için kullanılan bir sözcük olmuştur. Sözcük Türkçe sözlükte çok fazla yiyen insan anlamındadır.

1.4. 34. Ocuk

Sözcük, Yeni Tarama Sözlüğünde, “ocuk şeklinde yer almış; Şeytan” (YTS, 159) olarak anlamlandırılmıştır.

Ocumak fiili Türkçe Sözlükte, “ocumak şeklinde yer almış; “1. Bir şeyden korkmak, ürkmek, çekinmek. 2. Bir şeyden soğumak” (TS, 1669).

Sözcük TETTS’de ocuk şeklinde yazılmış ‘şeytan’ TS 2909. xx olarak anlamlandırılmıştır. Sözcüğün kökeni ocu-(kork) fiili ve bu fiilin varyantları olan ocut -ocun-, ocundur- fiilleri de şöyle açıklanmıştır;

ocu- ‘korkmak, yılmak, tiksilmek; bir şeyden soğumak’ DS 3263. x ocut- ‘ korkutmak, yıldırım, rahatsız etmek, bıktırmak; soğutmak’ DS3263- 64 < ocu- fiilinin causativum hali. X ocun- ‘korkmak, çekinmek’ TS 2909. XX ocundur – ‘korkutmak’ TS2909. XX (Tietze, 2016: 107-108)

Ocuk şeytan olarak anlamlandırılan bir demonimdir. Sözcüğün kökeni etimoloji sözlüklerinde belirtildiği gibi ocu- (kork-) fiiline dayanmaktadır. ocu- fiilinden {-k }fiilden isim yapım ekiyle türetilmiş bir sözcüktür. Korkulan, korkutan anlamına gelmektedir.

1.4.35. Oğrak

“Oğrak, Ağrı ’dan derlenen üç efsanede yer alan özel adlı bir demondur. Cinlere ait özelliklerin sadece belli bir kısmını üstlenir. Bu da Oğrak’ın belirli bir işlevselliğe sahip olduğunu ve anlatıcı tarafından birtakım korkutucu olayların kişileştirilmesinde kullanıldığını gösterir” (Sarpkaya, 2018: 271).

“Oğrak, yalnızca Ağrı efsanelerinde görülen demonik bir varlıktır” (Polat, 2020: 131).

Oğrak, Derleme Sözlüğünde; “oğrak” şeklinde yer almış, “1. İnanişâ göre cin peri çarpması. 2. İnanişâ göre cin topluluğu (Bayburt * Selim- Kr)” (DS, XII, Ek-I,4609) olarak anlamlandırılmıştır.

Oğrak, Ağrı efsanelerinde görülen, yollarda insanların karşısına hayvan suretinde çıkıp korkutan ama zarar vermeyen bir demonimdir. İnsanların karşısına yolda hiç beklenmedik bir anda çıkması konuşurların oğrak/ uğrak adlandırmasını kullanmasında etkili olmuş olabilir. Uğramak ⁴⁹ Eski Türkçe *oğra-* veya *uğra-* “rastlamak, denk gelmek, üstüne varmak” fiilinden evrilmiştir. Bu fiil Eski Türkçe *uğur* “denk gelme” sözcüğünden Eski Türkçe {±(g)A-} ekiyle türetilmiştir. Uğramak fiilinin anlamına baktığımız zaman oğrak/ uğrak adlandırmasının “uğrayan, denk gelen” anlamına geldiğini söyleyebiliriz. Yani oğrak adlandırması “uğra/oğra – k” şeklinde türetilmiş olabilir. {-k } fiilden isim yapma eki Türkiye Türkçesinde işlek bir ektir (Ergin, 2013: 268); aç-ı-k, çürü-k, çatla-k, yuvarla-k, ez-i-k.

Derleme Sözlüğünde; “ uğrağa basmak: Cin peri bulunduğu inanan bir yere basmak” (DS, 4026) “uğrağa gelmek: Cin peri tarafından çarpılmak. (Salman * Akkuş – Or.)” (DS, 4026)“uğrak: Sara, Cin çarpması” (DS, 4026) “uğramak: Cine şeytana çarpılmak” (DS, 4027) karşılaştığımız bu maddeler oğrak adlandırmasının farklı varyantlarıdır.

1.4.36. Öhmen

Sözcük, Derleme Sözlüğünde; öhmen şeklinde yer almış, “Şeytan, cin. (-İsp.)” (DS, IX, L-R, 3324) olarak anlamlandırılmıştır.

⁴⁹<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/uğra> (erişim tarihi: 24.06.2022).

Öhmen, Isparta anlatılarında görülen, şeytan ve cin olarak anlamlandırılan bir demonimdir. Sözcüğün kökeni hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Yansıma ses kaynaklı oluşturulmuş bir adlandırma olabilir. Sözcük öh yansıma sesinden {+men} isimden isim yapan ek ile türetilmiş olmalıdır.

1.4.37. Öllak

Sözcük, Derleme Sözlüğünde; öllak şeklinde yer almış, “Umacı. (-Kü.)” (DS, IX, L-R, 3332) olarak anlamlandırılmıştır.

Öllak Kütahya anlatılarında rastlanılan umacı olarak anlamlandırılan bir demonimdir. Sözcüğün kökeni hakkında kesin bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Fakat ses yansımali bir sözcük olduğu görüşündeyiz. Sözcük öl ses yansımali sözcükten Türkiye Türkçesi {+lak} ekiyle türetilmiş olabilir.

1.4.38. Ömmen

Sözcük, Derleme Sözlüğünde; ömmen şeklinde yer almış, “Cin, şeytan. (-Isp.)” (DS, IX, L-R, 3334) olarak anlamlandırılmıştır.

Ömmen, Isparta anlatılarında rastlanılan, cin şeytan gibi algılanan bir demonimdir. Sözcüğün kökeni belirsizdir. Fakat ses yansımali bir sözcük olduğu düşüncesindeyiz. Sözcük öhmen sözcüğünde teşekkül ettiği gibi öm ses yansımali sözcükten {+men} isimden isim yapan ek ile türetilmiş olabilir.

1.4.39. Ötcen

Sözcük, Derleme Sözlüğünde; ötcen şeklinde yer almış, öcü (Beyşehir* Seydişehir ve çevresi – Kn)” (DS, XII, Ek-I, 4628) olarak anlamlandırılmıştır.

Ötcen, Konya anlatılarında görülen, öcü olarak anlamlandırılan bir demonimdir. Sözcüğün kökeni belirsizdir. Öt –(ses çıkarmak) fiilinden oluşturulmuş bir adlandırma olabilir. Fakat {+cen } eki hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır.

1.4. 40. Sayıp

Sözcük, Derleme Sözlüğünde, sayıp şeklinde yer almış; “Peri, Cin (Rumeli göçmenleri – İz-)” (DS, X, L-R, 3559) olarak anlamlandırılmıştır.

Sayıp adına yalnızca Derleme sözlüğünde rastladık. Sözcük hakkında derleme sözlüğünden edindiğimiz bilgiler dışında detaylı bir bilgiye sahip değiliz. Sayıp İzmir’ de Rumeli göçmenlerinin anlatılarında geçen cin, peri olarak anlamlandırılan bir demonimdir. Sözcüğün kökeni hakkında kesin bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Ama sözcük say- fiilinden {-ıp} gerundium eki ile türetilmiş olabilir.

1.4. 41. Şirret

“Şirret, yalnızca Aydın – Nazilli efsanelerinde görülen demonik bir varlıktır” (Polat, 2020: 159).

Şirret, Aydın Nazilli anlatılarında bahsi geçen, insanları konuşurma özelliğinden dolayı şeytana benzetilen bir demonimdir. Bu varlığın adlandırması hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Fakat şirret⁵⁰ Arapça şrr kökünden gelen şirra(t) “kötülük etme, kötülük, bela” sözcüğünden alıntıdır. Bu sözcük Arapça şarrat kötülük etti” fiilinin fi’la(t) vezninde masdarıdır. Semantik yöntem olumsuz bir anlama sahip olan şirret sözcüğü bu varlığın adlandırması için kullanılmış olmalıdır.

1.4.42. Teccel

Sözcük, Derleme Sözlüğünde, teccel şeklinde yer almış; “Şeytan (*Kadirli- Ada-)” (DS, X, L-R, 3857) olarak anlamlandırılmıştır.

TETTS’de sözcük “Deccal/ teccal (sıfat) şeklinde yer almış ‘yalancı, fesat’ < Ar.” (Tietze, 2016: 572) olarak anlamlandırılmıştır.

Teccel sözcüğü Adana’da rastlanılan şeytan anlamında kullanılan bir demonimdir. Sözcük deccal sözcüğünün fonetik bir varyantıdır.

⁵⁰ <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/%C5%9Ffirret> (erişim tarihi: 27.10.2022).

1.4. 43. Tırnakçı

“Anadolu’da söylenegeldiği üzere, evde bulunan her şeye hatta insanlara bile zarar verebilen Tırnakçı adında kötü bir ruhtan bahsedilir. Genelde karanlık odalarda ve kapı girişlerinde yaşarlar. Ayrıca pis tuvaletleri ve banyoları mesken tuttuklarından da bahsedilir. İnsanlar uyuduklarında evde dolaşır ve onları rahatsız eder” (Turan, 2020: 184).

Tırnakçı, geceleri evlerde karanlık odalarda ve pis yerlerde dolaşan ve insanları rahatsız eden bir demonimdir. Tırnakçı adlandırmasının nasıl oluştuğu hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Fakat “Tırnakçı” tırnak sözcüğü ve {+çı } ekiyle türemiş bir sözcüktür. Konuşurların bu varlığı neden “tırnakçı” olarak adlandırdığı bilinmemektedir.

1.4.44. Uçuk/ Uçuh

“Uçuh insanlara hastalık veren kötü bir varlık olarak bilinir. Dudak ve ağız kenarında görülen kabarıklar ve vücuttaki kızarıklar hep onun eseridir. Uçuk sözcüğü, günümüzde hala bu hastalığı tanımlamak için kullanılır. Uçuh, insanların ağzından girer ve bedenlerine yayılır. Böyle durumlarda Uçuh Yaladı denmektedir. Uçug, Uçığ, Uşık gibi isimlerle de anılırlar” (Turan, 2020: 190).

“Bedendeki ısının yükselmesi sonucunda, dudaklarda kabarcıklar oluşur. Türk dilinde bu kabarcıklara “uçuk” denilir. İslam’ı kabul etmiş Türkler arasındaki Şamanist inanışların bir kalıntısıdır. Bu inanışa göre, bir insanın ağzını Şeytan yaladığı zaman “uçuk” oluşurdu. Şamanizm’de yaygın olan bir inanışa göre, “uçuk” ruhların küsmesi sonucunda oluşur. Tedavisinde ise çakmak taşından elde edilen ateş kullanılır. Bazen ise bardak suyu, “uçuklamış” insanın başının üzerinden evin dışına serpip, yüksek sesle “Çık git!” derler” (Beydilli, 2005: 571).

Uçuk, Türkçe Sözlükte, “uçuk, -ğu (II) is. tıp şeklinde yazılmış; Genellikle ateşli hastalıklar, ruhsal bunalımlar sonucu deride fiskeler durumunda beliren kabarcık” (TS, 2274) olarak anlamlandırılmıştır.

Sözcük, Derleme Sözlüğünde; “uçuk şeklinde yazılmış, 1. Cin, peri 2. Korku (Afşar Pazarören *Pınarbaşı-Ky)” (DS, XII, Ek -I, 4781) olarak anlamlandırılmıştır.

Yeni Tarama Sözlüğünde, uçuk : “Sara hastalığı, uçuk tut: Sarası tutmak, Cin tutmak. uçuklu: Saralı, cin tutmuş” (YTS, 216) olarak anlamlandırılmıştır.

Sözcük TETTS’de uçuk II şeklinde yer almış; “dudakta çıkan yara” (Tietze, 2016: 313) olarak anlamlandırılmıştır.

Sevan Nişanyan⁵¹ sözcüğün Türkiye Türkçesi *uç* sözcüğünden Türkiye Türkçesi {+çUk } ekiyle türetildiği görüşündedir. Ayrıca ek olarak “Aslı **uçcuk* iken ünsüz sadeleşmesi görülür. *Uçmak* fiilinden gelen diğer *uçuk* "uçmuş, kaçık" ayrıdır.” açıklamasını yapmıştır.

Tuncer Gülensoy, “*sözcüğü ‘Genellikle ateşli hastalıklar, ruhsal bunalımlar sonucu deride fiskeler durumunda beliren kabarcık’ olarak anlamlandırmıştır. Sözcüğün kökeninin OT. uçguk ‘ingi, uçuk, dumagu’ (DLT) < uç+ (g)uk olduğu görüşündedir*” (2011: 787).

Uçuk, Anadolu anlatılarında geçen, insanlara hastalık veren bir demonimdir. Cin, şeytan anlamları vardır. Uçuk, anlam daralmasına uğramış bir sözcüktür. Sözcük başta demonimken zamanla dilde anlam daralmasına uğrayarak bu varlığın yarattığı yara, kabarcık yani hastalık adı olmuştur.

⁵¹<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/u%C3%A7ucuk1> (erişim tarihi: 19.08.2022).

İKİNCİ BÖLÜM

2.LEKSİK- SEMANTİK SINIFLANDIRMA

Tezde yer alan 86 sözcüklerin bazıları onim değil apelyatiftir. "Lat. 'adlandırmak' anlamına gelen *appellare* sözcüğünden gelen ve Fr. *Appellatif*, Alm. *Appellativum*, Rus. *Apellyativ* biçimleriyle kullanılan bu terim, onimlerin zıttı olan cins isimleri ifade etmek için kullanılır. Örneğin savunma amaçlı yapılan bir bina türünün adı olarak *kale*, apelyatif bir sözcük iken yerleşim adı olarak kullanılan *Kale* (Denizli ve Malatya'da ilçe adı) onimdir. Bir metal türü olan *çelik* adı apelyatif bir ad iken erkek adı olan *Çelik* onimdir." (Şahin, 2018: 12) Apelyatif olan "Albız/ İblis, Cadı, Canavar, Cin, Dev, Ejderha, Hortlak, Öcü, Peri, Şeytan, Umacı, Teccel" sözcükleri leksik semantik sınıflandırmaya dahil edilmemiştir. Mitonim olan 74 sözcük leksik- semantik olarak sınıflandırılmıştır. Bu mitonimler adlandırılma biçimlerine göre; "Örtmece ile Oluşturulan Mitonimler, Yansıma Seslerden Oluşan Mitonimler, Görünüşüne Göre Adlandırılan Mitonimler, Yaptığı Kötülüğe Göre Adlandırılan Mitonimler, Görüldüğü, Sahiplendiği Mekana Göre Adlandırılan Mitonimler, Yaptığı Eyleme Göre Adlandırılan Mitonimler, Ortaya Çıktığı Zamana Göre Adlandırılan Mitonimler, Hayvan Adlarıyla Adlandırılan Mitonimler, Sayılarla Adlandırılan Mitonimler, Anlamı Belirsiz Olan Mitonimler" olarak sınıflandırılmıştır.

2.1 Örtmece ile Oluşturulan Mitonimler

"Sözcükleri insanlar yaratır; ama, insanın yarattığı şeylerin çoğu gibi sözcüklerin de kendilerine özgü bir yaşamları vardır. Sözcükleri hem biz yaratırız hem de onlar kendi kendilerini yaratırlar" (Guiraud, çev. Vardar, 1999: 27).

Vendryese göre "insan, nesnelere varlığını ancak onları adlandırarak kavrayabilmiştir. Dünya, düşünce düzlemine aktarıldığında bir karışıklıklar bütünü olmaktan çıkar. Çünkü bilgi, her nesneyi içinde boğulduğu kütleden çekip çıkararak bu karışık bütüne düzen getirmek, onu anlaşılır kılmak demektir. Ama bu, "her nesneye bir isim verilerek" başarılabilmiştir ancak. Görülüyor ki düşünce dile dayanarak, daha doğrusu dile kaynaşarak görevini yapabilir. Dil basit bir yardımcı değil, düşüncenin vazgeçilmez ortağıdır" (2001: 21).

Vendryes'in de yukarıda belirttiği gibi insanlar tarafından her varlığa, her nesneye isim verilmiştir. İnsanlar tarafından daima olumlu ya da olumsuz bir adlandırma gerçekleştirilmiştir. Ve bu adlandırmalar farklı farklı adlandırma yollarıyla gerçekleştirilmiştir.

“*Yansımalar, aktarmalar, biçimbilimsel yeni yorumlar ve anlam değişimleri dilin yeni sözcük yaratma olanaklarıdır*” (Guiraud, çev. Vardar, 1999: 49) Örtmece (efemizm) de anlam değişimleri kategorisinde yer alan bir adlandırma yöntemidir. Örtmece birçok dilde kendini gösteren bir yapıdır. Çünkü her dilde belli başlı tabular olmakta ve tabular sonucunda da ortaya örtmece sözcükler çıkmaktadır. Örtmecelerin oluşmasında birçok faktör vardır. Ama en önemli faktör toplum normları ve korkudur. Korku örtmecelerin oluşmasında önemli bir rol oynamaktadır.

“*örtmece (euphemism) anlambilim Rahatsız edici, ayıp, hakaret sayılacak bir şey yerine ılımlı, kulağı tırmalamayan, dolaylı bir sözcük ya da sözce kullanılması. Örtmece özellikle ölüm, cinsel ilişkiler, bedensel işlevler vb. alanlarda yaygındır; örn. Tuvalete gitmek yerine el yıkamaya gitmek, ölmek yerine hakkın rahmetine kavuşmak. Güzel adlandırma da denir*” (İmer, 1996: 205).

“*örtmece (Alm. Euphemismus, Fr. euphemisme, İng. Euphemism). Dolaysız biçimde söylenmesi uygun görülmeyen bir olguyu örtterek dolaylı yoldan anlatma (örn. cinleri belirtmek için İyi saatte olsunlar demek)*” (Vardar, 2002: 156).

“*Güzel adlandırma, kimi varlıklardan, nesnelere söz edildiğinde doğacak korku, ürkme, iğrenme gibi duyguların, kötü izlenim ve çağrışımların önlenmesi amacıyla yönelen ve dünyanın her dilinde rastlanan bir değiştirme olayıdır*” (Aksan, 1990: 100).

“Örtmece, anlam değişmediği halde algılamayı değiştirmeye yönelik bir anlatım tarzıdır. Buna bir tür üslup demek yanlış olmasa gerektir. Örtmece türlerinin çoğunda kelimeler üzerinde yapılan yapısal veya sessel değişiklikler algı merkezini daha yumuşak ifadelerle uyararak muhtemel tahribatı azaltılıp ifade edilecek durumun, kavramın, nesnenin veya olayın kabulünü kolaylaştırmaktadır. (Demirci, 2008: 29)

Çalışmamızın konusu olan mitonimlerde örtmece yoluyla ortaya çıkmış kimi adlandırmalar vardır. Bu adlandırmalar korku sonucunda belli metaforlarla ortaya çıkmış örtük yapılardır. Örtmece sonucunda oluşan söz konusu mitonimler şunlardır;

Bizdeniyiler, Erişik/ Erişif, Geçkin / Geçkinciler, Üçharfliler, İyi sıhhatte olsunlar (İyi saatte olsunlar)

2.2. Yansıma Seslerden Oluşan Mitonimler

Vardar, “yansımayı dış gerçeklik düzleminde var olan ses ya da gürültüleri, işitimsel izlenimi yansıtacak biçimde aktaran, adlandırılan gerçeği ses öykünmesi yoluyla belirten dilsel öge (örn. Pat, fak, tık tık, vb.)olarak açıklamıştır. Ona göre yansımalar her zaman yaklaşık bir öykünmenin ürünüdürler, bundan ötürü de belli oranda saymacalık içerirler” (2002: 216).

Korkmaza göre “yansıma, tabiattaki sesleri yansıtmaya yönelen, bu bakımdan dilin kabul ettiği ses birleşimiyle, gösterilen arasında yakın bir bağ bulunan, dolayısıyla oluşması bir sebebe dayanan dil birlikleri: gür gür, pat pat, küt küt, hır hır, gürüldemeli, patırdamalı, hırıldamalı, kıkırdamak, parıl parıl parıldamak, zırl zırl zırıldamak, civciv, püskürmek, mışıl mışıl uyumak vb. 'dir” (1992: 170).

“Ses yansımaları, Türkiye Türkçesinde özellikle halk ağzında bir anlaşma aracı olarak sık sık başvurulan bir kelime grubudur. Yazı dilinde kalıplaşmış ve yansıma kelime oldukları unutulmuş olanların dışında bu kelimelerden daha çok tabiatın çeşitli canlılıklarını, güzelliklerini, hareketliliklerini anlatmakta yararlanılır (çağıltı, parıltı vb.). Halk ağzında ise bu tür sözler böyle bir ayırım gözetilmeden geniş bir biçimde ve her durumda kullanılır, gerektiğinde yansımalara dayanılarak bunların kalıplarına uygun yeni şekiller türetilir, mecazlı anlatımlarla canlı ve parlak tablolar çizilir” (Zülfikar, 1995: 165).

Yansıma sözcükler dilde yadsınamayacak kadar fazladır. Türkiye Türkçesinde hem isimlerde hem de fiillerde çokça yansıma ses kökenli sözcüğe rastlamaktayız. Mitonimlerde de birçok sözcük ses yansımasına dayalı olarak oluşturulmuştur. Söz konusu olan bu adların tamamı yalnızca Derleme Sözlüğünden tespit edilmiştir. Yansıma ses kökenli mitonimler şunlardır; Dırman, Hahoç, Hebep, Hıbilik/ gıbilik, Hınkır Munkur/ Henkür Menkür, Hohu (hohucuh), Hombu, Hothot, Hotik, Momo (momoç, moo) / momocu / (momu, mömüllü), Muzu, Nönnü, Öhmen, Öllak, Ömmen.

2.3. Görünüşüne Göre Adlandırılan Mitonimler

Mitonimlerin adlandırılmasında varlıkların görünüşleri büyük rol oynamaktadır. Konuşurlar görmüş oldukları varlıkların görünüşüne göre bir adlandırma gerçekleştirmektedirler. Bu adlandırma yönteminde renklere, cinsiyete, güzellik ya da çirkinliğe ve vücut özelliklerine göre adlandırmalar gerçekleştirilmiştir. Çalışmamızda görünüşlerine bağlı olarak adlandırılan mitonimler şunlardır; Albastı (Alkarısı/ Alkızı- Alanası/ Halkarısı/ Elkanası), Arap, Ebemgarı, Eciş Meciş, Gelin, Kayışbaldır, Pirabok, Pispatik, Sarıkız.

2.4. Yaptığı Kötülüğe Göre Adlandırılan Mitonimler

Bu bölümde yaptıkları kötülükler göre adlandırılan mitonimler yer almaktadır. Çalışmamızın malzemesi demonimleri kapsadığı için söz konusu demonimlerin adlandırılmasında varlıkların yaptığı kötülüklerden insanlara zarar verme faaliyetlerinden yola çıkılarak birçok adlandırma gerçekleştirilmiştir. Bu adlandırmalarda “boğmak, basmak, hile, hastalık, yoldan çıkarmak” kavramları dikkat çekicidir. Yaptıkları kötülükler göre adlandırılan mitonimler şunlardır; Boğanak, Çor/ Çör, Karabasan, Mekir Nekir, Şirret, Uçuk, Yolazdıran.

2.5. Görüldüğü, Sahiplendiği Mekana Göre Adlandırılan Mitonimler

Mitonimlerin adlandırılmasında varlıkların buldukları ya da göründükleri mekanlar tercih edilen adlandırma yollarından biridir. Bu yolla adlandırılan mitonimler şunlardır; Ambarata, Çayninesi, Dağadamı, Dağlaranası, Dışarlık.

2.6. Yaptığı Eyleme Göre Adlandırılan Mitonimler

Bu bölümde de yaptıkları eyleme göre (gez- , korkut-, uğramak, girmek vb) adlandırılan mitonimler yer almaktadır. Bu yolla oluşturulan mitonimler şunlardır; Gezer, Korkut, Küpegiren, Obur, Ocuk, Oğrak.

2.7. Ortaya Çıktığı Zamana Göre Adlandırılan Mitonimler

Mitonimlerin adlandırılmasında tercih edilen yollardan biri de varlıkların hangi zaman diliminde görüldüğüdür. Bu adlandırmalarda gün ve ay isimleri kullanılmıştır. Ortaya çıktığı zamana göre adlandırılan mitonimler şunlardır; Çarşambakarısı, Geceadamı, Şubat/ Şubatkarısı.

2.8. Hayvan Adlarıyla Adlandırılan Mitonimler

Mitonimler bazen insan bazen hayvan bazen de insan- hayvan karışımı şeklinde görünmektedirler. Hayvan şeklinde görünen varlıklar için hayvan adları kullanılarak adlandırmalar gerçekleştirilmiştir. Hayvan adıyla oluşmuş mitonimler şunlardır; Davara/ Tavara, Evren/ Ebren, Hozik, Karakunduz, Şahmaran, Zırtlan.

2.9. Sayılarla Adlandırılan Mitonimler

Sayılar da mitonimlerin oluşmasında kullanılan adlandırma yollarından biridir. Varlıkların sayılarına göre ya da belli bir gün sayısına bağlı olarak adlandırmalar gerçekleştirilmiştir. Sayılarla adlandırılan mitonimler şunlardır; Haftar, Kırkbasan.

2.10. Anlamı Belirsiz Olan Mitonimler

Bu bölümde yer alan mitonimler anlamı hakkında kesin ve yeterli bir bilgiye ulaşamadığımız adlardır. Anlamını ve adlandırılma yolunu tespit edemediğimiz mitonimler şunlardır; Congulus, Ciczaz, Dizban, Enkebit / Enkebir, Hut, Hırtık, Hömere, Ivkar, Kapoz / Kepuze, Kardek, Karoğla, Mellavuş, Öşek, Ötçen, Sayıp, Tırnakçı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

2. YAPI BAKIMINDAN SINIFLANDIRMA

3.1. Basit Mitonimler

Bu bölümde incelenmiş olan 86 mitonim arasında herhangi bir yapım eki almamış basit mitonimlere yer verilmiştir. Söz konusu olan mitonimler şunlardır; Albıs/ İblis, Arap, Cadı, Cicaz, Cin, Çor/ Çör, Dev, Evren / Ebren, Hut, Muzu ,Obur, Öşek, Peri, Şeytan, Şirret, Teccel, Zırtlan, Hombu, Nönnü, Öllak, Ötçen, Congulus, Enkebit/ Enkebir, Hömere, Ivkar, Kapoz/ Kepuze, Kardek, Karoğla, Mellavuş, Sayıp.

3.2. Türemiş Mitonimler

Bu bölümde yapım eki almış mitonimlere yer verilmiştir. Bu mitonimler şunlardır; Boğanak, Canavar, Davara, Dırman, Dizman/ Dizban, Dışarlık, Ejderha, Erişifli / Erişikli, Geçkin / Geçkinci/ Geçkinciler, Gelin, Gezer, Haftar/ Haftık, Hıbilik, Hırtık, Hortlak, Hotik, Hozik, Korkut, Ocuk, Oğrak ,Öcü, Öhmen, Ömmen, Tırnakçı, Uçuk, Umacı. Söz konusu olan mitonimler “addan ad türeten ekler ” ve “fiilden ad türeten ekler ” ile türetilmiş sözcüklerdir.

{ + **mAn** } : *Sıfatlardan kişileri niteleyen sıfatlar türeten bir ektir. Eklendiği sığata “ abartma, aşırılık” işlevi katar. İşlek bir ek olmadığı için türettiği kelimeler oldukça sınırlıdır: akman, ataman “ eski Rus kazaklarına verilen ad ” delişmen, dızman “ iri yapılı” (Korkmaz, 2014: 137) Dilde işlek olmayan bu ek ile “Dırman, Dizman/ Dizban, Öhmen, Ömmen” mitonimleri türetilmiştir. Bu mitonimler ses yansımali sözcüklerden oluşmuştur.*

{ + **Ik** } : *Bu ek adlardan adlar türeten işlek bir yapım ektir. “ Adlardan “ tahsis” işlevli ve “ bir şey için ” anlamlı adlar türetir: akşamlık, başlık, gecelik vb.*

” (Korkmaz, 2014: 135) Dışarlık mitoniminde de {+IIk} eki bu işlevdedir. “ Dışarı için, dışarıya mahsus “ anlamı vardır.

{ + II } : Bu ek de tıpkı + IIk eki gibi adlardan adlar türeten işlek bir ektir. “ Adlardan (bazen de sıfatlardan) “ sahip olma, üzerinde bulundurma, o özelliği taşıma, ilgili olma, yetkili olma” anlamlarında sıfatlar türetir: acıklı, ağlamaklı, düzenli , tutarlı vb. ”(Korkmaz, 2014: 134) Erişifli / Erişikli mitonimlerinde {+II} eki bu işlevde türetilmiştir. Mitonimde “ Er sahibi, Er olma özelliğini taşıma “ anlamları vardır.

{ + IIk } : Addan adlar türeten , adlara küçültme anlamı veren bir yapım ekidir. “ +Ir ekiyle kurulmuş ses yansımali ikincil köklerden sonra gelerek küçültmeli anlamda bazı ad ve sıfatlar türetmiş bir ektir: çıkırık, gıcırık, kıtırık gibi.” (Korkmaz, 2014: 145) “,Hıbilik, Hırtık, Hotik, Hozik” mitonimlerinde karşımıza çıkan bu ek sözcüklere küçültme anlamı katmıştır.

{ + CI } : Bu ek de adlardan adlar türeten işlek bir yapım ekidir. “ Adın bildirdiği işle ilgili “ kimse” anlamı veren adlar türetir: aracı, erkenci, sabahçı vb.” (Korkmaz, 2014: 125) Bu ek ile “Geçkinci, Tırnakçı, Umacı” mitonimleri türetilmiştir.

{-AnAk} : “ Daha çok tek heceli geçişli fiillere gelerek “ eskiden beri süregelme, yer yöre bildirme, bir özelliği üzerinde taşıma ” gibi değişik görevlerde somut ve soyut adlar türeten bir ektir. İşlek değildir. Birleşik bir ek izlenimi vermektedir: gelenek, görenek, sağanak, takanak vb. ” (Korkmaz, 2014: 147) “Boğanak” mitoniminde karşımıza çıkan bu ek sözcüğe boğma özelliğini gerçekleştiren şey / kimse” anlamını vermiştir.

{- GIn:} “Geçişli ve geçişsiz tek heceli fiil köklerinden anlamı pekiştirilmiş sıfatlar türeten çok işlek bir ektir: aşkın, azgını baygın, bezgin , üzgün , yorgun vb. ” (Korkmaz, 2014: 152) “Geçkin” mitoniminde karşımıza çıkan bu ek sözcüğe “geçmiş, geçmiş olan kimse (olgun) ” anlamını vermiştir.

{- Ar} : “ Geniş zaman sıfat-fiileri türeten çok işlek bir ektir. Bu ek, eklendiği fiilin gösterdiği işi bir özellik olarak “ her zaman üzerinde bulundurma” niteliğinde sıfatlar ve bazı kalıcı adlar türetmiştir: gelir, gider, okur, yarar, yazar vb. ” (Korkmaz, 2014: 168) “ Gezer ” mitoniminde karşılaştığımız bu ek, “gezme işini yapan kimse ”anlamını veren bir ektir.

{-k: } “ Geçişli geçişsiz tek ve çok heceli fiillere gelerek sıfat ve adlar türeten çok işlek bir ektir. ” (Korkmaz, 2014: 154) “Oocuk, Oğrak” mitonimlerinde gördüğümüz bu ekte ocuk “korkutan ” oğrak ise “ uğrayan, gelen “ anlamları kullanılmıştır.

{- (U) t } : “ Eski Türkçeden beri süregelen, Eski Anadolu Türkçesinde de birtakım örnekler veren bu ek, Türkiye Türkçesinde fazla işlek olmayan bir ek durumundadır. ” (Korkmaz, 2014: 171) “Korkut” mitoniminde karşımıza çıkan bu ek “korkunç, korkulu ” anlamında kullanılmıştır.

3.3. Birleşik Ad Olan Mitonimler

Bu bölümde birden fazla sözcük ile oluşan mitonimler yer almıştır. Bu mitonimler, Sıfat - Fiil Grubu Olan Mitonimler, Kalıplaşmış Cümle Olan Mitonimler, Sıfat Tamlaması Olan Mitonimler, Belirtisiz İsim Tamlaması Olan Mitonimler, Belirtili İsim Tamlaması Olan Mitonimler, Birleşik İsim Olan Mitonimler ve Tekrar Grubu Olan Mitonimler başlıkları çerçevesinde incelenmiştir. Söz konusu olan mitonimler şunlardır; Karabasan, Kırkbasan, Küpegiren, Yolazdıran, Albastı, Bizden İyiler “(Onlar) Bizden İyiler”, İyi Sıhhatte Olsunlar, KaraKunduz, Kayıbaldir /Kayışbaldir, Pirabok, Pispatik, Sarıkız, Üçharfliler, Çarşambakarısı, Çayninesi, Dağadamı, Dağlaranası, Geceadamı, Şubatkarısı, Şahmaran, Ambarata, Ebemgarı, Eciş Meciş, Henkür Menkür / Hınkur Munkur Meker Nekir, Hoho, Hothot /hotot, momo.

3.3.1. Sıfat - Fiil Grubu Olan Mitonimler

Karabasan “Kara bas- an”

Kırkbasan “Kırk bas- an”

Küpegiren “Küpe gir-en”

Yolazdıran “Yol azdır-an”

3.3.2. Kısaltma Grubu Olan Mitonimler

Bizdeniyiler (Bizden İyi Olanlar)

İyi Sıhhatte Olsunlar (İyi Sıhhatte Olan Yaratıklar)

Üçharfliler (Üç Harfli Olanlar)

3.3.3. Sıfat Tamlaması Olan Mitonimler

Ebengarı

KaraKunduz

Kayıbaldır /Kayışbaldır

Pirabok (Yaşlı gelin)

Pispatik

Sarıkız

3.3.4. Belirtisiz İsim Tamlaması Olan Mitonimler

Çarşambakarısı “Çarşamba Karı+sı”

Çayninesi “Çay Nine+si”

Dağadamı “Dağ Adam+ı”

Dağlaranası “Dağlar Ana+sı”

Geceadamı “Gece Adam+ı”

Şubatkarısı “Şubat karı+sı”

3.3.5. Belirtili İsim Tamlaması Olan Mitonimler

Şahmaran “Şah-ı maran (Yılanların şahı)”

Ambarata (Kilerin Sahibi)

3.3.6. Anlamca Kaynaşmış Kalıplaşmış Mitonimler

Albastı (Ad + Çekimli Fiil Kalıbında)

3.3.7. Tekrar Grubu Olan Mitonimler

Eciş Meciş

Henkür Menkür / Hınkur Munkur

Mekir Nekir

Hoho

Hothot /hotot

momo

SONUÇ

Anadolu Sahasındaki Mitonimler Üzerine Bir Dil İncelemesi adlı çalışma kapsamında toplam 86 mitonim tespit edilmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde mitonimler cinsiyetlerine göre sınıflandırılmış ve her bir mitonimin köken bilimsel incelemesi yapılmıştır. Mitonimler demonimler (öcüadı) ve teonimler (iyeadı) olarak ikiye ayrılmaktadır. Çalışmamızın malzemesi yalnızca demonimlerden oluşmaktadır. Bu yüzden sınıflandırmalar yapılırken mitonimler yalnızca demonim başlığı altında incelenmiştir. Yapılan cinsiyet sınıflandırması sonucunda dişi demonimlerin %7,4, eril demonimlerin %6, hem dişi hem eril demonimlerin % 25,5, cinsiyeti belli olmayan demonimlerin %51,1 olduğu tespit edilmiştir. Çalışmamızın ikinci bölümünde mitonimlerin leksik- semantik sınıflandırılması yapılmıştır. Yapılan sınıflandırma sonucunda Örtmece ile Oluşturulan Mitonimlerin % 6, Yansıma Seslerden Oluşan Mitonimlerin % 18, Görünüşüne Göre Adlandırılan Mitonimlerin %11, Yaptığı Kötülüğe Göre Adlandırılan Mitonimlerin % 5, Görüldüğü, Sahiplendiği Mekana Göre Adlandırılan Mitonimlerin % 6, Yaptığı Eyleme Göre Adlandırılan Mitonimlerin %7, Ortaya Çıktığı Zamana Göre Adlandırılan Mitonimlerin % 4, Hayvan adlarıyla Adlandırılan Mitonimlerin % 7, Sayılarla adlandırılan Mitonimlerin %3, Anlamı Belirsiz Olan Mitonimlerin %19 olduğu tespit edilmiştir. Çalışma kapsamında tespit edilen bazı sözcüklerin apelyatif olduğu tespit edilmiştir. Apelyatiflerin oranı %14'tür. Çalışmamızın üçüncü bölümünde mitonimler yapı bakımından sınıflandırılmıştır. Yapılan sınıflandırma sonucunda basit mitonimlerin %34,9, türemiş mitonimlerin %31,4 ve birleşik ad olan mitonimlerin %33,7 olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak yapılan kökenbilimsel inceleme ve leksik- semantik sınıflandırma neticesinde mitonimlerin adlandırılma yolları ve ad verme gelenekleri ortaya konmuştur.

KAYNAKLAR

- Akın, Haydar, “Cadının Cinsiyeti Kadın”, *Kebikeç*, S. 13, (2002), s. 164.
- Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim) 2*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1977-1989.
- Banguoğlu, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.
- Bazancir, Recai, *Bingöl efsaneleri*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Edebiyatı Bölümü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Halk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Beydilli, Celal, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Ankara: Yurt Kitap Yayınları, 2005.
- Boratav, Pertev Naili, *Türk Mitolojisi, “Oğuzların-Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi”*, Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2012.
- Demirci, Kerim, “Örtmece (Euphemism) Kavramı Üzerine”, *Millî Folklor*, Sayı:77, (2008), 21-35.
- Demirci, Kerim, *Türkoloji İçin Dilbilim*, Ankara: Anı Yayıncılık, 2013.
- Derleme Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, Cilt 1-12, 2019.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük*, Ankara: Aydın Kitabevi, 2015.
- Dilçin, Cem, *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1983.
- Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basım, 2013.
- Ergun, Pervin, “Türk Kültüründe Ruhlar ve Orman Kültü”, *Millî Folklor*, Cilt 22, Sayı 87, (2010), s. 120.

Görkem, İsmail, *Elazığ efsaneleri üzerinde araştırmalar (metinler veincelemeler)*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1987.

Guiraud, Pierre, *Anlambilim-Semantik* (çev. Berke Vardar) İstanbul: MultilingualYabancı Dil Yayınları, 1999.

Gülensoy, Tuncer, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken BilgisiSözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007-2011.

Gündüz Alptürker, İmran, *Nevşehir Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İncelemeMetinler)*, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, YüksekLisans Tezi, 2013.

Işık, Neşe, *Doğu Karadeniz Efsanelerini Derleme ve Araştırma (Trabzon, Rizeve Artvin Efsaneleri)*, Trabzon Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal BilimlerEnstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998.

İmer, Kamile, Ahmet Kocaman, A. Sumru Özsoy, *Dilbilim Sözlüğü*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2011.

Karaağaç, Günay, *Türkçenin Dil Bilgisi*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2013.

Korkmaz, Zeynep, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil KurumuYayınları, 1992.

Korkmaz, Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003.

Martin, Lous, *Cadılığın Tarihi: Ortaçağ'da Bilge Kadının Katli*. (çev. BarışBaysal), İstanbul: Kalkedon Yayıncılık, 2009.

Nişanyan, Sevan, *Nişanyan Sözlük*, (<https://www.nisanyansozluk.com/>), 2002-2022.

Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu, İstanbul: Türk Dili Araştırma KurumuYayınevi, Devlet Basımevi, 1935.

Polat, İrfan, *Türk Masal ve Efsanelerinde Olağanüstü Güçler ve Varlıklar*, İstanbul: Selenge Yayınları, 2020.

Sakaoğlu, Saim, *Türk Ad Bilimi I*, Ankara: TDK, 2001.

Sancak, Nuriye, *Mardin Efsaneleri*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Edebiyatı Bölümü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Halk Bilim (Folklor) Bilim Dalı, 2008.

Sarpkaya, Seçkin, *Türklerin Şeytani Masalları Türk Masal ve Efsanelerinde Demonik Varlıklar*, Ankara: Karakum Yayınevi, 2018.

Şahin, İbrahim, *Adbilim*, Ankara: Pegem Akademi, 2015.

Tietze, A., *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati I-X*, Ankara: TÜBA, 2002-2016.

Turan, Ahmet Burak, *Türk Canavarları Sözlüğü*, İstanbul: Gerekli Kitaplar Yayıncılık, 2020.

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınevi Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1988.

Türkiye'de Halk Ağzlarından Derleme Sözlüğü, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1982.

Üçok, Necip, *Genel Dilbilim*, İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları, 2004.

Vardar, Berke, *Açıklamalı Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: ABC Kitabevi, 1988/2002.

Vardar, Berke, *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1980.

Vardar, Berke, *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1982.

Vendryes, J. V. *Dil ve Düşünce*, (çev. Berke Vardar), İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları, 2001.

Yurtbaşı, Metin, *Örnekleriyle Deyimler Sözlüğü*, Ankara: Özdemir Yayıncılık, 1996.

Zingsem, Vera, *Lilith*, (çev. Devrim Doğan Yüzer), İzmir: İlya Yayınevi, 2006.

Zülfikar, Hamza, *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995

İnternetKaynakları

<https://sozluk.gov.tr/>

<https://www.nisanyansozluk.com>

<https://islamansiklopedisi.org.tr/>